

ПРИВІТ

ІВАНУ ФРАНКУ

в 25-літній ювілей літературної його діяльності

складають

українсько-руські письменники.

з ПОРТРЕТОМ ЮВІЛЯТА.

ЛЬВІВ, 1898.

Накладом громади.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

✎ Крім сеї книжки вийдуть по вакаціях, на-
дальше до кінця жовтня, ще другі ювілейні
видання.

Др. Иван Франко.

ПРИВІТ

Д-РУ ІВАНУ ФРАНКУ

в 25-літній ювілей літературної його діяльності

зведеною

українсько-руською інвентарною.

з портретом ювілянта.

Львів, 1898.

Наказом громади

з друкарні наукового товариства імені Шевченка
від редакції Г. Богдана

Dr. Ivan Spranko.

6. 20710

ПРИВІТ

Д-РУ ІВАНУ ФРАНКУ

в 25 - літній ювілей літературної його діяльності

складають

українсько - руські письменники.

З ПОРТРЕТОМ ЮВІЛЯТА.

ЛЬВІВ, 1898.

Накладом громади.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

2.50 p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И- 36 311

21114

З м і с т.

	Стор.
Переднє слово. В. Гнатюка	I—IV
Товаришці на споми. Стих Лесі Українки	1—3
<i>Pithecanthropus erectus</i> Dub. Статя Хв. Вовка	4—18
Химерний. Перший акт із драматичних картин «Понад Дніпром» Івана Тобилевича	19—37
Чудовище. Казка народна Н. Кобринської	38—46
Сьбівець. (З Надсона). І. Стешенка	47
Дзвоник. Оповідання Б. Грінченка	48—58
Далеко! Стих Віри Лебедової	59—61
Панич. Оповідання Гр. Коваленка	62—78
До Івана Франка. Стих М. К—ого	79
Живцем поховані. Оповідання Івана Левіцького	80—123
З арабських поетів. Переклади А. Кримського	124—129
Нестор і літопись. Статя М. Грушевського	130—138
З поезій Олекси Ходовицького	139—146
Ратуйте! Оповідання Олени Пчілки	147—166
Поезія. Совети Уляни Кравченко	167—169
Під новий рік. Гумореска В. Сивенького	170—183
На ювілей Івана Франка. Стихи П. Думки	184—186
Угорські Русини, а ювілейний рік 1898. Статя Юрія Жатковича	187—189
Поет підчас облоги. Стих Лесі Українки	190—193
Самовбивець. Оповідання В. Левенка	194—215
Кодись і інші. Стих Климентій П. В.	216—217

Кілька заміток про поділ історії руської літератури. Стаття Ів. Копача	218—222
Сонети Івана Петрушевича	223—224
Чарівний нашії. Байка Евг. Ярошинської	225—231
З недрукованих поезій Данила Млаки	232—233
Кілька слів про метагеометрию та геометрию загальну. Стаття Вол. Левинського	234—240

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Серед прикрих обставин розвиває ся наша література, та ще серед прикрійших доводить ся нераз жити тим, що найбільше причиняють ся до її розвитку. Я не буду вичисляти всіх імен, що при ліпших житєвих обставинах могли похнути далеко, високо нашу літературу; я згадаю лиш що найважнійші... Шевченко найкрасшу часть житя мусить провадити в тяжкій неволи, серед чужих, простих людей, з забороною писати щобудь. Куліш переживає ціле пекло в своїй душі, а відбитий від сьвіта, близько трийцять літ мусить покутувати в глухім закутку; вкінци вмирає з перестуди... в своїй власній хаті! Яка-ж мусїла бути коло нього материяльна біда, а хто про те знав, що від тої гордої душі? Драгоманов, той духовий велит, мусить скитати ся та й вмерти на чужині, виклятий своїми... Руданський, незрозумілий ніким, жие в вічній розпуці, і вмирає в глухій місцевости серед самого розцьвіту житя неокружений прихильною ріднею. Шашкевич гине по просту на мізерній голодівці. Федькович за кілька соток річної платні мусить з'обовязувати ся до того, чого найбільше не терпів, щоби лиш прожити.

Подібна лиха доля переслідує від найменших літ також найбільшого з наших сучасних письменників, дра Івана Франка. В молодому віку він тра-

тять родичів. Приходить на університет, працює як може та знає, заробляє грірко на проживок: серед самого розгару праці його арештують і тримають дев'ять місяців в вязниці, поводять ся з ним як з звичайним злочинцем, не дозволяють ні читати, ні писати... За яку-ж то вину мучать його? За жадну. Його підозрівають, що він визнає такі ідеї, до яких в двацять літ пізнійше признають ся безкарно цілі маси, за якими промовляють в парламенти в Відни, з якими уряд мусить числити ся. Тільки всього. Три роки пізнійше арештують його другий раз безпідставно, тримають в арешті, водять під ескортою поліції, піддають під жандармський догляд... Дев'ять літ потому арештують його третій раз, і знов повторює ся тота сама історія. Ще пізнійше його не допускають до становиска, не затверджують на доцентурі, тай слухно — він же-ж сидів тільки в арешті! Він старає ся про посольський мандат; та тут лучать ся всі можливі і неможливі елементи, уживають найріжнороднійших, найпоганійших штук і — на втіху собі — повалюють його.

Такий образок медалю з одного боку; придивім ся ще з другого, як самі свої поводять ся з чоловіком, якого маючи наші сусіди, зналиби добре і відповідно оцінити.

Свої, по процесі поста, дивлять ся вовком на нього, обминають його, не хотять руки подати, не хотять в свої товариства приймати. Як воздух прочистив ся трохи, його запрошують в склад редакції своїх часописей, та по короткім часі дають відпустку. Пізнійше зривають з ним з одного боку всякі зносини, з другого тягнуть до себе, коли знають, що його праця вийде їм в користь. Оттак вело ся до останніх майже часів. Його обпльовували, обкидували болотом, ставляли найбільші колоди під ноги, а відтак звалювали цілу вину за все на нього, виклинали навіть з поміж сусільности!

Щоби посеред таких відносин, тільких противностей зробити те, що зробив І. Франко, і то не

для кількох людей, не для якоїсь еґоїстичної громадкн, але для цілого народу, на се треба бути справді великим чоловіком. І таким він дійсно є. Круг читачів його творів росте з кожним днем. Його твори перекладають на російську, чеську, польську, болгарську, німецьку, мадярську, литовську мову. Вони звертають увагу наших сусідів не лиш на автора, але посередно на цілий народ. Колись оцінять його і „свої“, та воно, як звичайно, буде по невчасї.

Двадцять п'ять літ минає сього року, як І. Франко розпочав свою письменську діяльність. Тою нагодою покористувались його прихильники, особливо зміж молодіжи, щоби виразити йому признання за щире, неусипну працю в користь народу. Вони й зложили комітет для обходу його ювілею. Комітет зібрав з добровільних датків невеличку сумку і порішив видати за ню кілька книжок в честь ювілята, призначуючи чистий дохід з розпродажи на ювілейний фонд, що має обернутись на закупно почесного подарунку для поета. Дар сей буде не дорогий, та щирий. При наших обставинах на иньший й не можна числити. У нас не вмюють людей цінити, хоч примірів добрих не брак в околѳ. Згадаю хочби про Крашевського. Поляки закупають в нього всі його п'єсма за поважну суму грошей, видають їх і знов дарують авторови. Мадяри, чотири рази менший від нас народець, складають в 1854. р. для сиріт поета Івана Гарая 10.000 зл.; в 1857. для сиріт поета Михайла Верешмартія 103.000 зл.; для повістяря Йокая на ювілей складають 100.000 зл. і видають прекрасно всі його твори... Нам далеко ще до того...

Часи змінюють ся, тай ми серед них зміняємо ся. Змінюють ся також погляди на діяльність І. Франка. Охота, з якою поспішили на зазив ювілейного комітету люди ріжних переконань з складкою і причинили ся таким способом до звеличання ювілею поета, дає найліпшу запоруку, що повисший висказ справдить ся. Найже сей факт буде захоотою для

нього і осолодою при дальшій так само щирій і без-
інтересовній праці, най буде доказом, що його ідеї
марно не загинуть, бо є люди, що їх понесуть далеко,
широко і здобудуть для них таке місце, яке їм на-
лежить ся.

У Львові, в червні 1898.

ЗА ЮВІЛЕЙНИЙ КОМІТЕТ:

Володимир Тнатюк.

ТОВАРИЩІ НА СПОМИН.

Товаришко! хто зна, чи хутко доведеть ся
Провадить знов розмови запальні.
Нехай поки від них ще серце беть ся,
Я вам на незабудь спину думки сумні.

От може вам колись, — часами се буває, —
Розглянути старі шпартгали прийде хіть,
Ваш погляд її щілки, блукаючи, спіткає,
І затримаєть ся при них на мить.

І вам згадаєть ся садок, високий ганок,
Летючі зорі, тиха літня ніч,
Розмови наші, співи, й на останок
Уривчаста, палка, завзята річ.

Не жаль менї, що се вам нагадає
Запеклої ненависти порив.
Щож! тільки той ненависти не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

Згадати тільки всі тяжкі муки,
Що завдали борцям за правду вороги,
Кому-ж не стиснуть ся раптово руки
Від помети лютої жаги?

Ні, жаль мені, що й сей порив погасне,
Як гасне все в душі невольничій у нас.
Ох, може-б не було життя таке нещасне,
Як би вогонь ненависти не гас!

Лагідність голубина, погляд ясний,
Патріція спокій — не личить нам.
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам?

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллаги, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Тітана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі-ж кайданами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам;
Не нам обідраним невольникам казати
Речення гордєє: „мій дом — мій храм!“

Наука наша — скарб, закопаний в могилу
Наш хист — актёр-крепак в театрі у панів,
Непевні жарти тне, сьмієть ся через силу,
Поклонами спиняє панський гнів.

Релігія у нас — то морок темний
Єгипетських жерців деспотія важка,
Закони й право — то устав тюремний,
Родинні звязки — ниточка тонка.

Народ наш мов дитя сліпєє з роду,
Ніколи світа — сонця не видав,
За ворогів іде в вогонь і в воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Одвага наша — меч, политий кровю,
Брязчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука порушена любовю
Той меч із піхви видобуть здола?

Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без чести, — хай же й так!
А хто-ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?
О, сором мовчки гинути й страждати,
Як маєм у руках хоч заржавілий меч.
Ні, краще ворогу на одсіч дати
Та так, щоб голова злетіла з плеч!

Леся Українка.

Pithecanthropus erectus. Dub.

(Присвячуючи Вам, дорогій Франко, сю невеличку звістку до ювілею Вашого письменництва, мені хотілось би зазначити тим своєю пошану для Вашої праці на тернистому полі укорінненя у нашій літературі позитивних поглядів і наукового думаня.)

Років зо три тому, пішов я якось над-вечір до Антропологічної Школи забрати з собою тільки що приїхавшого вчити ся до Парижа, молодого земляка М—го, з котрим ми умовились були кудись-то разом пійти. Знайшовши його у лябораторії проф. Манувріє, я його покликав і ми вийшли на улицу.

— А до нас там щось-такє мабуть дуже цікаве принесли до лябораторії!...

— Що таке?...

— Та чорт якийсь, чорний увесь і дуже великий, мов скаменілий... Манувріє як побачив то трохи не перекинувесь... і доторкнувсь нікому не дав...

— Та хто-ж його приніє, чи не Дюбуа часами?

— Та Дюбуа-ж, Дюбуа, лікар!...

Тут і мене так і підкинуло... Уже кілька місяців, як між антропологами у Парижі тільки й балакали, що той череп і иньші кістки знайдені на острові Яві лікарем Дюбуа... Я кинувесь було вертатись до школи, але земляк зупинив мене, сказавши що усе одно, я не побачу нічого, бо череп замкнули до окремої комнати, а Манувріє і Дюбуа, забравши навіть і ключ з собою, кудись то поїхали дуже поспішаючись... Не було чого робити і ми пішли собі, поклавши навідатись до школи другого-ж дня у ранці...

Але другого дня черепа у лабораторії вже не було. Вийшовши зі школи Дюбуа і Манувріє поїхали до тих з найбільше значних антропологів, що були ближше, а иньшим розіслали телеграми і того-ж таки вечера у лабораторії зібралось чоловіка 7—8. значнійших вчених у Франції, щоб подивитись зблизька на той череп, а потім у ночі, забравши його. з собою, Дюбуа виїхав кудись на конгрес до Німеччини.

Мені й иньшим довелось побачити той череп тільки через кілька місяців, поки д. Дюбуа приїхав знов до Парижа і зіставсь на довше. Але й до того часу зіставлений у Парижі гіпсовий вилінок знайденного д. Дюбуа черепа переходив з рук до рук, усі заходились коло него, міряли, прирівнювали до черепів иньших звірів і поки д. Дюбуа звернувсь знов до Парижа, про його знахідку з'явилаєсь вже досить велика література з французьких, англійських, німецьких і иньших праць, до котрих узялись найзначнійші вчені з цілого світа.

Дуже велика наукова вага сеї знахідки поки що, ще зовсім мало відома по за межою спеціальної науки, а про те дуже вартна ширшого розповсюдження. Отжеж я й хочу дати тутка хоч коротку звістку про сю наукову новину.

Буде вже кілька десятків років, як у біологічній науці звернено особливу увагу на те, що між рядками рослинних і звіринних форм далеко немає такої великої різниці, як думалось колись то і як здаєть ся з першого погляду. Навіть і різниця між звіриною і рослиною починає вже ставати зовсім не такою вже видимою, як можна було думати перше. Не кажучи вже про такі рослини, що ловлять собі мушок і годують ся ними, або про таку звірину, що живе прирієши до одного місця, має віти і зовсім подібна до квіток і т. н., мікроскопічні досвідки виявили чимало організмів, що неподібні ні до рослин ні до звірини і зуть ся протістами. І у рослин і звірин є багацько таких форм, що дуже зближують одну до одної різні породи. Є такі риби,

що не мають кісток і зовсім подібні до хробаків, є й такі, що літають, або вилазять на суходіл пасти ся у траві; є такі звірі, котрих дуже довго вважали за рибу і таких, що мають замість зубів птичий дзьоб. Нарешті є чимало відмін рослин і звірів, що ріжнять ся одна від одної дуже і дуже трохи, як на пр. вовк і собака, кроль і заяць і т. д. що відріжняють ся хіба тільки зростом або цвітом, або що. Усе ото нераз доводило вчених до думок чи не повиплоджувались часами одні породи з других? Про се вже думав ще у кінці минулого століття французький вчений Лямарк. У теперішньому століттю на сі думки усе більше і більше навертали ширші наукові досліди. Незабаром почали вже дошукуватись до того яким же робом і від чого могло йти таке виплоджуванє? Англійський природознавець Чарльз Дарвін звернув увагу на те що у скотарському господарстві, у хліборобстві й городництві трафляло ся, й що далі то більше трафляєть ся зовсім вже штучним робом виплоджувати зовсім нові породи рослин і звірів, дуже мало подібні до тих, з яких вони були виплоджені (як різні відміни собак, худоби, цвіток і т. и.). Знаючи, що усі сі нові породи витворено підбираючи таких самиць і самців, котрі найбільше підходили до мети, котрої хотіло ся осягти, Ч. Дарвін почав шукати, чи не бувало часом і таких природних обетавин, з котрих виходив такий же підбір, тільки не штучний, а зовсім природний. Плаваючи навкруги сьвіту на кораблі, він знайшов цілу низку таких з'явищ. На одному з маленьких островів він нагледів на приклад метеликів з дуже-дуже маленькими крильцями, але досить подібних до таких, які живуть на сухій землі. Не було чого богато думати, щоб зрозуміти, що на остров були занесені вітром, або яким иньшим робом, метелики з суходолу і почали на йому плодитись. Але з усіх, які виплоджувались, зіставали ся тільки ті у котрих були найменші крила, останніх же заносило вітром у море де вони й пропадали...

Таким робом через яку добу і виплодила ся нова порода з зовсім невеличкими крильцями, на перший погляд зовсім окрімна від своїх перших родичів. На підставі таких з'явищ Дарвін і витворив свою теорію виплоджування пород одна з одної через природний підбір. Попереду на сю теорію обурили ся трохи не усі вчені з старосьвіцькими поглядами, а особливо ті, що стояли твердо за біблійною легендою створіння усіх пород звірів і рослин у кілька днів заразом. Одначе нові наукові висліди що дня усе більше й більше підпирали думку Дарвінову. Наш земляк проф. Шимкевич звернув на приклад уваги на те, що по лиманах біля Одеси є особлива порода дуже маленьких рачків — така якої нема ані у річках ані у морі. Міркуючи чи не залежить се від ріжниць води він наловив найбільше подібних до їх морських рачків і почав виплоджувати їх у морській воді, розпроваджуючи її потроху так, щоб нарешті вийшла така вода як у лиманах. Роблячи се дуже повагом, таким робом щоб перевернулось чимало поколінь рачків, він дійшов нарешті до того, що у його виплодились рачки зовсім подібні до лиманських. Теперечки вже у цілому світі наряд чи знайдець ся хоч один з справжніх природознавців, щоб не поділяв думок Дарвіна. Разом з сим йшли геологічні і палеонтологічні знахідки. Трохи не що дня знаходили збутки давних, зовсім вже вимерлих звірів і рослин, котрі становлять собою перехідні форми між відомими тепер породами (так на прикл. як птиці з зубами і хвостом, як летючі ящурки, як коні з трома пальцями на ногах і т. и.); кожного дня усе більше й більше запевнювались у тому, що на землі попереду з'явили ся зовсім малюсенькі (мікроскопічні) організми: з рослин — губи, мохи, жобурія, папороті, з котрих потім повстали цілі великі ліси; з звірини — невеличкі шкаралупники, з яких склали ся цілі гори рухляків, крейди, черепашки з котрих витворились цілі верстви черепашчатого вапнівця, морські їжаки, зьвізди і т. п.

Тільки опісля вже далеко пізнійше з їх виплодились дерева і рослини які ростуть і тепер, теперішня звірина: риби, амфібії, а нарешті після усіх вже й ссуні... Чоловік з'явивсь тільки у остатній геологічній добі, котра зветь ся пост-пліоценовою чи четвертійною.

Отеї-ж то усі, а також і иньші досліді і наукові здобутки (про котрі нам не стає місця навіть і згадати), склали ся теперечки у так звану теорію трансформізму чи еволюції, котра панує тепер у природознавстві і по котрій усе що жило й живе на землі виплодилось дуже по малу, одно за другим і одно з другого, через незчисленні віки, потроху розростаючись з давних невеличких найпростійших організмів до новітніх дуже скомплікованих форм.

На підставі сеї теорії вже можна було без найменшої помилки думати, що й чоловік, котрий, як ми знаємо, з'явивсь на землі пізнійше від усіх иньших звірів, пішов теж від їх же, виплодившись з форм найбільше до його подібних. Такими найбільше подібними до чоловіка формами як відомо єть тепер антропоморфні малпи: горіля, оранг, шімпанс, гіббон. Подібність ся о стілько вже б'є у очі, що автор першої наукової класифікації звірину Лінней у своїй *Systema naturae* (1735—1766 р.) вже зєднав чоловіка і малп у одну породу *Primates*. Дальші наукові розслідки і знахідки кісток найдавнітійших людей ще більше виявили сю близькість. Кістки і особливо черепи людей з початку четвертійної доби, тих людей що жили у наших місцях ще разом з мамутом, носорожцем і иньшою давно вже вимерлою звіриною і незнали ніякого начиння окрім остро оббитих камінців — далеко більше подібні до малячих ніж кістки й черепи теперітійних людей. Черепи знайдені у Неандерталі в Німеччині, у Гру в Бельгії і по иньших місцях дуже довгі, з дуже невеликим вузеньким лобом, з дуже міцними підібвними частинами лобової кістки і з дуже

гострою потилицею. Такі-ж відзнаки знаходимо ми й у теперішних найбільш диких людей — у австралійців, африканських негрів і т. и. Одначе-ж прирівнюючи структуру хоч би й самих найдавніших або й самих диких теперішних людей до структури теперішних мали, ми бачимо усеж таки досить велику різницю, о стільки велику що думати про безпосереднє виплодження чоловіка з цих іменно мали — зовсім не можна. Муєла мабуть існувати якась середня, перехідна форма між малнами й чоловіком. До таких же гадок про існування середньої форми доводили теж і знахідки у Європі оброблених кремінців у витворінях ще третішної доби. Такі кремінці знайдено на прикл. у Тене і Пюнкурні у Франції, у Отті у Португалії. Повстало питання чи не жив чоловік у Європі в третішню добу? Більша частина природознавців думала що ні, другі-ж, і між ними найголовніше великий французький вчений Габріель де Мортіле, доводили що кремінці третішньої доби справді оброблені, що на них знать безперечний слід вогню, але що ними орудували мабуть ще не справжні люди, а якісь розумні вже звірі, середні між малпою і чоловіком, котрих Мортіле і назвав Антропомітеками, себ то чоловіко-малнами, додаючи до того, що на його погляд вони хоч і жили де-не-де у Європі, але муєли виплодитись не у нас, а десь то у більше теплішій стороні, де великі подібні до чоловіка мални живуть ще й доси. Гадаючи таким робом Габр. де Мортіле засновувавсь на тому що хоч у Європі у третішню добу й жили великі антропоморфні мални, такі як *Oreopithecus*, *Pliopithecus* і особливо *Dryopithecus Fontani*, але вони усеж таки пригадували собою чоловіка тільки за молоду, дорослі-ж були більше подібні до мали, а до того чоловік, хоча-б і антропомітек з них виплодитись і не міг, бо з того часу як вони жили, у Європі стало багато холодніше і мални незабаром майже зовсім перевели ся (у четвертішню добу у Європі

великих подібних до чоловіка мали уже зовсім не було). Таким побитом у Європі чоловік виплудитись не міг; не міг він виплудитись також і у Америці, де антропоморфних мали ніколи майже й не було; зістають ся стало быть тільки Африка де й досі живуть горіля і шімпанзе, та теплі сторони Азії і Зондські острови де теж і досі живуть найбільше подібні до чоловіка оранг і гіббон.

З другого боку до тогож таки Зондського архіпелагу звертались уваги тих антропологів що прирівнювали між собою різні породи теперішних людей, шукаючи між ними такої середньої породи, котру можна-б було вважати за примітивну, з якої могли пійти усї інші породи. Вельми шановний англійський вчений Едв. Тайлор (Tylor) на підставі праць своїх знаменитих земляків Гекслі (Huxley) і Фляуера (Flower) висловив у своїй „Антропології“ (Anthropology, Lond. 1881, pp. 88—89) думку, що такою породою могли бути люди, решта котрих живе на Андаманських островах звязаних як відомо з Зондськими. І справді, коли ми звернемо увагу на негритосів, найбільше дике і найбільше малшувате з усїх чоловічих племен, котре живе де-не-де по горах, починаючи з південних Гімалаяїв у Індії, на пів-острові Малацїї на Андамонських і Зондських островах у Австралії і далі на північ до Формози і навіть Японії, і коли ми пригадаємо собі, що сї дикуни ніколи не доходили до знаття морської плавби, а стало быть і не могли розповсюднитись по усїх отих сторонах інакше як пішки, то ми не можемо вияснити собі їх теперішнього розповсюдження інакше, як припустивши, що воно стало ся тоді ще, як усї оті сторони були ще одним великим суходолом. А се було іменно у третішню добу, на що вказують окрім ідентичної фльори і фауни, третішні (люценові і пліоценові) витворіня, що тягнуть ся вздовж усїх тих земель і островів, котрі зістали ся ознаками колишнього суходолу, осівшого у воду у кінці третішної доби.

Таким побитом усе, що відомо про початок людий на землі, примушувало обертати ся до південної Азії, до Зондського архіпелагу з звязаними з ним островами і там у витворінях третішної доби шукати збутків давних перехідних форм, тих антропоітеків, з котрих міг виплодитись чоловік. Але окрім третішних кременців у південно-східній Європі ніякого сліду таких середних між чоловіком і малпами звіврів ніде ще не було знайдено і природознавці тільки крішко були переконані, що вони таки коли небудь та знайдуть ся!...

І от, у 1891 році, голандському лікареві Е. Дюбуа, що пробував був на острові Яві, роблячи щось з шість років палеонтольоічні досліди задля свого уряду і пильно додивляючись чи не трафить до якого сліду давних людий, — пощастило знайти у третішній верстві на глибині одного метра від поверху землі і 12—15 метрів під береговою кручею річки Бенгована у Тринілі — зуб, дуже подібний до третого кутного зуба у верхньому щелепі у малпи. Трохи згодом у тому-ж таки самому місці, на метр чи що одсторонь, знайшли вже цілу горішню частину черепа, як здавалось якоїсь то великої малпи, а у 1892 р. метрів на 15 далі у гору по річці на тій же глибині знайшли і ліву стегенну кістку. Пізнійше, дарма що розвідки йшли дуже пильно, знайдено було ще один зуб, та й тільки. Таким побитом усі знахідки обмежують ся трома чи чотирма кістками. Але на велике щастє се іменно такі кістки, що проф. Антропольоічної Школи у Парижі, д. Манувріє каже, що як би йому довелось самому вибирати з цілого кістяка, то він не вибрав би інших... Справді, знайдені зуби вказують на те як і чим той звівр годував ся, стегенна кістка показує як він держав ся і ходив, а черепна кістка дає нам ознаку розвою його розуму.

Кістки, як ми кажемо, були знайдені у одній і тій же верстві, досить недалеко одна від другої; усі вони однаково скаменіли на стілько, що вага на

прикл. стегенної кістки доходить до цілого кільо, тоді як звичайно передісторичні стегенні кістки не важать більше від 350 гр. Нарешті між усіма сими кістками нема ніякої анатомічної різниці, котра-б вказувала на те щоб вони були від окрімних звірів, хоча-б і однакової породи. Через се д. Дюбуа і завважив, що знайдені ним кістки належать до одного й того-ж індивіда. Роздивляючи єї кістки і прирівнюючи їх до кісток усіх відомих досі звірів, д-р Дюбуа після довгого наукового досьвіду пересьвідчивсь, що се мають бути збутки якогось то досі ще невідомого двоногого звіра, середного між чоловіком і малпою і жившого у третішню добу, котрий виплотивсь мабуть з породи близької до теперішних гіббонів і міг бути предотечею чоловіка на землі. І позаяк сей звір — не то чоловік не то малпа — ходив вже дибки на двох ногах, то д-р Дюбуа й дав йому назву *Pithecanthropus erectus*.

З усього, що ми казали висше, можна вже бачити, як зацікавлений був увесь вчений єввіт, коли у 1894 р. з'явила ся праця д-ра Дюбуа,* у котрій були виложені усї його досліди і до котрої він додав дуже гарні фотогравюри знайдених кісток. З великою нетерплячкою чекали усї, коли кістки *Pithecanthropus'a* будуть привезені до Європи і їх можна буде роздивити ся як слід. Нарешті у кінці 1895. д. Дюбуа приїхав і показав тринільські кістки на міжнародному зоологічному конгресі у Лейдені. Потім протягом 1896. року він був з ними у Брюсселі, у Парижі, у Лондоні, у Берліні і т. д., де їх могли бачити усї найбільші знавці природничих наук, котрі більш або менш мусїли згодитись з його найголовнішими пересьвідченнями. З тих пір про *Pithecanthropus'a* поветала вже ціла література і ми можемо нарешті дати тут досить докладний опис сеї поважної знахідки.

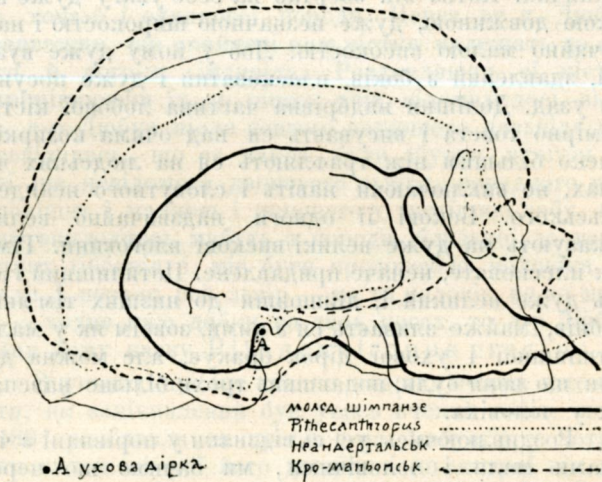
*) Dr. E. Dubois. *Pithecanthropus erectus*, eine menschen-
aenliche Uebergangsform aus Java. (Batavia, Londersdruckerei) 1894.

Почнемо з черепа, від якого вдержалась тільки верхня частина. Найперше він відзначаєть ся дуже малою більшиною, як його прирівнювати до чоловічого і занадто великою — як його рівняти до малпячих. Потім він звертає на себе увагу дуже великою довжиною, дуже незначною шириною і надзвичайно малою високоюстю. Лоб у йому дуже вузький, здавлений з боків, плесковатий і дуже посунутий узад. Долішня надбрівна частина лобової кістки незмірно товста і висуваєть ся над очима козирком далеко більшим ніж трапляють ся на людських черепах, не виключаючи навіть і словутного неандертальського. Бокові її одноги надзвичайно великі і вказують на дуже великі вискові влогвини. Тім'я теж плесковате, неначе придавлене. Потилишний гребінь дуже великий і, дійшовши до низших тім'яних гребнів, майже зливаєть ся з ними, зовсім як у малп. Потилишної і ухової дірок бракує, але можна думати що вони були, подавшиєь трохи більше навспак ніж у чоловіка.

Роздивлюючись усї єї відзнаки у порівнанї з черепами малп і чоловічими, ми бачимо що череп *Pithecantropus*'а має у собі чимало малпячого, але досить багато й чоловічого. Довжиною і вузькістю, а також надзвичайним розвоєм надбрівних частин лоба і потилишного гребіня разом з долішними тім'яними він дуже наближаєть ся до черепа малп; своєю височиною і як ми зараз побачимо, своєю вмістимістю дуже далеко відходить від малпячих черепів (навіть молодих малп, котрі більше подібні до чоловіка) і наближаєть ся до чоловічого, підходячи вже до тої межі, за котрою починають ся черепи найдавніших і найбільше малповатих людей, найголовнішим зразком котрих ми маємо неандертальський череп. Найкрасше порівнанє се виступає на малюнку, спорудженому проф. Манувріє, де можна бачити разом і більшину і форму черепів молодого шімпанзе, *Pithecantropus*'а, неандертальського і неолітичного вже кроманьонського, котрий становить вже перехід до теперішних європейських типів.

Тож самісіньке бачимо, ми звертаючи увагу і на вмістимість тринільського черепа. Дд. Дюбуа і Манувріє вирахували, що він міг би містити від 900 до 1.000 куб. сантиметрів, себ то на 400 куб. с.

більше, ніж сама велика вмістимість черепа найбільших мали, котра не переходить ніколи 600 куб. с., і далеко менше вмістимости найменших людських черепів. Вираховуючи на підставі вмістимости черепа вагу мозку у Pithecanthropus'a, проф. Манувріє визначає її у 870 ґрамів, себ то на 370 ґр. більше ніж у подібних до чоловіка мали і на 300 ґр. менше ніж у австралійця, — у котрого мозок на 190 ґр. менше ніж у пересічного теперішнього парижського мешканця, — і на 340 ґр. менше ніж звичайно у освіченого розумного чоловіка. Таким побитом Pithecanthropus виходить надзвичайно розумнішим від найбільшої мали і далеко дурнішим від найбільше дикого чоловіка.

Стегно (femur), з усіх знайдених кісток Pithecanthropus'a, найбільше подібне до чоловічого. Маючи 455 міллім. задовжки воно показує що Pithec-

antropus був завбільшки з середнього європейського чоловіка; на підставі довжини стегна проф. Манувріє вирахував зріст його у 1 м. 657, що має дуже велику вагу, запевняючи, що голова у його була дуже малою що до зросту і що ми мусимо прирівнювати більшину її до більшини голови найбільше великих малп. Анатомічна структура стегенної кістки (котру описувати тут було-б занадто довго) не лишає ніякого сумніву у тому, що Pithecanthropus ходив на двох ногах, а трохи кбсій поверх долішнього кінця її вказує, що ходячи він згибав трохи ноги у колїні, як се роблять і теперішні великі антропоморфні малпи і як се робив чоловік четвертїшої доби, що видно на стегні й гомїлці кістяка знайденого у Гру. У порівнаню з малпами стегенна кістка у Pithecanthropus'a дуже відрізняєть ся від них і тим, що вона зовсім нескривлена, як у них, і тим, що вона такої довжини, якої не сягає стегно ані у в одної з малп, виключаючи тільки гіббона, у котрого воно теж майже не скривлене ніж у усіх иньших. Отжеж на підставі сего, а також і того ще, що з усіх подібних до чоловіка малп, гіббон найбільше здатний держатись і ходити на двох ногах, д-р Дюбуа і проф. Манувріє й міркують, що найблизшим родичем Pithecanthropus'a мусїв бути іменно гіббон, котрий живе ще й доси на острові Яві, хоч зростом тепер він далеко менший за чоловіка. Те, що стегно у Pithecanthropus'a далеко більше подібне до чоловічого ніж череп і зуби — не шкодить ні трохи тому, щоб вважати їх належачими до одного й тогож звіра. Навпаки, як ми побачимо далі, з теоричного погляду воно й мусить так бути, бо малпа могла зробитись чоловіком, тільки почавши ходити довше на двох ногах, через що першим, що у неї змінилось на чоловічий лад, мусїли бути ноги.

Нарешті знайдені у Тринїлі з у б и теж мають характер середний між зубами малпачими і чоловічими. Перший з сих зубів — третій кутний у горїшньому щелені — дуже великий, з дуже розставле-

ними корінцями і трохи похилий з переду у зад, чого не буває у людей і що буває тільки у малп. Проф. Манувріє з великої сили черепів різних народів, що переходять у музеї Брока у парижській Антропологічній Школі, знайшов тільки один новокаледонський череп, у котрого відповідний зуб, але у долішньому щелепі був такий же завбільшки і також косо поставлений як і у *Pithecanthropus*'а. З другого-ж боку жувальна поверхня у першому з знайдених зубів зовсім не така, як у малп і більше наближується до чоловічої. Другий зуб дуже стертий, але теж більше малпячий ніж чоловічий. Таким побитом виходить, що й з погляду на зуби *Pithecanthropus*'а треба вважати за породу середню між малпами й чоловіком.

На сей середній характер *Pithecanthropus*'а вказує і різниця між поглядами інших європейських вчених, що працювали коло знайдених у Триніті кісток. Ми згадували вже, з якою цікавістю чекали на сї кістки антропологі цілої Європи і як усі узялись за них, коли д. Дюбуа нарешті привіз їх. Отжеж з усього того, що вони написали про се, ми бачимо, що німецькі вчені — Краузе, Вальдейєр, Вірхов, Лушан і Нерінг — мають знайдений череп за малпячий, стегно-ж за чоловіче; англійські же антропологі — Кеннінгам (*Cunningham*) у Дубліні, Тірнер (*W. Turner*) у Единбурзі, а також і швайцарський Р. Мартін у Цюриху — вважають і череп і стегно за чоловіче. Сам же д-р Дюбуа і французька Антропологічна Школа з проф. Манувріє і Габр. де Мартіле у голові, зупинили ся на тому, що се, як ми кажемо, порода перехідна від малпи до чоловіка і до того порода, котра виплудилась сама мабуть з гіббона і була коли не предком, то найблизшим з попередників чоловіка.

Що *Pithecanthropus* міг бути попередником чоловіка, тим *précursor d'homme*, про існуванє котрого догадувався багато вже років тому Габр. де Мартіле, про се нема чого й казати.

З погляду трансформізму, чоловік не міг виплодитись інакше, як з якого небудь звіра нижшого типу і між ним і малпами мусіло бути щось середне, перехідне. Таким і з'являється теперечки наш *Pithecanthropus*. Але чи міг бути він настоящим предком чоловіка, чи можна думати що з його іменно пішов чоловічий рід? Поки що, про се ми мусямо тільки сказати що мабуть так! Дальші розшукування і знахідки по тих краях, хоч би й на тому-ж таки острові Яві дадуть новий материял і тоді можна буде говорити про се з більшою певністю.

Що-ж до того, як *Pithecanthropus* міг виплодитись з малпи і з якої іменно породи малп, то, як ми казали вже, Д. Дюбуа зупиняється на гіббоні з породи гілобатів (*Hylobata*). З сим, здається, згоджують ся доси й усі иньші вчені, вважаючи на велику аналогію яка справді є між гіббоном і *Pithecanthropus*'ом з одного боку і між *Pithecanthropus*'ом і чоловіком з другого. Гіббон з усіх антропоморфних малп найбільше здатний держати ся і ходити на двох ногах майже зовсім у вертикальній постаті. Окрім того, малпи, як ми вже згадували найбільше подібні до чоловіка за молодю. Се залежить від того, що у дорослих малп черепні кістки, зростаючись дуже швидко не дають мозкові розростатись далі. Отже у гіббона з усіх иньших малп вони зростають ся найбільше повагом і по троху... Стало бути і з сего погляду подібність *Pithecanthropus*'а до гіббона свідчить за їх рідню і за можливість виплодження першого з другого. Але таке переродженє лаячого по деревах гіббона у ходившого по землі *Pithecanthropus*'а могло бути спричинене тільки дуже надзвичайними обставинами. Такою обставиною між иньшими могло бути те, що у стороні, де жило багато гіббонів, від чого небудь зовсім зникли ліси, через що малпи примушені були завше ходити, замість того щоб лазити. Се дуже легко могло трафитись через лісову пожежу від вулканів, котрих було так багато іменно на Зондських островах

у третішню добу, та нарешті й кістки *Pithecanthropus*'а знайдені були у верстві вулканічних каменців (*lapilli*). До того-ж ми бачили вже, що з усіх знайдених кісток *Pithecanthropus*'а, найбільше подібна до чоловічої іменно стегенна кістка (*femur*), себ то як раз тая, котра найпершою мусіла змінитись від ходження дибки і, котра з усіх мали у гіббона найбільше була здатна до такої зміни, бувши найбільше прямою.

Таким побитом у гіпотезі Дюбуа, і за ним Манувріє, нема нічого неймовірного. Ідучи далі, проф. Манувріє міркує, що переставши лазить і почавши завше ходити, гіббон мав свої руки більше вільними; вони в його зробились м'якші, здатніші до дрібної праці, а через се, як то добре вияснив Г. Спенсер, піднялась у гору і його мозкова робота, котра повернула вже малпу, коли не у настоящего чоловіка, то у перехідного до його *Pithecanthropus*'а.

У загалі — усе, висловлене доси про тринільські кістки, коли не може бути доведено математично, то у всякому разі має наукову рацію — і як би не було, а можна бути певним що перехідна ступінь між малпою й чоловіком — матеріяльно знайдена.

П а р и ж.

Хв. Вовк.

ХИМЕРНИЙ.

Перший акт із драматичних картин

„ПОНАД ДНІПРОМ“

ІВАНА ТОВИЛЕВИЧА

(Карпенка Карого).

Дієві люди.

Павло Серпокрил, селянин хлібороб.

Явдоха, его жінка.

Мирон, скінчив вищу школу хліборобства } діти їх

Михайло, простий парубок.

Клим

Панько } селяне, хлібороби

Терешко }

Марія, дівчина.

ДІЯ І.

Середина хати.

ЯВА І.

Явдоха дивить ся у вікно.

Павло *(на дворі)*. Здоров синку, здоров мій коханий! Заходь же, заходь... *(одчиняє двері)*. Тільки по малу, бо тут у нас у сїнях темно... Та нагннай ся, щоб часом лоба не набив, ти не знаєш, які у нас низенькі двері.

Явдоха (*раньше підійшла і позад Павла, піднімаєть ся на вспинячки і заглядає через плече*). Та пусти бо мене старий, ти заступив двері і сам любиш ся Мироном, а мене не пускаєш і глянути на него...

Павло. Та де там люблюсь. На дворі темно, хоч око виколи. (*Мовчать*).

Явдоха. Чого же се він не йде?

Павло. Бог єго знає чого він там копаєть ся! Я вийшов, він обізвав ся з воза; мені здало ся, що вже йде слідком за мною, я й пішов відчинять двері, бо він же давно дома не був, то певно забув як і двері в батьківську хату відчиняють ся, а єго бач і досі нема.

Явдоха. Пусти мене! (*у двері*). Мироне!

Мирон (*з надвору*). Га?

Явдоха. Та де ти там? Ми тебе на дверях ждемо, а ти сидиш на возі чи що?

Мирон (*з надвору*). Та зараз мамо! Стривайте, дайте повнімать всяку всячину з воза.

Павло. Та йди вже, нехай Михайло коний розпряже та й повносить все в хату.

Я В А П.

Ті же і Мирон несе всякі пакунки.

Мирон. Здорові були!

Явдоха. Сину мій дорогий! (*цілюють ся, Мирон цілує матір у руку*). Який же ти старий став... в бороді! І не пізнала-б ніколи, як би так де зустріла!

Мирон. Не диво шість літ не бачились, а за сей час я постарів: бородою заріє і зморщив ся трохи. Доброго здоровя тату. (*Цілуєть ся з Павлом*).

Павло. То так зразу, а придиви ся то й Мирон! Тільки що борода.

Мирон. Мамі хотіло ся-б, щоб я хлопчиком як був, то так щоб і зостав ся до смерти!...

Явдох а. Деж таки! (*придивляється*). Ні, нічого... в бороді гарно!... Тільки чогож ти такий блідий?

Мирон. А вже наш брат городянин, вибілить ся сидючи в кімнаті, краще ніж полотно на мартовім повітрі.

Явдох а. Не доїдав, не допивав, не досипляв... І на що так багато вчить ся... Господи, то же мабуть літ одинадцять учив ся?

Мирон. Одинадцять літ учив ся, а чотири годи других вчив...

Явдох а. І чому там вас так довго учать? Ти певно все знаєш?

Мирон. О, мамочко! І цілий вік можна учити ся, то й то всего не знатимеш... Я вчив ся тільки як добре хозяйнувати треба, хлібопашить...

Павло. Аби сиңу земля, а хлібопашить можна й без науки; ми се діло знаєм з діда прадіда! Та й то...

Мирон. То так здається, а без науки добра не буде.

Павло. І вже з тією наукою! он пан Кукуриченко хозяйнував по вченому, та за пять літ дохозяйнував ся до того що й землю продав.

Мирон (*сміється*). Ловко! Ну що же — буває і так!

Явдох а. Ти певно їсти хочеш, а ми тебе розпитуєм Бог зна про що?

Павло. І справді! Давай що там є, нехай підієть з дороги.

Мирон. Я-б, мамо, чаю випив з дороги.

Явдох а. У нас же сиңу, ані самоваря того, ані чаю, сахаря немає.

Мирон. У мене є все. От зараз достану й самоваря поставимо, та всі разом і чаю напемо ся і побалакаємо, а потім і повечеряєм.

Явдох а. Де же таки сам будеш самоваря настановляти... Ото! У нас тут є сусідка, вона в пона була щось з місяць, то знає коло него; я її покличу,

так вона цей раз поставить, а на завтра то і я навчуся.

Мирон. Як хочете. Штука не мудра. (*Мати вийшла, Мирон дістає самовар і инше*). Як же вам тату тут живеться?

Павло. Сотужно сину. Поля мало, хліб не родить, та ще й дешево...

Мирон. А все же таки не голодаєте, самі собі пан, то й за те слава Богу.

Павло. Тільки що з голоду, мовляв, не пухнемо. Ще слава Богу Михайлови пощастило: витяг далекий жеребок та й зістався дома.

Я В А Ш.

Ті же Явдоха і Марія.

Марія (*низенько кланяється*). Добрий вечір!

Мирон. Добрий вечір і вам.

Явдоха. От вона нам і самоваря поставить.

Мирон. Чия-ж це така слухляна?

Павло. Максимова. (*Марія бере самоваря і наливає*).

Мирон. Суєд. Марія, либонь.

Марія. Не забули?

Мирон. Колись бить тебе хотів за те, що язика мені показала і Мироном печенням назвала.

Марія (*сміється*). Та не піймали.

Мирон. Бо не хотів гнатись, я тільки пожартував, щоб налякати.

Марія. Тепер не буду язика показувать... то була дурна...

Явдоха. Вона у школі вчила ся.

Мирон. Умієш же читать?

Марія. Та!... По своїй книжці... (*сміється*).
Давайте же угіля.

Явдоха. От тобі й маєш! А угіля й нема.

Мирон. Є. Я привіз. Там на возі все. (*Входить Михайло*).

Я В А ІV.

Ті ж і Михайло.

Мирон. Михайло, а де угілля?

Михайло. У сїнях.

Марія. Соснінки нема на скалки...

Михайло. Ходім; я тобі і соснінки дам і угілля покажу, та й повчу ся настановлять самовар.

Марія. Ото штука: води вляв у трубу, угілля поклав по за трубу от і шумить! (*Сьмієть ся. Вийшли.*)

Я В А V.

Ті же без Марії і Михайла.

Мирон. Гарна дівчина.

Явдоха. Добра, розумна.

Павло. І проворна.

Мирон. А чом ви Михайла не жените?

Явдоха. Морока.

Мирон. Чого так?

Павло. Та... багато говоріть... Михайло хоче сватать Чайківну...

Явдоха. Заможного батька дитина...

Павло. Так що з того? А семейка хиба мала; тóму дай, тóму дай, то й вийде всім по троху!... Та тут бач діло не в тім: чи богата, чи бідна; а в тім, що коли Михайла оженить, то прийдець ся зостатись самому, з малими дїтьми, бо Чайка хоче, щоб дїти поженившись жили на одділі, а я збираюсь на переселене, в орембурську губернію...

Мирон. Що ви, Бог з вами?!

Явдоха. Таку збив бучу, що... Оттут ще єсть... два непосидька... Ну, та тим не диво; вони привикли волочитись ще з молоду: то на лінії, то в Таврії, то на Дону, що літа...

Мирон. Виходить: перелетні птиці! Любять нові місця: хоч гірше аби иньше!...

Явдох а. Іменно... А він наслухав ся від сих бурлак, та й собі: поїду, та й поїду щастя шукати...

Мирон. Бог зна що вигадали! Там гарно, де нас нема.

Павло. Ідуть же люди в орембурські степи, покупили там за помочию банка землі ні почому, осілись на при-волі і живуть добре; Панько своїми очима бачив!... Чого же нам тут сидіть? Сидячого, кажуть, і татари беруть...

Явдох а. На місті й камінь обростає.

Павло. А обростає, тільки чорт зна чим!...

Мирон. Одні їдуть туди і тішать себе надіями на красше життя; а другі, вертають ся назад, проклинаючи той час, в який виїхали звідєля!...

Павло. Я не верну ся.

Мирон. Не вже, тату, ви і справді задумали переселене?

Павло. Все спродам і ранною весною в орембурську губернію... Банк гроший дасть і я там куплю сто десятин на вічність.

Мирон. Нехай тій орембурській губернії добре снить ся, нема красше в сьвітї, як у нас — понад Дніпром! Ви же не знаєте, як се далеко: більше, як 2500 верстов!

Павло. Та що? Люди он аж на зелений клин виселяють ся...

Мирон. Куди, кажете?

Павло. На зелений клин.

Мирон. Такої сторони немає у нас.

Павло. Так, як раз-нема! То ти не знаєш... Люди їдуть на тон зелений клин з якого часу, і всі хвалять, що добре; тільки що далеко, там десь аж коло китаянки земля клином у море входить.

Мирон. Не знаю. Може зеленим клином прозвали Амур або Камчатку.

Павло. Там всего кажуть є, то може і крупчатка є.

Мирон. Хто де привик, хто де родив ся тому там і добре. Не вірте, тату, нікому, сидіть дома...

А клин отой зелений, одно горе — єго люди — забивають самі собі у груди! І боляче їм потім, і згадують вони там що дня, як то гарно понад Дніпром і раді-б вернути ся, так клин не пускає: одно далеко, а друге ні на що...

Я В А VI.

Ті же Панько і Клим.

Панько і Клим. Добрий вечір!

Павло. От і Панько і Клим! Сідайте! Се же мої товариші на переселенє.

Клим. Здорові були, Мирон Павлович! (*Чолом-кають ся обидва з Мироном*). Щож? раді гостеви?

Явдоха. Як же не радіти, так давно не бачили... Та ще, спасибі єму, в такий час нагодив ся, коли старому замануло ся рідне село кидати.

Мирон. Я тата не пуцу.

Клим. А чого тут сидіть?

Панько. Злидні годувать.

Мирон. Хто тут годує злидні, того вони й там знайдуть.

Клим. Ой не скажіть. От я був і на лїнії і на Дону, там людям добре живеть ся: степу сила, — скотини, видимо не видимо, заробітки — он які!...

Панько. Особливо, — як хлїб зародить.

Мирон. Так жеж треба, щоб він зародив; а то частенько буває, що робітника в Ростов налізе видимо не видимо, та й лежать тисячами понад полотном залїзниці і на станциях — не ївши, бо ніхто на роботу не бере,... і вертають ся голодні і босі, бо поїдять там і чоботи і свити.

Панько. Буває і так, то правда, коли неурожай, і народ збереть ся... то буває... І я одно літо набрав ся лиха.

Клим. Без того не можна, а всеж таки степу сила, скотину можна кохать.

Мирон. Требаж перше скотину мати, а тоді вже кохати.

Клим. Коли не має винасу, то не будеш кохати скотини хоч би й мав.

Павло. У оренбурзькій губернії степу, кажуть, ще більше.

Панько. Я сам був. Степу, скільки оком сягнеш... степ, степ і степ!

Клим. І ні чому, хоч дурно бери.

Панько. Пять рублів десятина на вічність.

Павло. Пять карбованців на вічність!! А тут аренда десять в год...

Мирон. Пустиня: людей нема, збиту нема — то й не диво, що дешево.

Клим. А нам що? Нам земля потрібна; а люди на що?

Панько. Замість людей, будемо ми!

Павло. Аби земля.

Мирон. А тут хіба мало землі? З одного боку 500 десят. казенної землі, з другого 800; і всю землю казна дає переважно нашому братови, крестянину...

Павло. Давала.

Мирон. А тепер же як? Не дає-б то? Я щось про се ще не чув! Новоселівці і зараз держать казенну землю і недорого — по 6 рублів.

Я В А VII.

Ті же Марія і Михайло.

Марія (*несе самовар і ставить на стіл. Мирон заварює чай і ставить стакани*). Самоваря вам настановила, Михайло вже навчив ся ставити, а тепер побіжу до дому, бо я не сказала куди йду. Прощайте!

Мирон. Ні, не пустимо, сїдай і ти з нами.

Марія. А мати будуть сердити ся.

Мирон. Пусте! Поможі мені, ти певно умієш біля него поратись, а я буду балакати.

Марія. Треба послухать, а то ще побете... ха ха! Пустіть же мене одну до него, а то у двох ще перевернемо.

Мирон. Що то колись бить хотів, то й тепер боїть ся!

Марія. Ні, я вас не бою ся! Ви так балакаєте і дивитесь і усміхаєтесь, що я ні краплиночки вас не бою ся — прямо сказать — за панібрата! *(Сьмієть ся і другі сьміють ся).*

Мирон. Бач, яка жвава, та натуральна дівчина, лубо глянуть.

Явдоха. Сказано — письменна.

Мирон. І панночку за пояс заткнеш.

Марія. От ви мене вже й засоромили... ще й посуду побю, бо від сорому нічого й на столі не бачу... *(Закриваєть ся рукавом).*

Мирон. Не буду, не буду — роби своє діло, а ми вернемоь до своєї балачки. Так через щож кажете, не дають вам тепера землі?

Павло. А через те, що zostались винні казні мало не чотири тисячі.

Мирон. Ого-го!

Павло. Ще ми мало винні, а он Просянівці — двадцять тисяч не віддали.

Мирон. Двадцять тисяч!! А щож тепер буде?

Павло. Нічого. Недоїмку подарували а землі не дають.

Мирон. То й не диво, що таким справним платильщикам не дають землі! Ще треба і вставляючи і лягаючи дякувать, що подарували. Тільки такий величезний хозяйн, як казна — може зробіть надзвичайне милосерде, а малий хозяйн і шкуру-б здер... Через щож не заплатили? Неурожай, чи як?

Клим. Бодай не казать: кругова порука!

Мирон. Так то й добре.

Павло. Ото-то бо й є, що погано! Як землю брать, тоді всі лізуть: мені давай і мені давай — я в круговій поруці! Як ти не дася? Дася! А у него нема чим землю обробить, так він свій пай возьме

та й продасть. За дешево продасть, аби гроші взяти на обіходку. Колиж приходить ся платити, що ти з него візьмеш? А він у круговій поруці — плати за него! Тут і починаєть ся: нехай той та той дає, у мене нема... Я-б може й дав, так он Дмитро не дає, з якої же речі я дам? Дивлячись на Дмитра, я не даю, дивлячись на мене ти не даєш... нарешті ніхто не дає. Знайшлись, правда, і такі, що платили що годя... Так тепер так вийшло: неплатильщикам подаровано чотири тисячи, а тим хто — платив і не подаровано нічого і ще й землі не дають, бо кругова порука! Там не знають ні Петра ні Павла, ні Кліма, а всю громаду, а на громаді недоїмка — і землі не дають!

Мирон. Он воно що! Так сеж не порядок розпуста... Так можна віру потерять і в казни і у сусід, скажеш, що з нашого села, то й на подвіря ніхто не пусте. Хтож тут винен? Всі!

Павло. А ти думав, як з круговою порукою? Біда! Як би мені одному дали там тих 25 десятин, так я-б і знав, що мені треба платити одному — й краще: сама роби, сама й знай; бо гуртове чортове!

Мирон. Колиєь наші діди краще думали: хто робе в купі, не болить в пупі; а тепер у людий полуда на очах, через те гуртове стало чортове... Тьма панує, просьвіти, просьвіти треба!...

Павло. Не поможе! Не той народ...

Панько. Розпаскудилиєь.

Павло. Тікати треба! Спродам все і весною в орембурську губернію на вольні степи, а то, той на зелений клин — байдуже, аби землі побільше, та від людий подальше.

Марія (*наливши чаю*). От і чай.

Мирон. Тату, мамо, пийте чай, а ну, переселенці, просяю покорно. (*Сідають до столу*). Маріє, сїдай же й ти з нами.

Марія. Та пийте самі, ви привикли, а нам байдуже.

Мирон. Погані порядки завели ся... Погані. А я приїхав хозіянувати.

Павло. Що?!

Клим і Панько. Як?!

Явдоха. Господь з тобою!

Мирон. Ви мені дивуєтесь, а я вам дивую ся! Я теж переселенець: з казенного хліба на свій хочу перейти. Хочу хліборобом стать, гречкосієм.

Явдоха. Отсе вигадав: вибив ся на пана та й знову у мужика сунеть ся?

Мирон. Бодай мамо, не казать! Паном добре быть, то правда, але паном з діда прадіда, доскональним паном, у котрого єсть спроможність і сила стоять за науку, за свій нарід, мать вплив на земські діла; а вже нашому братови, що горбом та кривавим потом тільки вчора, мовляв, вибеть ся ніби то на пана, і ціле життя гнеть ся, поневіряєть ся на тих службах, — красше не лічить себе паном!... У досконального пана єсть своя дворянська громада, у мужика своя громада, а ми, так звані чиновники, нічого того не маємо, живемо одиницями кожен сам собі по своєму!

Клим, Панько і Павло. То й добре!

Мирон. Кому добре кому й ні! Хто зневірив ся у своїй громаді, хто любе тільки себе і думає, що він сам по собі щось визнача на світі; так тому добре быть одинцем; а хто, думає, що громада великий чоловік, що спільна думка, спільні інтереси богатих — поменьшать межі людьми бідність, хориби, нудьгу, тьму, дадуть більше задовольнення і щастя людям на землі — тому інакше се здаєть ся...

Павло. Се вже щось по ученому ти забалакав.

Клим. Яке мені діло до вас, а вам до мене?

Панько. Сама роби сама й знай.

Мирон. Хоч би я й здох від голоду, то вам байдуже?

Панько. А щож я поможу вам коли й самому нема чого їсти.

Мирон. Ну, а як би було, то ви-б допомогли, поділили ся-б зі мною, зарятували-б на який час?

Панько. Та хто єго знає.

Мирон. Ото-то бо й є! А через те у вас і недоїмка завелась і землю від вас відбирають, бо всі в рості, нема сьвятого гурту.

Павло. Гуртове — чортове!

Мирон. Один горює, а сїм воює; дружній череді вовк не страшний! Та то так здаєть ся. От коли греблю прорве і нема куди переїхать, то ви-ж самі її не загатите, а як збереть ся тридцять чоловіка з возами — дивн, через який шів дня і переїзд готов!

Клим. То гребля... звісно тут гуртом гуртом, громадою...

Мирон. Так і все. От давайте заснуєм спражню спілку-артіль, та будемо робить у купі: і орать разом і сїять разом, і за землю платить і всі відбутки відбувають разом, гуртом — тоді через год, через два самі побачите як воно буде добре, де та діньеть ся охота до переселеня в оренбурську губерню.

Михайло. Я чув що десь єсть артіль і добре дуже живуть.

Павло. Ти мовчи, не сунь ся між старих.

Мирон. Чом же, він правду говоре: артіль добре живе і буде жить!

Панько. Чув і я. Заснувалась десь артіль, дали їм гроший, а вони й розійшли ся... Виходить заснували тільки на те, щоб гроший взять.

Мирон. Мало яких людей нема, мало чого тьма не робе. Отже й ви: недоїмок не заплатили; а новоселівиці он, заплатили, їм землю дали, а вам ні! Так і спілка: одна розійшла ся — десять єсть. Коли звірились, то не легко навернуть людей до спілки. Погане від разу всі приймають, бо воно легше здаєть ся, а добре важче, от не всякий і може піднять таку вагу; але то байдуже, від разу нічого доброго не зробиш, а треба по малу, годами робить!

Он віра християнська 2.000 літ між людьми насаждаєть ся, а християн нема.

Павло. А ми же по твоєму хто?

Мирон. Вовки.

Клим. Се так.

Павло. І в церкву ходимо і говіємо, а вовки...

Мирон. Так що з того що в церкву ходите? А один одного не любите, з рота видираєте. Готові в ложці води утопити свого сусіда, аби собі більше зістало ся... Так і вовки роблять.

Павло. А ти, виходить, уже настоящий християнин, чи як би то?

Мирон. Ні, я ще не християнин, а хочу бути християнином.

Павло. То ти перевчив ся на один бік.

Клим і Панько (*сміють ся*).

Явдоха. Годі вже, а то ще на сварку зведете... Не вже ти, сину, і справді хочеш остатись на селі, чи може ти ще жартуєш?

Мирон. Без жартів, мамо! От я собі й дівчину тут вже наглядів, ще придивлю ся та й старостів зашлю.

Марія. Ой, Боже мій, як я засиділась! Прощайте. (*Хутко побігла з хати*).

Явдоха. Засоромив дівчину.

Мирон. Без жартів мамо й тату. Я службу кинув.

Явдоха. Щож ти будеш робить?

Мирон. Хлібопашить.

Явдоха. Ти-ж до сего не привик.

Мирон. Привикну. Я мужик, хліборобство наше прирожене діло з діда прадіда, а-до того ще й учив ся, як землю оброблять...

Павло. Чом же не дурить коли пристунило!... Може гроший силу маєш, так от жиру захотіло ся побаловатись коло землі.

Мирон. Ні, тату, не кажіть так, бо й я повинен буду сказати, що ви від жиру в переселене задумали мандрувать.

Клим. Наше діло одно, а ваше друге! Ми тільки й уміємо що орать та сіять...

Павло. А ти учивсь, учивсь мало не пів життя! Вивчив ся... зробивсь паном, чогож тобі ще треба? Певно яку тисячу в рік грошви загібав і на тобі: у мужики лізеш!!

Мирон. Більш тисячі, тату, брав.

Клим. Більш тисячі?!

Явдоха. Для чогож було і вчити ся, сину, коли вертати ся в село і хозяйнувати, як і всі невчені мужики?

Мирон. Отут то й хозяйнувать, коли де чому повчив ся і переконав ся, що кращого життя, як життя хлібороба нема в світі.

Павло. Де вже там тому хозяйнувать, хто привик чаювать, хто на пана вибив ся: ручки біленькі, ніжки тоненькі, куди там, скоро підірви ся! Сиди собі сину краще у теплій хаті, спи на мягкій кроваті. Панам жалувания, а мужикам земля!

Мирон. Я мужик і є, тільки що трохи вчений, то й добре.

Клим. Ні Мирон Павлович, не скиніть ваше діло! Важко.

Явдоха. Важко сину.

Панько і Клим. Що й казать. Важко! Ваша робота далеко легша.

Мирон. О, як би ви з'уміли так моє становище й мою роботу оцінювать, як я оцінюю вашу тоді-б нинша була між нами розмова!... Посадив би я вас, як квочку на яйця в хаті, без жадної охоти висиджувать курчат... Нудно-б вам стало і ви-б ланцюга перегризли та втікли в село, в поле.

Клим. Лихе-б мене понесло з теплої, чистої хати, з холодку... хіба я не знаю, як то на полі: піт очи заливає, сонце пече, спина болить — св'яте діло в холодочку...

Мирон. Правда. Сонце пече, спина мокра, піт очи заливає, деревяніють руки, а станеш, глянеш на

вкруги: все поле, як море зелене перед тобою, вбране квітками всякого коліру і краю єму нема, бо краєм своїм воно зійшло ся з небом! Вітрець по ньому легенький подиха і горне хвилі зеленої пахучої трави — очи в себе вбірає — так мило, а груди широко роздувають ся, сила росте мов здоровя вливаєть ся в тебе широкою річкою... Землі під собою не чуєш і знову закипить робота! На душі легко, радісно: ніякі думки у голову не лізуть — одна у всіх спільна думка: поможи Боже за години єіно убрать — до хліба прийнять ся. І через тиждень великі копиці скрізь мов гостроверхі шапки розкидані! А там і хліб поспів: жито похилилось мов журисть ся, що скоро зітнуть єго буйну голову...

Павло. Богато ти знаєш. Три літа робив, то й верзеш, а коли-б надірвав за працею пупа, не те-б сказав.

Михайло. Ні, тату, він правду каже! Я-б і сам ні на яку роботу не проміняв роботи в полі на єінокосі, та у жнива...

Панько. Та воно так... Я сам служив якось на вокзалі і добрі гроші брав, а як підійшли єінокоси не видержав, покинув залізницю: так і манить, так і тягне в поле...

Клим. Тягнуть то тягне, а на ділі, мовляв... як припече...

Мирон. Щож там припече? Мужикови, хліборобови, в полі, як на роздолі, та на волі, як риби у чистій воді! А скінчить ся праця літня, велика радість у душу леть ся, коли дивиш ся у осени на село, як усі хати, уся оселя потоне в стіжках з хлібом! Кожний хозіїн похожає тоді поважно, пишно, біля своєї господи, на току і поглядає на стіжки з хлібом, єго власними руками здобуті, політі єго кривавим потом... Та ні від кого не залежиш, ні перед ким не розпадай ся: заплатив що слід і пан.

Павло. А як нема землі, а як не вроде хоч і є земля, то що тоді такий пан буде робить?

Клим. Горе, голодним животом — таку працю підширать, та мусим, бо біда наша, що тільки біля землі і умієшь працювать.

Мирон. А я вам скажу, що ви й біля землі не вмієте працювать.

Павло. А ти-б-то умієш?

Мирон. Щоб ви знали! Ви драпаєте, землю сїєте наволоком, науки Біг даєть, хапаєтесь, аби більше, а воно й родить все гірше, та гірше. Від того ви так і балакаєте, від того ви й на переселене хапаєтесь.

Павло. Ми цілий вік коло землі, та й нічого не знаємо; а він там десь з книжками возив ся і вже думає, що справді все знає, Бога за бороду піймав!

Явдох а. Старий, на що ти так балакаєш? Ти й сам казав і понови і всім що Мирон сильно вечний і богато знає.

Павло. Та він знає в книжці, а коло землі знає з носа, та в рот і приїхав нас учить.

Мирон. Іменно, я приїхав вас учить. Сам буду працювать і покажу вам, що й хліб буде і скотина буде і хто мене послухає всякий паном житиме! Я знаю, що се важко зробить, сказано же: не вливайте вина нового в мішки старі.

Павло. Се по вченому вино в мішки вже вливають ха, ха, ха. *(Всі сьміють ся)*.

Клим. В мішки вино?! Ха, ха, ха, Бодай вас.

Мирон. От бачите: ви сьмієтеся, а я зараз вас засоромлю. Сї слова — і ви їх зовсім не розумієте... сказав Христос! Що ви скажете? То-то! Гріх сьміяти ся над тим, чого незнаєш. Богато вам ще треба вчитись...

Панько. От тобі і ускочили!

Мирон. Отак ви вкочите і з переселенем!... А от, як би ви повірили тому, що я вчив ся і де що знаю і на худо вас не поведу, та пристали до всіх тих думок, які я вам скажу, тоді нічого було-б шукать щастя за горами за долами і за синіми мо-

рями, а мали-б ви єго тут у себе дома не рунтуючись.

Явдох а. Сину мій дорогий, я серцем чую, що ти діло кажеш. Старий покинь свою гадку! зістанемось дома: послухаєм Мирона.

Михайло. Дозвольте тату мені зістать ся тут з братом.

Павло. Сто чортів тобі в спину за такі речі! То я повинен сам на старість літ працювать з матір'ю старою, та ще з трема малими дїтьми... Що ти слухаєш єго? Він дурисьвіт! Від мужиків відбиває ся; у него панська голова звикла на карандаш та на щоти лічить бариші: пнеь, пнеь... цок, цок, цок — отаку й таку суму заробимо! А нарешті всі тікають з села. Нехай живе з панами, там єго химери будуть розуміть, а нам треба шукати землі. Хіба ми одні її шукаємо? Куди не поткнись, де не почувеш, з від усіль люди потроху тікають, бо тісно стало, а він тут зараз зробиє рай! Шо ти єму віриш! Надірве пуна і втіче знову до панів, єму байдуже — се відрізана скиба від хліба! Чого ти притисє ся в село мутить людий, затуманювать голови своїм знахорством! Геть з села! Я тобі як батько велю! Тебе громада вже виписала в пани — іди між пани!

Явдох а. Старий, старий — годі!

Мирон. Вже через те одно, що я, по вашому, пан, то ви мене не маєте права виганять з села, бо я можу жить де сам схочу.

Павло. Так і живи собі на селі, а се моя хата.

Мирон. Так я-ж приїхав до вас у гості, а гостя ні один почтивий хозяїн не виганяє серед ночи з хати... Се одно. А друге ще й те, що ви продаєте все, а я купець на все.

Панько. От бачите! І купець знайшов ся, а ви шклували ся.

Павло. Купить він, як раз! У него стілько гроший, скілько правди у єго словах.

Явдох а. Старий, і на що ти так гостро балакаєш?

Мирон. Тато мене ревнує до землі, до села. Краще не гнівайтесь тату. Ви говорите своє, а я своє. Від сего світ не завалить ся і орембурська губерня нікуди не втіче. Ви переселяєте ся відсіля, а я переселяю ся сюди. Продайте мені усадьбу і наділ, я вам викладу чисті гроші... І вам користь і поміч на переселенє і я відразу хозяїн.

Павло. Та я нічого... Тільки досадно стало, що ти Михайла збаламутив.

Мирон. Нехай і Михайло іде з вами... Я тільки думки свої викладаю, а силувать — не силую...

Павло (*мовчить*). Так ти справді купиш усадьбу і наділ?

Мирон. Все куплю.

Павло. Спасибі. (*Мовчатъ*). Ти не сердь ся на мене; я трохи погорячив ся... Не хочеш быть паном, будь мужиком — се твоє діло, ти не малолітка, та ще й учений!...

Мирон. Я ні пан, ні мужик, я тату чоловік! Се перше всего, а потім я селянин, хлібороб з діда прадіда... Не ждано, не гадано, дякуючи земству, мене вивчено на мужицькі гроші, на мене одного потрачено стілько гроший, що можна-б було вивчить добре грамоти пів сотню мужицьких дїтій... Совість моя мені не дозволяє панувать; я хочу тим світом, який я здобув за громадські гроші, освітити шлях своїм селянам до кращого, безбідного життя і наважив ся працювать біля землі і помагать темним людям чим тільки зможу, щоб поменьшити біду яка у нас на селі панує...

Клим до Панька. Хороші слова промовляє.

Панько. Правдиві по совісти.

Клим. Тільки мені здаєть ся що він божевільний.

Панько. Та хто єго знає... Учений!

Мирон. Трудно мені буде, багато крови витече із мого серця, поки я зроблю хоч частину того, що задунав, але з сего шляху ніхто мене не зверне, поки серце моє у грудях бєть ся. Тату, мамо! Не лайте

мене, не дивуйте на мене, а благословіть мене на се сьвяте діло.

Я в д о х а. Сину мій, дитино моя кохана... Я добре всего не розумію, а серцем чую що думки твої хороші! Нехай же тебе Бог благословіть на всякім місци! (*Обнімає і цілує Мирона*).

П а в л о. Химерний!

ЗАВІСА.

ЧУДОВИЩЕ.

(Казка пародна).

Тихо тай темно на світу божому. Ніч лягла на землю тай вкрилась великою, чорною плахтою, з під котрої виставали якісь страшні, темні мари. Одні пнуть ся високо, неба досягають, другі зігнули ся у двоє, або причакли до землі, як би на кого засідали, иньші знов ніби зібрали ся на тайну раду, тай хильцем розбігались.

За днини вони виглядали інакше. То були хати, стодоли, стоси, обороги, сади, верби, тополі, тай придорожні хрести невеличкого подільського сільця. Але тепер всі вони перемінили ся, стали якимись грізними постатями, що аж в душі від їх виду замереє, тай дроз переходить тілом.

В однім кінці бухало ніби розтертим у вогни порохом, і здавало ся, що розлючена змія кидає ніздрями стовпи яєних іскор, хрупить, сопе, тай кланцає зубами.

Нараз отворили ся двері низенької, припалої до землі ковальської кузьні і бухнуло ще жеврійшим вогнем, як би з паці розжертого звіря.

Великий ковальський міх роздував розжарене вугля, кидав докола червоним полум'ям і обливав стоячого з клеветцем коваля, що з розгоном підносив тай спускав его на вбите в дубовий ковбок ковало. В округ стояли колеса плуги, драбини, борони, а поміж тим штики, коси, сокири, непевно миготіли блеском розяреного вогня.

На деяких з тих нарядів сиділи люди, газди і парубки з села. Всіх очі були вліплені в окопчену як смола стіну і сьміяли ся до розпуку.

Із за червоного полум'я показувала ся довга, витягнена стать, великі, голі, зубаті крила стреміли до гори, кудлата голова кінчила ся острою гейби у цана борідкою.

„Ади! Ади!“ -- мішали ся різні голоси, -- „які вилазять ему роги, які криві очі, тай хвіст як сьмішно закручений! А бодай того коваля, — де він ему так придивив ся? Крила зовсім як у лилика. А ніхті які? Ха, ха, ха! Тай кінські копита, — бігме, — кінські копита має“, — договорювали сьміючись люди.

„А може би ему ще більше крильця закрутити, зубок поправити“, — приговорював сам коваль, кинув клевець, узяв заострений зубок борони тай став ним дерти по стіні. З під зубка виходили здорові, білі риси.

Уже газди повідходили, а коваль все ще стояв при стіні, тай рив зубком. То чуприну ще більше розчухрає, то брови піднесе, то щось коло губ закроїть, через що чорт еще більше вишкірить зуби.

Та коли покропив огонь водою, тай змучений протягнув ся на постели, аби відпочити, промовив чорт до него: „Що я тобі винен, що ти мене такого поганого змалював? Тепер, скоро хто прийде до кузьні, то лише з мене кенкує, а ти ще добагаєш: то крила викручуєш, то зуби вишкіруєш. Де ти справді мене такого видів, що такого сьмішного тай поганого людям показуєш, тай за що так збиткуєш ся?!“

Коваль сам не знав, де він єго такого видів; він якимсь таким зродив ся в єго душі, тай такого змалював.

А приходила ему найбільше та охота тогді, коли напив ся горівки, котру сам чорт ему піддавав.

Ковальство тяжка робота, бити клевцем цілий день, то не жарт, тож коваль все собі тримає фля-

щину, потягне в ряди-годи, трохи покріпить ся, тай знов до роботи бере ся.

Хоть він з горівки ніколи не випускав ся, все таки трафляло ся, що в горлі висхне, заки сам до корчми зможе піти, або кого післати, а часом і жид не хоче дати заким гроші на стіл не покладе.

„Ох! Коби то мені, як лиш очи отвору, фляшка горівки на столі“, — думає нераз коваль про себе, тай зітхне глибоко.

Аж одного ранку дивить ся він, а перед ним стоїть на столі фляшка горівки. Він так утішив ся, що таки відразу, не роздумуючи, вихилив цілу фляшку нараз. Другої днини так само, третої знов фляшка з горівкою на столі.

Відки та горівка може братись? — подумав нераз коваль, — тай чогось здрігне ся, відеуне фляшку, тай бере ся до ковала. Але що ударить клевецем, то зиркне на фляшку; а вона стоїть, як стояла; через біле скло видко горівку чисту як слезу, а таку пахнячу, що коваль лиш ніс підносить, тай нюхає, аби як найбільше втягнути в себе милого запаху. Аж не втерпить, ухопить за фляшку, та лиш сухе дно лишить ся. І чує як чортівський напиток ходить по жилах, кров розгріває ся, бє в висках, якась страшна стать виринає перед єго уявою, з початку десь далеко ніби із за густої хмари, а потому все ближше, яснійше, аж так близько, так ясно, що він кине клевець, ухопить який бідь острый кусень зеліза, тай зачне пороти по стїні; а з під зеліза чим раз виразнійше відзначають ся форми і закрїї страшного чудовища, котре люди чортом називали.

Слава про єго штуку розносила ся геть по селу. Чи мав хто яку потребу, чи не мав, ішов до кузьні, аби на чорта подивити ся. Забіжить яка цікава молодиця, та як узрить таке чудовище, то лиш очи відверне, — коби не дай Боже „не задивити ся.“ Прилізе стара баба, та аж стрясе ся, тай зачне хрестити ся, аби до неї приступу не мав; а що дівчата, то цілими гурмами бігають до ковалевої кузьні, та з чорта вже так сьміють ся, що влізе ся.

„Який страшний та поганій, які сьмішні у него очи, які криві брови! А руки як у старого злодія! А пазурі як простер! Тай кінськими копитами притупує, гейби танцював. От! се раз парубок, нема що казати! Не жаль подивитись тай у танець піти!“

Чорт тільки чекає, аби сам з одним ковалем лишив ся, тай далі знов до него:

„Поганій ти чоловік! Малюєш ти мене поганого, а сам не красший від мене! Я тобі добре роблю, даю тобі, що тобі наймиліїше, а ти так зі мною поступаєш; так відплачуєш ся! До церкви ходиш, слухаєш слів сьвятих євангелистів, що кажуть хлїб за каміне віддавати, а ти за моє добре сьмішиш мене, тай поганиш перед людьми! А що вони тобі доброго робять, тоті люди? Працюєш, тягнеш міхом, товчеш клеветцем, що аж духу в тобі не стає, та ледви з голоду між ними не згинеш. Чи ти їх не знаєш? Не знаєш, яка то погань, яка мерзість? Ти мою горівкою розгріваєш серце, розгонюєш журливі думки, а за те мене сьміхом пускаєшь?! Знаєш як люблю залицятись до молодичь, а ти мене їм такого показав, що вони очи від мене відвертають. Абим тепер і найкрасшим хлопцем прокинув ся, то ніяка дівка не схоче мене, коли знає, що я кінські копита маю! А ти знаєш, як то мене болить, як дразнить, коли яка стара баба зачне колоти хрестом; а чим вона красша, чим лїпша від мене?“

Може се і правда, — гадає коваль, — та все таки не може повздержатись, аби недоповнити чортівську статъ. Щось горіло в єго голові, кипіло в серцю, тай рвалось якоюсь неперепертою потребою обявити явно те, що таїло ся в єго нутрі. Чим більше він прикладав ся до своєї роботи, тим більше якась туга притягала єго до неї і потужним жаром будила чим раз більше уподобанє, що грало усіма звуками єго душі, ставалось ударом серця, кружало в єго жилах.

Нераз стоїть так довго, тай дивить ся на свій твір, аж він набере життя, зачне кивати головою, розмахувати руками, тай даяти ся:

„І знов ти мене дразнив, знов підчеркував, аби мене поганійшим зробити! Спам'ятай ся чоловіче! Ні користи тобі з того, ні добра, лиш якась злобна утіха, а мені кривда.“

Часом ковалеві жаль зробіть ся чорта. Може він справді не такий лихий, страшний, тай чорний, як він єго змалював? Але тогді ще більше охота єго збирає, робить єго ще поганійшим: то ріжки докрутить, то борідку заострить, розчишірить нігті.

„Поправляй, поправляй братчику! — бо що би ти для своєї слави, та пихи не зробив? Що тебе обходить моя кривда, аби ти лиш був вдоволений. Диви ся, абиєь того не жалував!“

Страхом переймає коваля; возьме мітлу, усадить у саджу, аби стерти чорта зо стіни, але як подивить ся у очи чудовища, пригляне ся усім рисам, до котрих так прикладав ся, кине далеко мітлу від себе, як злу покусу, що грозила знищити образ єго духа.

Ремієло ковальське упадає, люди ходять до кузьні, але вже не для ковальської роботи, а лиш тому, аби чортови придивитись.

А ходять дивити ся не лиш зі свого села, але і з сусідних сіл. Іде хто на ярмарок, або на торг у місто, то не помине кузьні; або таки наумисне вибере ся, подивити ся на чорта.

Десь донесло ся про ковалевого чорта до двора, до самого пана. Дивить ся коваль, а перед єго кузьню стає чвірка з каритою, вилазить пан, тай іде просто у двері.

„Що ти ковалю за такого чорта змалював, що усеї люди ідуть дивити ся, тай тільки і бесіди, що про твого чорта?“ — каже пан.

А ось він тут є — показує коваль на стіну.

Дивить ся пан на чорта, а чорт стоїть як єго коваль змалював, тай вишкірив зуби, ніби всміхає ся. А пан, що подивить ся, то аж за боки бере ся.

„Се справді ковалю, — каже він — у тобі чорт сидить, то якбиєь не мусів тут у тій кузьни

кленати свою біду, то не було би на світі рівного тобі чоловіка.“

Коваль як то учув, то справді надув ся так, як его ковальський міх.

Того вже було чортови за богато, гнівало его, що коваль надув ся, тай що паниско з него сьміяв ся.

„Єще і той буде з мене сьміятись! — лютив ся він. Чим він від мене красший той паниско? Хто людською працею жиє, чужими руками обрабляє ся? Від чийх буків мужицька шкіра тріскає, тай кров тече потоками?! Не через тебе панку у підземних дірах люди гниють, дівкам обтинають коси, молоді чоловіки карабіни носять, а їх жінки до двора забирають?! З мене він буде сьміяти ся, та й хвалити коваля, а щоби він сказав, як би єму коваль яку кривду вчинив? Чи не метав би ся гірше чорта? — Узримо!“

Коли в ночі коваль здрімав ся, сидячи перед образом чорта з зубком у руках, чорт відорвав ся від стіни, засвістав вітром, тай закрутив ся високо у воздуху. Великі его крила простерли ся як чорна хмара, і як хмара спадав він поволи на панський двір.

Пан був великий богатир, мав великі маєтки, червоні чвертками мірив, у мисках сплісненілі мідяки пересушував, а банки у звоях полотен держав. А що богатих уборів, золота, срібла та иньшого богацтва там було!

Чим низше чорт над двір спускав ся, тим глубший сон на всіх нападав; не лиш пан, панї, тай усі слуги позасипляли, як би їм хто каменем голову приклав, але навіть пси, тай сторожа, що як день так ніч пильнувала двора, запала у глубокий сон.

Чорт припав до даху своїм прозорим тілом і проник ним аж до споду двора. Здоймив з плеча ковалевий мішок від вугля, що взяв був з собою з кузьні, тай що було, зачав в той мішок набивати: де були які гроші, срібне начинє, золоті перстенї, заушниці, шовкові сукні, тай деяке иньше дороге

фанте, — одним словом, все що було, пхав у мішок, котрий що раз більше розтягав ся, тай грубів.

Коли вже вибрав до чиста, взяв мішок на плече, пішов назад до коваля, тай закопав під стіною, де був намальований.

З полудня чує коваль якийсь гамір коло своєї хати. Пес лає, люди голосно говорять і як би рискалями копали землю. Коваль виходить з хати, тай очам не вірить: з під кузьні витягають его мішок від вугля, повний грошей, тай деякого иньшого добра!

Беруть коваля, кують, тай ведуть до темниці. Бідний коваль не знає ні за що, ні чому?

Питає людей: за що кують, волі позбавляють?

„Та ти єще питаєш, — говорять люди. — Та не твій то мішок, не пізнаєш, не під твоєю то кузьнею его знайшли, не ти хотів усе панське майно зрабувати, не ти наставив ся на панський маєток, тай панське добро трібував єоби присвоїти?

Сидить коваль у темниці, сьвіта Божого не бачить, холодно, тай вохко, жаби тай иньше гаде повзає по тілі. Ні на чім лягчи, ні вкрити ся, лиш один околіт кинули під голову.

„Господи милосердний! — За що то на мене попало? — плаче сиротище коваль? — Чим я так прогрішив ся, аби надо мною збиткували ся, тай аби я таку кару тернів?! Ні гірший, ні дїпший я був чоловік від других, от хіба тільки, що пивем тоту чортівську горівку, що вона розсаджувала мені мозок, тай палила серце, тай тільки мого гріху!“

Незнає коваль, коли ніч, ні коли Божа днинка: темно тай темно, гей би у гріб живого поховали.

„А видиш, на що ти мене дразнив! Тепер маєш за своє! — зашуміло над ним у темниці.

„Єще й тут не даєш мені спокою, єще й тут мучиш мене чортівська сило! Кажеш, що я тебе дразнив, — а хтож тому більше винен як не ти сам?! Хто мені крови ще більше до мозку доливав, хто піддавав чортівську горівку?! Не ти?! А тепер кажеш, що я тебе дразнив! Як би не чортівська

твоя горівка, я був би стояв з клевцем тай кував! То твоя горівка відривала мене від ковала, та коли вона мене розібрала, тогді я брав ся тебе малювати.“

Не дурний я тобі відбирати горівку: не пив бись моєї чортівської горівки, я не мав би був над тобою ніякої сили, тай не міг над тобою пімстити ся; а тепер маєш за своє, повісять тебе на шибеници, тай мені душу віддадуть.

Бери, муч, катуй, ріж на куені, — най вишу на шибениці, най ворон тіло моє рве, але най лиш душа моя у пеклі не пропадає! — просить ся коваль.

Велика розпука відобрала єму силу, майже не тямив ся, що з ним діє ся, не знав, чи він живе чи ні?

Довго так лежав, склонивши голову на околіт. Аж нараз, щось ніби слабій промінчик проник густу темряву темниці; занесло сьвіжостию зелені і пільних цьвітів. Деь здалека доходили якісь чудні звуки, ніби сьпів птахів, радісний тихий сьміх, звук граючого по камінях потоку, а відгомоном тих чарівних звуків, грали лїси, гори, долини, луги, діброви, води і облаки, і все те зливало ся в одну потужну мельодію: „Слава во вишних Богу і на землі мир, во чоловіціх благоволенє!“

Ясність така ударила, що коваль аж за очі взяв ся. Що се! День білий, сонїчко ясне увійшло до єго темниці?! — То ангел Божий, білий як сніг яснів перед ним, блищав промінєм срібної звїзди, дряжав блиском ранної роси.

„Бог мене прислав до тебе ковалю, — каже ангел, — встань і іди за мною!“

„О! Боже, чим я у тебе те заслужив, що ти до мене своїх послів посилаєш?“ — питає зачудований коваль.

„Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горівка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, сьмішив перед людьми, Бог розказав вивести тебе з тої темниці.“

Ангел доторкнув ся кайданів, а кайдани з бреньком упали; доторкнув ся зелізних дверий — а замки тихо порозеували ся.

„Іди до дому, сиди тихо тай не гніви Бога тою чортівською горівкою“, — сказав ще ангел і відлетів до неба, а за ним потягнула ся струя блискучих зьвізд, тай лишила ся довга, біла дорога.

Другої днини рознесло ся селом, що будуть коваля вішати, що пан поставив велику шибеницю, тай спровадив ката.

І справді так було.

Вивели коваля з темниці, тай повісили.

Вертають ся люди назад домів, аж чують, щось кленцає у кузьні. Ідуть у середину, а коваль стоїть при ковалі, тай мучить кусень зеліза.

„Та тебе, що лиш повісили, а ти тут куєш?!“ — чудували ся люди.

„Та як повісили мене, коли я тут!“ — каже коваль.

Люди повертали назад під шибеницю, а на шибениці не коваль, а околїт, що єму дали були до темниці під голову.

Побіч околота висїла ще кінська кість, тай кінські копита: „на знак Божої мочи, тай чортівської сили.“

У кузьні коваля нічо не змінило ся. Так само сашів міх, гримав клевець, так само стояли плуги, борони, колеса, лише чорта на стїні не було.

Коваль чортівської горівки і до рта не брав, тай жив, як євїт приказує: „Бога не гніви, чорта не дразни.“

Але чи ковалеви добре з тим було? — казка не каже.

Наталя Кобриньска.

СЬ ПІВЕЦЬ.

(З Надсона).

Нехай твій сьпів пала вогнем пекучим гніву
І слізки правими проймає душу й кров,
Хай будить в нас, сліпих, і ворожду правдиву
Й до краю рідного пречистую любов!

Хай кожний згук його вперед нас пориває,
Надією дзвенить знемоглим від ярма,
Підбитих на шляху до вічності вінчає,
Ганебних втікачів на посміхи здійма;
Нехай веде нас в бій з неправдою і тьмою,
В той бій, де стяг здійма за істину борець,
І ми упадем крижем перед тобою
І з захватом промовим: — ти сьпівець!

Нехай твій сьпів бренть, як тихе дзюмчання
Струмка, що виграє у хвилі золотій, —
Хай джерелом киплять надії та бажання
І міць буя в ньому і сьміх луна' живий.

Хай ми добудемось під чарівничі згуки
І в край фантазії полинем, як і ти,
У рай, де вже нема ні сліз палких, ні муки,
Де забуття, спокій і чари краси;
Хай пораюєм ми, забувши думи й горе,
Думками, що надав добірний наш творець,
І ми прославимо твої божнесті твори
І з захватом промовим: — ти сьпівець!...

І. Стещенко.

ДЗВОНИК.

О П О В І Д А Н Н Я.

Її звали Наталею. Вона була маленька, їй було тільки сім років. Мати її вмерла років уже з півтора, батько був каліка та ще й п'яниця. П'яницею він був із давна, але поки не був калікою та жива була жінка, то він якось там хозяйнував на своєму клаптику землі. Але він, підховзнувши ся, впав на льоду, переломив собі руку і тоді вже мало що міг робити. А тут жінка вмерла. Він зовсім розпив ся, прогайнував господарство, продав землю, зостала ся сама обідрана хатка. Він мало коли бував дома, а в тій хаті сиділа Наталія.

Сиділа й голодувала. Добрі люди помітили, що вона голодує, почали закликати її до себе обідати, а потім якось поклопотали ся за бідну сироту, щоб прийато її до сирітського дому. Наталію взято, відвезено до губернії і там здано до того дому.

Добрі люди казали, що Наталії буде там краще. Вона й сама силкувала ся так думати, але чогось їй страшно було туди їхати.

Як приїхала, то стало все її життя по новому.

Дома вона голодувала часом, а як не голодувала, то наїдала ся черствого хліба, та порожнього борщу з бураками, бо каша не що дня була; а тепер вона могла їсти добру смачну їжу, що дня й скільки хотіла. Дома вона ходила в драній, латаній, та задріпаній одежі, а тут була в неї одежа чистенька — в літку легенька, в зиму тепленька, —

саме добра. Дома вона мерзла в обідраній нечупарній хаті, спала на голому полу, тільки в гóлови підмостивши поганеньку подушечку, а тут хати були великі, чисті, теплі, і спала вона на мягкому ліжку, засланому тоненькою ряднинкою. Дома її батько п'яний лаяв, а часом і бив, а тут ніхто не бив ся, не лаяв ся: коли що треба було робити чи не робити, то начальниця просто веліла чи забороняла завсеїди спокійним, рівним, однаковим голосом, — вона навіть не кричала ніколи. Се нове спокійне життя в достатках спершу здавало ся Наталії, після її вбогого сільського життя, якимись розкошами, якимесь пишним, панеським, трохи не царським, життям.

А все-ж Наталії тяжко було жити.

Чому?

Вона була зовсім чужа серед сего життя.

З самого початку їй довело ся звикати до багатьох річий, цілком їй нових, починаючи з звички їсти мясо не руками, а ножем та виделкою. Вона ніяк не вміла пристромити шматок мяса в борщі виделкою, а тоді відрізати його ножем: звичайно шматок вискакував з під ножа й з'під виделки і лянав додолу або на коліна Наталії, чи якій подрузі, а борщ розхлюпував ся на стіл. Обляпана подруга сердилась і казала:

— От ляпало недотепне!... еслючка!...

Олександра Петровна, начальниця, завважала Наталії, що так не можна робити, що треба бути обережній та охайній. Дівчина й сама се добре знала, — дак коли-ж вона ніяк не могла керувати тими струментами! Зараз же другого дня вона знову те робила, а Олександра Петровна веліла їй виходити з-за столу і обідати самій окремо, після всіх. Вона мовчки, покійно виходила з-за столу і сідала в куточку. Вона дивила ся на дівчат, як вони в смак обідали, весело сьміючи ся, як не було начальниці (хоч їм сьміяти ся за обідом і заборонювано) і дожидала ся своєї черги. Врешті дівчата починали вставати, соваючи та стукаючи ослонами, деякі за-

раз бігли з хати, а деякі залишалися прибирати зі столу; начальниця виходила. Тоді Наталія мусіла йти обідати. Їй хотіло їсти, і вона мовчки сідала за стіл. Діти часто бувають нежалісливі. Обляпана Наталієм борщем подруга, а за нею й ще дехто починали кричати на Наталію:

— Селючка обіда!... ляпало обіда!.. Тікайте, а то всіх пообляпає.

Наталія кидала їсти. Їй було сором, тяжко, хотіло плакати, але вона не плакала, тільки губи в неї тремтіли, і все її обличчя якось кривилося. Вона спускала свої великі, темні очі до-долу, і її довгі вій виразно визначалися тоді на зблідлому обличчі. Так вона сиділа мовчки, аж поки дівчата облишували її і бігли в садок. Тоді вона вставала, голодна йшла в якийсь закуточок і ховалася там так, щоб ніхто не бачив, і сиділа доти аж поки глибоко дзенькне дзвоник, кличучи всіх до вечірньої науки. Вона вся здригалася з несподіванки, тоді тихо вставала і йшла...

По трохи вона однак звикла обідати так, як і всі, але дівчата всеж дразнили її ляпалом. Се нечупарне прізвище ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою, до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. Але вже як приложили, то так воно й залиглося.

І з одежею клопіт. Се була зовсім не та сільська одежа, що в її звикла ходити Наталія, — та була така проста. А в сій Наталія почувала себе ніяково. Мов руки звязані, ноги спутані. А найгірше спершу було те, що вона не вміла якось сама в неї вбиратися. Копається — копається — і нічого не вдіє. Треба дождитися поки Маринка, подруга до неї трохи прихильна, ясобить. Але поки та поспіє, аж тут уже: дзень! дзень! дзень! — кличе дзвоник до сніданя. Поспішається Наталія, руки в неї тремтять... боїться вона спізнитися, бо скоро дзвоник задзвоне, зараз бігти треба.

Та по троху й до одержи Наталія звикла...

Але ніяк не могла звикнути до панської мови. Вона її дуже погано розуміла. Їй казано надіти иньшу „юнку“, а вона не розбірала що се говорить ся про спідницю і вдягала пальто, ту юнку, що зверху вдягають; її послано „въ чулань“, а вона йшла навмання в якусь хату, бо не знала що воно й де воно той „чулань“; їй велено вчити ся „прилежно“, а вона ніяк не могла зрозуміти — на віщо се вчучи ся треба лежати, коли їй краеше сидіти. Богато її подруг колись і самі були такі спершу, але тепер сьміяли ся з неї, а Олександра Петровна звала її нерозумною і казала, що вона зовсім погано вчить ся. Наталя справді погано вчила ся, але не через те, що ніби нерозумна була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських краеше від неї не вмів сьпівати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувала ся вдавати тих зьвірів чи людей, про яких казала. А тут... тут вона була нерозумна, бо ніяк не розуміла тих слів, „що в книзі написано...“ Вивчивши ся врешті читати, вона насьмішила весь клас, бо прочитала: „усердно занялся дѣломъ“, а переказала се так: „у середу заняв ся дом.“

— И сгорѣлъ? — спитала ся глузуючи вчителька.

— І згорів... — одказала Наталія, але, почувавши, що щось не так і страшенно червоніючи, зараз-же додала: — Ні, сего в книзі не написано...

Голосний регіт не дав їй далі казати. Увесь клас реготавсь, аж сльози втирав. І в Наталії забрєніли на очах сльози, але не з сьміху...

З сего часу її прозвано середою, а ляпадом звати облишили.

Увесь клас нашорошував уха, як „середа“ вставала проказувати вивчене: вона не тільки погано його знала, а ще й завсїгди казала якусь кумедну нісенітницю, звеселяючи тим нудну лекцію.

А як вона щиро вчила ся ті завдання, скільки вона працювала, щоб їх знати, щоб не бути посьміхом усьому класові! І не могла, досі не могла подужати чужої незрозумілої книжки! І ся книжка робила з її головою щось дивне. Наталія блукала, по її очима й думкою так, як дитина блукала-б серед невідомого безкрайого степу, темної ночі шукаючи шляху до дому. Вона стільки разів помиляла ся, стільки разів її осьміяно за сї помилки, навіть карано, що вона тепер не була певна ні в одному слові, що вона його розуміє як треба. Написано „масло“ — може се й справді те масло, про яке досі знала Наталія, а може й щось зовсім инше: адже думала вона, що „орать“ — се на полі орати, а сьогодні її вилаяною дурною і сказано, що се значить репетувати. Може й з „маслом“ так буде... І потроху Наталія зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї замірала, переставала жити, працювати. Дівчина справді ставала дурною.

Знаючи себе й своє знання, вона бояла ся того класу як огню і тим ще гірше робила собі, бо страх вигонив у неї з голови і те, що там удержувало ся так-сяк. Еге, вона бояла ся класу і вся здригала ся враз, почувши, як ударить голосний дзвоник, наказуючи їй до того класу йти. Дзень-дзень-дзень! — розкотить ся скрізь, а їй так і в'явить ся, як вона стоїть перед учителькою, блідне, червоніє, знову блідне, мучить ся, силкуєть ся щось ізгадати і нічого не може...

Ох, сей уже їй дзвоник! Як він їй унік ся! Він дзвонив на день шіснадцять разів!

Другогож дня, як вона приїхала сюди, її вразив сей дзвоник.

Був ранок і вона ще спала. Їй снило ся рідне село і те, що так часто бувало з нею справді.

Зелена-зелена, квітками змережана лука, і на тій луці вона з дівчатьми бігає і граєть ся. Ясно сяє над ними небо, пишно пахнуть навкруги квітки,

весьміхаючи ся до неї своїми червоними, блакитними, жовтенькими блискучими личками... Дзвінко та весело розкочуєть ся по всій луці дитячий гамір, сьміх... І так їм, дітям, гарно, так без міри гарно й весело, що тільки пташкам вільним щебетливим вільнійше і веселійше, ніж їм... Та й вона, Наталя, мабуть уже пташкою стала, бо ось уже вона не на луці, а на вербі гіллястій над водою, — широко-широко розлила ся весняна вода, поняла луки, городи, і верба тая, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купає... Сидить Наталя й голосно веснянки вигукує:

Розлили ся води
На чотири броди...

І далеко по воді розлягаєть ся тоненький голосок:

Соловей щебече,
Садки розвиває...

Розвили ся садки та густі-густі як ліс. І справді се вже не садок, а ліс густий, а під дубком сидять вони в двох: Наталія та її подруга Оксанка... Се вони сюди заховали ся від батька Наталиного: він прийшов до дому п'яний і хотів Наталю бити, а вона вирвалаєь і втекла, і тут вони з Оксанкою заховали ся... Вони одна одну так люблять!... Обнявши ся оповідають одна одній про своє горе і щастя. Старша й дужча Оксанка пригортає до себе маленьку Наталю, пригортає й цілує... Ох, як гарно, як люблю-бо!... Коли се відразу як грімне щось над їми... Озирали ся вони, — аж позад їх батько Наталин п'яний... Скрикнула Наталя як несамовита, схопила ся й побігла...

— Стривай!.. Куди ти?... Чи вона здуріла?

Кільки рук ухопило її, держать. Вона росплющує очи і бачить, що нема ні лісу, ні Оксанки, ні батька, — круг неї дівчата, держать її й говорять:

— Як ієхонить ся сонна!... як побіжить!... чого ти?

Наталя спершу не знає, що їй казати, тоді відмовляє:

— Злякала ся... щось загреміло...

— Загреміло? От дурна! Та тож у дзвоника вдарено, щоб ми вставали.

Озирнула ся Наталя і бачить, що круг неї дівчата встають, убирають ся... Ще вся тремтючи з переляку, вона й собі почала вбирати ся. Не встигла ще вона гаразд убрати ся, коли се знову несподівано вдарив дзвоник і примусив її здригнути ся...

Тяжко сумний був той день Наталі. Вона почувала всією своєю душею, що минуло ся її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених, не обніме її, не пригорне, не приголубить Оксанка... Сльози бризнули з очей у Наталі, як вона згадала Оксанку... Як вона житиме тут без неї? Тут і багато дівчат, та всі вони не такі: всі чужі, нема рідних, нема подруги... Вона втекла від їх, забила ся в куточек і сиділа там мовчки. Діти знайшли її, силкували ся витягти звідтіля, займали її, але вона майже не озивала ся. Деякі сьміяли ся з неї, що така дика, деякі жаліли її, але й ті, що жаліли, не були такі, як Оксанка, і Наталі вони були чужі. Вона сиділа й мовчала. Діти її кинули.

І пішли дні за днями. Серед людей жила Наталя в самотині. Жила? Ні, вона не жила. Вона слухала ся — дзвоника. Дзвоник будив її — вона вставала, кликав сідати — вона йшла, велів учити ся — вона вчила ся, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати — вона слухала ся. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука — все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухови дошкульним, голосом. Тепер у неї не було своєї волі — він усе забрав. А вона не звикла до сего. Вона звикла, рано вставши, вибігати на волю і в весь день робити що хочеть ся: бігати, сьнівати, сьміяти ся, борикати ся, плюскати ся в чистих хвилях оточеної зеленими очеретами річки. Ото життя! А тут нема життя, бо він одняв волю.

Їй стало вже здавати ся, що він живий і що навіть начальниця слухаєть ся його і через те вона така й є завсїгди однакова — як годинник. І її, Наталю, дзвоник знає і вмисне так вигукує, бо хоче її дошкулити. Вона, звісно, знала, що се не так, але не могла збути ся тієї думки.

І вона зненавидїла його.

Вона зненавидїла його всією своєю душею, всім серцем, усіма своїми думками. Темними ночами вона думала про те, як його збути ся. Розбити? Алеж він міцний і високо висить. Утекти від його? Не було куди?

Зненависть задушена почала переміняти ся на одчай. Ніколи Наталя не вирветь ся з сієї тюрми, не збудеть ся свого ворога. Хіба що надзвичайне зробить ся: може хата ся, тюрма ся, згорить? Може проженуть її відцїля? Може батько схоче назад її забрати? Може... багато ще де чого думало бідне дівчатко, але нічого того не робило ся, і воно знало, що нічого й не зробить ся. Безнадійність страшна обняла Наталю...

А життя йшло все одним ладом. Вона їла, пила, спала, вставала не з своєї волї, а з чужого наказу. Незрозумїла їй шкільна наука пригнітила їй мозок, упевнила її, що вона, Наталя, дурна, нічого не може сама розуміти і повинна робити одно тільки: питати ся старших та їх слухати ся. Коли хочеш ступнути, то спершу спитай ся, а тоді вже ступни. Інші дівчата часто дурили начальницю, робили крадькома, не питавши ся. Вона так не могла: дуже вже пригнічена в неї голова була. Може ще занадто правдива вона була й занадто полохлива. І вона жила дивним життям: життям без своєї волї й без надії. З покірним, перозумним виглядом вона слухала ся всього, що їй велено, не робила нічого, чого їй не наказувано. З подругами майже не грала ся, але часто ховала ся від усіх у саду і сидїла в гущавинї сама нерухомо. Спершу вона ховала ся таким робом, щоб виплакати ся,

а тепер рідко коли плакала, а тільки сиділа й дивилася: як листя зелене коливається, як жучок лізе... Їй подобалося се: їй тоді було спокійно. Подругам і начальниці вона здавалася байдужною до всього, і дівчата вже подразнили її „сонною середою“ — така вона була з погляду. Хоч вона спала мало: вночі більше лежала тихо, нерухомо і згадувала як листя зелене колывалося, як жучок ліз... Іноді своє село згадувала... В душі маленькій дитячій глибоко й далеко від людського ока ховався тяжкий біль. І ніколи не переставало боліти..

У дворі в їх був глибокий, глибокий колодязь. Одного разу, як витягано з його воду, Наталя перехилилася через цямриння і дивилася вниз. Глибоко-глибоко блищала там вода. Як далеко!...

— Не перехилийся, бо впадеш та й утопиш, — сказали їй дівчата.

— То що? — спиталася Наталя.

— От дурна!... То жити не будеш.

Вона знову хотіла сказати: та що? та спинилася й не сказала.

Але другого дня, як нікого поблизу не було, вона знову підійшла до колодязя і почала зазирати в його. Її чогось тягло туди. Саме в сю мить дзвенював дзвоник, і вона аж уся затремтіла. Але дивна річ: з того часу тільки почує вона дзвоника, зараз їй згадується колодязь, і глибоко-глибоко блищить у йому вода. Що як упаде вона в колодязь, то чи довго падатиме поки води досягне?

З того часу думка про колодязь не покидала її. Ворог її, дзвоник, шіснадцять разів на день нагадував їй про його. Як він дзвонив, їй здавалося, що він так і вимовляє: топиш! топиш! топиш! Він з'учив її до цієї думки, і ця думка запанувала над нею цілком.

От тільки що перехилитися через цямриню Олександра Петровна гостро заборонила...

Алеж ця думка так їй пече...

Вона мало не зовсім перестала спати за нею.

Запаморочена голова мало що стала розуміти до пуття. Вона не працювала, в її цілком запанувало тільки дві речі: глибокий-глибокий колодязь і заборона перехилити ся в його...

Одного разу Наталя обібрала такий час, що Олександра Петровна сама була в своїй хаті. Вона підійшла до її дверей і постукала в їх. Серце в неї замирало...

— Хто там? — озвала ся Олександра Петровна.

— Се я.

— Хто?

— Наталя...

— Чого тобі? Іди!

Вона ввійшла і стала біля порогу. Олександра Петровна сиділа за столом і щось писала. Її худе, сухе обличчя виразно визначало ся проти вікна своїм профілем. Як і завжди воно було спокійне, без усьміху. Наталя стояла й дивила ся на неї.

— Ну, дак чогож тобі? — і начальниця повернула голову до Наталі і, з пером у руці, дожидала ся, що та скаже.

— Олександро Петровно, дозвольте мені втопити ся в дворі в колодязі, — промовила несміло дівчина.

— Що?!

— Дозвольте мені втопити ся...

Олександра Петровна встала, підійшла до неї ближше й глянула на неї.

— Ти хора?

— Ні.

— Дак щож ти кажеш?

— Я кажу... Я не хочу тут жити... Я хочу втопити ся... Дозвольте мені...

— Не сьмій сего й думати! — аж скрикнула начальниця. (Наталя ще не чула, щоб вона коли кричала). — Бач, що вигадала! Я тобі велю не думати про се ніколи! Чуєш?

— Чую...

— Я тобі забороняю се. Розумієш?

— Розумію.

— Іди!

Дівчина тихо повернула ся й вийшла.

Слїдком за нею вийшла й начальниця наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину.

Тогож дня колодїзь накрито віком і те віко замкнено.

І тогож дня Наталя занедужала і нездужала довго... хоч і встала...

Року 1897-го в Червігові.

Б. Грінченко.

— 60 —

Далеко!

1.

Забреніли ой! весною
Чисті ріки з гір водою,
Зашуміли у простори
Поміж ниви, погід гори —
Філя котить ся весела
У ті наші тихі села.
А над ними лист берези
Ронить роси наче слези;
А вздовж струї ген! видати
Чорні стріхи, низькі хати; —
Стали мовчки в довгім шнурі
У задумі у понурій.
Сьвітить сонце, силе лучі
На люд, в селах тих живучий,
Сьвітить, сьвітить, жаром сіє,
Та серць змерзлих не розгріє; —
Буйний вітер не всушає,
Сліз, що нарід проливає; —
Хоч землю зелень вбрала,
В него яр ще не настала.
А довкола глухо, сумно,
Мов зложили щастє в трумно...
Не весело і дїтворі,
Білі личка аж прозорі,

Не сьпіває над потоком
Дівчинонька з ясним оком,
І дідусь наш, голуб сивий,
Слезним зором мірить ниви,
І пієнь з поля лєсь тужлива :
Ой! ти доле нещаслива!
Мрака села налягає,
Все сумує і зітхає
Від бабусї до дитяти,
Бо далеко щастє хати!

2.

Лють ся ріки в край широкий
Ген! у море у глибоке.
По дорозі сьвіта много,
Мало щастя, сила злого!
Де не вдарять в берег води,
Всюди братий два є роди :
Панувати сей охочий,
А брат другий віл робочий ;
Сей в тоненькім ходить платю,
Того сина у лахматю ;
Сему вінці з рож силїтають,
Того й растом не вквітчають ;
Той безкарно донче права
І єму ще з сего слава,
А той другий кровю тільки
Може змити шалу хвильку!
Вють ся ріки між полями,
Могутнійють слїзоньками,
Филь грїмких їх гучні звуки
Глушать нужди зойк розпуки.
Лиш із рїдка в неохотї
Кинуть можні грїш біднотї,
Бідний руку простягає,
З горда лєнту пан кидає
Як рабини, не як брата,
Що з ним дїлить серце, хату.

Хоч ніт лле ся, гнуть ся спини,
Сьвітла долі нї кришини;
Плещуть води в низ до моря,
Не свитає щастя зоря,
Струя слізми вверх налита,
А далеко щастє сьвіта!

Віра Лебедова.

❧ П А Н И Ч. ❧

ОПОВІДАННЯ.

I.

У неділю раненько Нечипір Ключний їхав у містечко, а до його на воза присусідив ся й кум Гаврило, бо свої коняки він не мав, а йому треба було де-чого купити на місті.

— Чи не чули ви, — питає Нечипір, — кажуть, панич Кривиченко Михайло, старого Кривицького син, приїхав.

— Невже? — здивував ся Гаврило. — А тож казали, що він був десь у Москві — записав ся, прости Господи, у студенти!

— Егеж, записав ся, та мабуть і між студентами його держати не схотіли...

Гаврило щось мовчки міркував, тоді озвав ся:

— Сподівай ся добра, коли його батько не благословив: батько хотів, щоб сей панич Михайло ішов до війська служити, а син упер ся, пійду, каже, у студенти. Ну й пішов. Тоді старий, кажуть, забожив ся, що не дасть синові ні шага, усе добро чужим подарує.

— Мала шкода, — каже Нечипір, — бо справді там і дарувати нема чого! Старий пан розвіяв усе добро, по чужих землях їздивши, та в панських роскошах купаючись, та й живе тепер у злиднях.

— Чи він у старого пана на хуторі й живе тепер, сей панич Михайло? — питає Гаврило.

— Ні, — одмовляє Нечипір, — найняв собі квартиру у місточку. Чи вже його батько не схотів прийняти, чи сам до батька не пішов, — не знаю... Та ще кажуть, — писар нишком признавав ся, то й ви, куме, не кажіть нікому, — що над паничем доглядачів постановлено...

— Овва! На що? — здивував ся Гаврило. — Хіба щоб не втік? А на-біса він кому здав ся, щоб його стерегти?

Нечипір здвигнув плечима. Помовчавши він озвав ся:

— Хотів би я тепер його бачити. На моїх очах виростав. Я тоді панську землю наймав, то часто доводило ся у двір ходити... Знаєте що, куме? Зайдем до панича, одвідаєм. Він тут живе скраю місточка, у Трехимихи, що бублики нече, у порожній хаті через сїни.

— Зайдем! — каже Гаврило, — тільки що тепер неділя.

— То що?

— А може він до церкви пішов, бо ще з служби не повиходили.

— Та хібаж студенти до церкви ходять? — сьмієть ся Нечипір.

— І то правда.

Тим часом доїхали до місточка. Скраю стояв шинок, біля його крамничка з дьогтем, а далі — Трохимихина хата, де жив тепер панич Михайло Кривицький.

— Нечипір привязав коня біля воріт і з кумом Гаврилом пішов до хати. Але Гаврило спинив ся і каже:

— Знаєте, куме, може-б ми... колись иньшим разом зайшли до його...

— А тепер?

— Та якось теє... Щоб часом чого не вийшло... Отож якісь студенти цара замордували тойрік, то чя ме був і сей з ними.. Хто його знає, який він.

Кум Нечипір засьміяв ся.

— То пусте, куме. Як би й він там був, то його-б сюди не пустили. Ходім!

Гаврило мовчки пішов за ним.

Тільки переступили поріг хати, бачать: паннич Михайло ходить по хаті, курить і свище. Гаврило та Нечипір здивувалися, бо сеж було у неділю до служби божої. У хаті було неприбрано, скрізь цигарки понакидані. Самого паннича трудно було впізнати: бородатий, у червоній сорочці, матузком підперезаний, і — що найдивнійше у личаках.

— Здрастуйте, паничу! — озвався Нечипір, — З неділею будьте здорові. Чи впізнаєте старого Нечипора?

А сам собі Нечипір думає: Що се воно за вбранне на йому? Чи тепер така мода?

— А ми дочулися, — казав він далі, — що ви вже приїхали, та й зайшли вас одвідати.

— Паннич глянув на земляків, мотнув головою і озвався:

— А, мужічки! Дабро-нажалавать! Далжно бить і ви сметілі, што ми несьом вам абнавленіє!

Нечипір глянув на Гаврила, а Гаврило — на його: нічого не розберуть.

— Як вам, паничу, ведеться? — питає Нечипір, — чи здорові, чи все гаразд?

А він одмовляє:

— Да мне што? Главное — идея, каторая...

Та як заторохтів словами! Земляки прислухаються, нічого не второпають. Тільки здавалося їм, що паннич усе питає: „І де я? І де я?“ — ніби не знає, що ось він тут, у бублейниці на квартирі.

Як уже паннич замовк і ждав, яке вражіннє зробить його промова, Нечипір озвався:

— Вибачайте, паничу, я вас питаю: на що се ви так убралися? Хіба може для здоровя?

Паннич каже:

— Ста да подлїнной народний, мужіцкой кастюм! Чтoб с народом вальгoтней...

— Даруйте мені паннчу, ми люди темні, — знов каже Нечипір, — хіба ми знаємо? Може так і треба. У нас буває, кацапи — щетинники так ходять, по селу собак дражнять, гугаючи: „На щатіну! На щатіну!“

Паннич засьміяв ся.

— Штож, вот і я — как щатіннік!

— Істинно так! — сказав Нечипір, теж сьміючись.

Паннич посвистав трохи, тоді гукнув:

— Штож, братця! Будем пєскі іграть! Запайом настоящую народную!

І почав:

Как із лєсу тьомнаво
Вихад'ло трі удаїніх
Как трі дѳбрїх маладца.
Што у каждава дубїнушка,
Да і вѳстрой нож оттѳчінай!

. . . . .

Пісєня була довга і доволі страшна. Складали її політичні діячі дєсь у Москві, ніби-то в стилі великоруських „народних“ чи розбїйницьких пісєнь.

Скінчивши сьпівати, паннич питає:

— Ну, што?

— Щѳ й казать, — одмовляє Нечипір, — пісєня завзята.

Паннич зрадїв. Питає, чому не сьпїваєте?

— Ми ніколи не сьпїваємо, — насьмілив ся озвати ся Гаврило, — от хіба на крилоєї за дяком тягнемо.

— Та й то як не партєсне а прѳсте, на кнївськїй голоє, — додав Нечипір.

— Із служби ще не повиходили, то нам не можна салдацьких пісєнь сьпівати — озвав ся Гаврило.

Паннич мотнув головою, що аж довгий чуб затїлїнав ся.

— Разве єта салдацкая? — питає він. — Єта даподлїнная мужїцкая, ва вкуєє Стєнкі Разїна!

Земляки мовчали. Вони знали, що в їх у селі таких пісень ніхто не співає, от хіба який салдат, або москаль-щетинник, під п'яну руку.

Але панич зрозумів їх мовчанку так, що вони з ним згоджують ся. Він знов почав розмову — про великі обов'язки, які він на себе взяв, про теперішні часи і важні події, що мають скоро відбутися, про велике значіння мужиків у сїх подіях. Тільки радив їм відкинути свою „деревенську хаклацкую заскарузласть“ і пристати до боротьби з „общім врагом.“ Балакав він „народною“ (людовою) мовою вятської губернії, ще менш зрозумілою землякам, ніж звичайна російська літературна мова.

— Ходім, уже куме, бо тут гріха набереш ся! — шепче Гаврило де Нечипора.

Панич просив їх заходити, радий був що йому удало ся так легко освоїти ся „с народом, меншою братією“, а на прощання подарував якогось чималого листа, написаного синім чорнилом.

— Ну що думаєте, куме, чи він божевільний, чи п'яний? — спитав Гаврило, як уже вийшли і посідали на воза.

Нечипір здвигнув плечима.

— Може то його, нещасного, так занудила Москва, чужа сторона! — промовив він сумно.

— Ох, Господи Боже мій! — зітхнув Гаврило, що воно по світу робить ся!... Чого не чувано, не видано... Ось тобі на!...

— А покажіть того листа, що він дав, прочитаємо, — каже Нечипір.

— Та вжеж я читати не вмю, то берить собі, одмовляє Гаврило, віддаючи листа.

Нечипір оддав віжки Гаврилові до рук, а сам почав розглядати листа; коняка йшла собі по тихеньку.

— Десь у його не було густішого чорнила, — сказав Нечипір, — якесь синяве та ще й полиняло, ледви мріє! Знов мабуть якась пісня салдацька.

Але справді то була бліда гектографована відбитка поклику до людей. Складали його політичні діячі десь у Московщині, „мужицкім язиком“ вятської губернії.

Нечинір прочитав якесь незрозуміле слово і махнув рукою.

— Годі! Натє вам, куме, ви курите, то буде на цигарки, сказав він.

Але проїхавши далі, Нечинір зайшов до крамниці і промовив до Гаврила:

— А ке-лиш, куме, того листа, оселедця загорнути!

II.

Тогож дня у вечорі панич Михайло сїв писати листа до свого приятеля, що жив десь під Москвою. У листі він написав (по московському, а ми подаємо в перекладі):

„Прочитавши сього листа, ти мусиш, брате, соромити ся і радіти разом. Соромити ся того, що не вірив у мої сили і в мій хист, а радіти тому, що наша справа в сїх краях посуваєть ся наперед дуже гарно і швидко, і що мені вже удало ся зробити добрий почин; а сам знаєш, — добрий почин — половина діла. Зауваж, що живу я тут тільки три тиждні.

„Моє мужицьке вбраннє відразу зробило добре вражіннє. „Се якийсь волоцюга“, — казали мені у слід. Хахлацьке слово волоцюга — означає те саме, що „страннік“, ergo, — мене прийняли за якогось подорожного, що ходить по монастирах, а мені саме того й треба, бо таких людей мужики поважають. Якже тут у містечку довідали ся, що я панич з Кривицького хутора, то збирали ся великою юрбою на мене дивити ся; а я й тут знав, що робити: не звертаю на їх ніякої уваги, іду собі, посвиетую.“

„Позавчора я ссчитав свою господиню, що я в неї хату наймаю: чи не чула вона, що про мене

кажуть люди? Тільки й чула, одмовляє вона — що звуть мене гордим. Ся баба пече „баранки“*) і — дурна, як баран! Я — гордий!? Я, що взяв на себе важкий хрест (от, ненароком ужив сего клерикального слова!) визволення народного, що зрік ся паньства і став мужиком, я — гордий! І в чому ж вони добачають мою гордість? У тому, що я не здоровкаю ся з людьми, стріваючи їх на вулиці (алеж я з ними не знаємий особисто!), що я кажу кожному ти, а не ви. Очевидно, панська культура вже так глибоко затруїла тутешніх мужиків, що в їх де взяли ся примхи, щоб їм кланяти ся на вулиці, щоб їм казати ви. З сїм треба бороти ся, щоб наш демократичний, общинний ідеал не псував ся. Я з жалем згадую, як проживав я недовгий час у вятській губернії, де ще задержали ся общинні звичаї, де кожне казало мені ти, хоч я і ходив тоді паничем. І не можна дивувати на сю бабу, бо їй невідомі великі знавці в справі мужичих відношен та звичаїв, от як Решетников, Златовратський, Успенський. Але дивує мене тутешній хвершал,**) чоловік ніби й освічений, та якийсь односторонній і вузький. Він і авторитетів згаданих читав, але так організований його мізок, що все не може на правдиву стежку звернути, — на стежку всесвітнього братерства і загальної боротьби проти общаго врага. А шкода, бо чоловік він не дурний і міг би бути користним, тим більше, що він тут свій чоловік, син місцевого козака; до його всі звикли і він має чималий вплив на людей.

„Пішов я раз до його порадити ся про мої очі, що саме тоді (може з дороги) щось заслабли. Час був у його вільний, ми розбалакали ся. Він мені доводив, що в сьому краї можна проповідувати всесвітнє братерство і волю — тільки перевернувшись

*) Бублики.

***) Хвершал — то лікарський помічник; уряд земський настановляє хвершалів лікувати по селах.

на хахла! Кохаєть ся в дурних хахлацьких книжечках, писаних мертвою, нікому непотрібною мовою, та ще й каже, що робить він се з могож принціпа! Бо — каже він, — Успенський та Златовратський нічого не писали про тутешніх людей, про їх життє і звичаї, а життє тут зовсім не однакове, як у Москалів, уже хоч би через те, що тут не має общіни і звязаного з нею ладу громадського... І отак він у всьому: балакає по хахлацькому, бо се тутешня мужича мова, і вже коли перевертати ся на мужика, то, — каже він, — неодмінно треба перевернути ся на хахла! Та хтож ви врешті, — питаю я, яка ваша ціль? А він одмовляє: визволення людей, економічне і політичне... Та сеж він украв наші принціпи!... Здивований, я питаю його: А хтож я, по вашому? І знаєш, що сказав мені сей фанатик: У вас, каже, на устах великі творці теорії соціальної реформи, що й я їх поважаю; на ділі-ж ви йдете за партією політичної боротьби за власть, в душі московсько-азиятського деспотизму і централізму, в душі Івана IV. і Петра I. з їхнім характером і духом боротьби. А самі ви, будши з роду українським паничем і приставши до сієї течії, стали Дон-Кихотом:

„Після того я вже не схотів із ним балакати, — він мені і всім нам — ворог на віки, і більший, ніж наш общій враг.

„Але сам бачиш, що його теорія дика, не виправдуєть ся весєсвітнім поступом, веде не наперед до братерства і єдності, а назад, до диких часів козацтва, коли Мазепа проміняв свою жінку на тютюн, а тоді спокусив Марію, — коли я не помиляю ся, бо я добре знаю французьку історію, а хахлацької й знати не хочу... Невже ми мусимо поставити — замість Люї Блана і Стюарта Міля — Сіру Кобилу?

„Провідь такої національної нетерпимости, виключности, — не тільки не відповідає здоровим ідеям постуку, але й не матиме жадних наслідків.

Бо самі тутешні мужики були так не дурні, що вже давно забули про свою окремість, давно злили ся з великим, всеросійським морем, відколи одбили ся од татар чи од ляхів, а не сьогодні — завтра забудуть і свій хахлацький жаргон, бо й тепер уже багато є тут людей, хоч трохи освічених і культурних, що вже по хахлацькому не говорять, а вживають російську мову, хоч і калічену, на пр., тут у містечку жиди; о, то народ здавна рухливий і поступовий: вони носом чують, куди верне сила великої історичної течії! Очевидно, що тут поодинокі фанатики вузького націоналізму, широких штанів, гонака і горівки — нічого не вдіють. (Справді хвершал широких штанів не носить, і я не бачив, щоб він коли садив гонака, але — се все одно!). Тут тільки нам належить поле діяльності, і ми поведем народ за собою!

„Найкрасшим доказом сего стають для мене самі мужики! Не далі як сьогодні в ранці я мав перший і великий успіх. Коли так ітиме й далі, то — я певний — скоро увесь край піде за нами.

„Популярність моя так поширила ся, що з інших сіл почали до мене прибувати люди! Самі прибувають, бо вже догадали ся, де шукати визволення!... І от вони прийшли до мене сьогодні і розповіли мені про свої думки, про свої надії... О, як би ти, скептик, бачив мене в той час, як я поводив ся з мужиками, як просто, щиро витали ся вони зі мною, не зважаючи, що я всеж панч, як зачудовали ся моїм вбранням... Довго я розмовляв із ними, розворушив їх у край, і слово моє так вільно і палко лило ся і доходило їм до душі; у той час вони народили ся для нового життя! І понесуть вони моє слово скрізь по селах, поміж земляками, і прийдуть до мене таких мужиків десятки, сотки, тисячі... На прощання я подарував їм поклик (я-ж набрав із собою та привіз сюди багато матеріялу!), — вони зберуть громаду і читатимуть ті золоті слова...

„В загалі я додержую програми, виробленої нашим гуртом, в справі відносно з мужиками. Програма рекомендує навчати людей наших пісень. Бо й справді, — пісня для народу, для маси, — іноді важить більш, ніж ціла низка найпевніших доказів... І я вивчив їх сьпівати нашу пісню. Вони з роду такої не чули, але пісня їм уподобала ся, кажуть — завзята. Тільки як би ти почув кумедний їх жаргон: замість щоб сказати — пісня завзята, бо й ова, вони кажуть — салдацька, через брак точних термінів і бідність мови. Я певний, що вони сю пісню вивчать і, екликавши громаду, усі гуртом сьпіватимуть, як Французи Марселезу.

„Трохи згодом я збираю ся сам пійти в село і явити ся на громадську раду. Я відкрию їм усім очи, я запалю їх горячим словом, я зворушу їх горячою піснею! Але нехай, ще нехай зростає те зерно, що я посіяв...“

III.

Нечипір Калюжний з кумом Гаврилом зайшов у волость до писаря, порадити ся з ним. Тоді саме завів ся у селі клопіт, -- громада хотіла одібрати в поля якісь там громадські гроші і настановила Нечипора та Гаврила вести сю справу.

— Плюньте ви на се діло, — каже писар, — бо нічого ви з попом не вдієте і гроший не викрутите, бо для попів є особливі закони.

Та Нечипір ніяк не хотів на се пристати. Врешті він сказав:

— Треба ще сходити за порадою у містечко.

— У містечко? А до когож там? — питає писар. — Чи не до панича Михайла Кривиченка.

— Ні, не до його, до хвершала, — одмовляє Нечипір.

— А ми таки і в панича були у ту неділю, — додає Гаврило.

— Невже? Щож він вам казав? — зацікавився писар.

— Ми, бачите, їздили з кумом на місто, — каже Нечипір, та й надумали одвідати панича. Бо як колись у їх на хуторі часто бував, як панську землю держав.

— Ну й щож? — допитуєть ся писар.

— Ледащо! — каже Гаврило, махнувши рукою.

— Пан — паном! — додає Нечипір.

— Як саме? — допитуєть ся писар.

— Деб старого чоловіка, земляка свого, чесно привитати, він кричить, тикає, і сести не попростав, — одмовляє Нечипір.

— Та просто мабуть був пияний! — каже Гаврило. — У неділю з ранку — нанити ся! Сором!

Писар виявляв надзвичайну цікавість:

— Щож він вам казав? — питає він.

— Набалакав багато, — одмовляє Нечипір, — та годі було щоб розібрати.

— Бо хібаж розбереш, що пияний верзе! — каже Гаврило.

Нечипір усьміхнувся, згадавши:

— Ще й сьпівав так завзято!

— Сьпівав? — допитуєть ся писар, — а якуж саме пісню?

— Салдацьку! — одмовляє Нечипір.

— Салдацьких пісень багато, — каже писар. — От, скажемо; є така:

„Ровно слово трубом

Ми драли ся со врагом, —“

таку він сьпівав?

— Здаєть ся, що таку, — каже Гаврило. — Так і є: „со врагом...“ і „драли ся...“ і се там було...

— Ну, добре, — каже писар; — а чи навчав він чого?

— Якаж з пияного наука, — сьмієть ся Гаврило. А помовчавши, він зітхнув і промовив:

— Ох, Господи! Які пани були, а на що перевело ся! Старий пан трохи не все проциндрив; а тепер сей — і чоботи, бідний, прошив: у личаках ходить.

— Чи не давав він вам чого? — питає писар, може грошей або чого иньшого...

Нечипір та Гаврило зареготали.

— Ми ще бояли ся, що він у нас попросить на харч, на горівку, — каже Нечипір.

— Тільки й добра, — додав Гаврило, — що дав мені клопоту паперу на цигарки, та й то я кумови оддав — оселедця загорнути.

— Може там було що й написане? — питає писар, — ви не додивились?

— Кат його знає, — одмовляє Нечипір, — здасть ся й там була знов пісня салдацька.

— Але що то ви, добродію, пишете? — несподівано спитав Гаврило.

— Я?! Щож? Нічого!... То я занесую, — заметушав ся писар, — щоб знаєте...

Нечипір усміхнув ся і каже:

— Забарили ми вас: то-б ви яке діло зробили... Бувайте здоровенькі, ми вже підемо!

IV.

Нечипір та Гаврило попрощали ся і пішли собі, а писар зараз сів писати звістку до станового. Бо становий казав нишком писарови подавати усякі звістки про панича Михайла і обіцяв за те нагороду.

Писар між иньшим писав (подаємо в перекладі):

„...Я з усієї сили стараю ся і шильную, щоб не проминути нічого цікавого, що торкасть ся до відомиї вашій милости особи, і надію ся, що вся моя праця і турботи будуть по правді оцінені нашим милостивим начальством.

„Сьогодні пощастило мені добути найпевніші звістки про згадану персону і я, не гаючись ні хвилини, передаю сі звістки до уваги вашій милості.

„Із наших селян двоє поважних чоловіків були у того панича, — одвідували, як земляка свого. Він стрів їх гордо, кричав на їх, здаєть ся й лайав, хоч вони ні в чому не провинили ся і взагалі люди смирні. Він просто був п'яний. Сего треба було сподівати ся, бо — як кажуть у нас, — яблучко недалеко од яблуні котить ся: і батько його був гуляка, свого добра збув ся, тепер живе на хуторі, ледве має на харч, прикутий до ліжка, бо слабкий вельми. Так і син його — попрошивав усе, навіть чоботи.

„Бувши п'яним сьпівав він звичайну салдацьку пісню, що починаєть ся так: „Ровно слово трубом, ми драли ся со врагом.“ Як ще вашій милості не доводило ся її чути, то я мушу запевнити, що ся пісня цілком патріотична і не має в собі нічого непевного.

„Далі ще ті люди випросили в його паперу на цигарки, і він дав їм очевидно кланоть з пісельника, бо й там була написана чи надрукована та сама салдацька пісня.

„Ваша милость казали мені, щоб я доглядав ся, чи не виходить од панича якої небезпечности для ладу і спокою громадського. З усього, що я чув, — виходить, що можна сподівати ся великої небезпечности, нарушенія, тишини и спокійствія, бо сей панич, маючи п'яницьку вдачу, може спокушувати до того гріха й иньших тутешніх людей, або у ночі ходити по вулицях і кричати, а сеж заборонено. Од такого непевного чоловіка можна усякого лиха сподівати ся, на приклад, він може не нарком підпалити село, під п'яну руку без потрібної обережности запалюючи цигарку.

„Через те, я думаю, треба над ним мати певний догляд. Я все зроблю, що од мене залежатиме; але сего мало, я думаю, що треба настановити до-

глядача ще і в самому містечку. Бо хоч сей панич і нашої волости, а живе він якийсь час у містечку, його прийняла до себе одна перепічайка, хоч і не молода вже, а про те до паничів ласа. Батько-ж прогнав його від себе. Найкрасшим доглядачем у містечку був би мій приятель, Гарасько Утроба, по вулиньому Дяченко, бо його батько дяком був...“

V.

Знов була неділя. Біля волости зібралося чимало народу. Хто прийшов добути пашпорта, хто на суд, хто свідком, а хто просто з людьми побачити ся, побалакати, розпитати, — чи добра дорога до міста і по-чім на місці овес.

Коли се разом почали івалтовати ся собаки, та все на одному кутку села, немов би вовка почули.

— Що воно там собак дражнить? — питає один чоловік другого.

Бачать — якийсь чоловік іде, у постолах, у червоній сорочці, мотузком підперезаний, — як кажуть — „афонька.“ Він перейшов майдан і звернув до шинку.

То був панич Михайло. Він розміркував, що вже мабуть зросло у селі те зерно, що він посіяв, і прийшов сам, щоб звернути ся безпосередно до цілої громади. Він пішов до шинку, бо знав, що там звичайно збираються люди. Але на той час у шинку було тільки два чи три звичайних п'яниць. Посидівши трохи і напившись води, панич вийшов знов на майдан, побачив гурт людей біля волости і пішов до гурту.

— Здорова ребята! — гукнув він.

Хтось тихо одмовив:

— Доброго здоров'я.

— Що воно таке? — питали ся по тихеньку люди.

— Якийсь волоцюга?

— Та сеж панич Михайло Кривиченко, старого Кривицького син, — сказав Гаврило, підходячи до гурту.

— Невже? Чудасія!...

Люди почали жваво, хоча й тихо розмовляти, та все ближше підходили зо всіх боків до панича, роздивлялися на його.

А він радів та думав, що ось-то перед ним буде велика аудиторія, ось-де він спробує свої сили. Гаврило стояв десь із боку і розказував другому чоловікови:

— Бачите, — нещасний і чоботи пропив!

— Хіба він не?

— Іще-б! Отже ви помітили, що він, скоро в село, — зараз до шинку. Аж сюди од його горівкою тхне!...

— Вот я к вам, мужікам, прібил... — почав свою промову панич.

— Ще й лаєть ся, — сказав хтось, — сам пан невеликий.

Далі панич розпочав довгу і палку промову. Він був певний, що громада вже читала його поклик, уже вивчила ся його бойової пісні. Він „ще раз нагадав“ громаді про ту велику справу, що привела його сюди, а врешті мотнув головою і крикнув:

— Ну, ребята, — за мной!

„Как із лесу тьмнава...“

Він не помітив, як загули і зареготали ся люди, як із волости вийшов писар і, побачивши таке „нарушеніє тишини и спокойствія“, — гукнув:

— Що се за гвалт? Алеж кричати на вулиці, та ще біля волости — не можна!

Почувши сеє, панич покинув єшівати і каже до людей:

— Не обращайтесь вніманія на нево, дурака!

— А, так ти ось як, п'яного! — гукнув писар. І, повернувшись до старшини, що теж вийшов на рундук, — сказав:

— Зведіть зараз посадити його під арешт у „холодну“, доки витверезить ся! Бо як часом наскочить начальство... Гей хлопці! Старшина приказує вам зараз узяти отого волоцюгу! Чогож ви дивитесь?!

Двоє чоловіків підійшли до панича і сказали:
— Щож, ходім.

Панич розлютував ся, одіпхнув їх, вони взяли його міцненько за руки і за плечі.

— Ах ви чортіві мазени, хами! — закричав панич. — Як ви сьмієте? Се така ваша дяка за всі мої турботи і працю? Ах ви свині!... Та виж не маєте права! Я вам не мужик, — я дворянин! Чуєте — я дворянин!

Щоб воно й було, коли-б на той час не трафилася несподіванка: у село хтось їхав із дзвінком, і вже недалеко, бо чутко було, як тупотіли коні. Усі полякали ся, остовніли, бо з дзвінком звичайно їздить на поштових конях начальство, — становий, справник. Старшина бояв ся, щоб його не покарано за сей „безпорядок.“ А найбільш перелякав ся сам панич. Бо коли начальство застане його тут на горячому вчинкови, то тоді доведеть ся пропасти.

Тікати, — подумав панич, але серед села у день не втічеш і не сховаєш ся...

А дзвінок гуде все ближше та ближше... Ось із-за угла виглянули коні, а за ними і поштовий віз. В туж хвилину коні спинили ся біля волости, а з воза встав — хвершал!

— А, се ви, добродію! — сказав весело писар, — а ми думали...

— Слава тобі, боже! — промовив старшина.

Панич стояв блідий, з холодним потом на чолі.

— Нам сей божевільний клопоту наробив, — каже писар, — ми його хочемо в „холодну“ посадити, доки хміль із голови вийде.

Хвершал роспитав ся, що тут було, а тоді й каже:

— То між вами вийшло непорозуміннє. Я сего чоловіка знаю, він зовсім не божевільний і не п'яний, тільки чудний трохи... Знаєте, добродію, — звернув ся хвершал до панича, — вам певно в містечко треба вертати ся, то я вас підвезу. Тільки заїдем тут до одного хорого.

Панич зрадів.

— Як же се так?... — спитав писар.

Хвершал з тиха до його промовив:

— Панич сей трохи хорий, через те з ним і виходять непорозуміння... Але я знаю на сю хробу добрі ліки.

— Ага! Он воно що! — сказав писар.

Знов залунав дзвінок, і добрі коні помчали хвершала та панича.

Люди стояли і мовчки дивили ся їм у слід.

1898.

Гр. Коваленко.

До Івана Франка.

Бідна змерзлая билінка низько-низько похилилась.
Вийшло сонце, засіяло, — тай билінка оживилась
Тихо шепче: „Слава сонцю! пожаліло сиротину.“
А воно собі сияє і не віда про биліну.

Був блукав мій дух у пітьмі, був забитий у кайдання
Та блиснуло йому сьвітло: віщії Твої писання;
І ожив я, й обнови́в ся, й увільнив ся од неволи..
Сонце правди! Ти-ж про мене й не дізнаєш ся ніколи!

М. К—цький.
(селянин з Уманьщини).

Живцем поховані.

Оповідання

Івана Левицького.

І.

Се діялось давненько: вже тому буде років з двадцять п'ять коли й не більше. Я тоді був на службі в далекому краю на далекій півночі на Поллісі і літом приїхав на Україну одвідати родичів та побачити рідний край, ті місця, де пройшли мої дитячі та молодечі літа, найліпші літа мого віку.

Пізним ранком я виїхав на залізній дорозі на Одесі і через дві станції пересів у Фастові на Миколаївську лінію. Сумні соснові ліси линули й зовсім зникли. Вокзали тонули в акаціях, липах та осококах. З скверів коло вокзалів подекуди виглядали черешні, априкоси, тополі, та волоські оріхи. Край залізної дороги потягали ся стінами живоплоти од снігових заметів. На зелених живоплотах подекуди витикались попілясті дикі оливкові дерева, ніби притрушені борошном. Скрізь коло вокзалів зеленіли сьвіжі газони в скверах; на їх манячіли ніби пензлем вимальовані чудернацькі взорці з травок та усяких квіток. Сторожки ніби потонали в вишнях та черешнях, ніби по поясе стояли в мальві, в орчинії, в маківках, гвоздиках та чорнобривцях. Одразу було знать, що се вже край квіток, край ясного палкого сонця, край поезії. Одразу було знать,

що тут люблять квітки, люблять садки, замиловані в квітках та садках.

День розгорювавсь пишний та ясний. Звідусіль пахло житами, усякими польовими квітками. Луги, мочари, вохкі млаки на полях неначе чиясь рука густо прегусто засіяла квітками, неначе встелила їх квітчастими килимами. За Россю вже мріли гори, горби та пригорбки в сизій поетичній далечині. От і рідний край! Як радісно на серці! Якою поезією повіяло на мою душу! На думку йшла пісня, і пісня весела. Десь глибоко в душі обзивались веселі мотиви.

Он вже недалечко і Біла-Церква неначе потонула в розлогій долині над Россю під горами в садках та гаях. Незабаром з сизої імлі виглянули дві високі муровані білі дзвінниці, білі бані церков, присадкуватий невеличкий костел і швидко поїзд спинив ся. Я вихопив ся з вагона, перебіг через вокзал і вийшов на портик, що виходив на подвіря. Мені треба було згодити візника до села, де жили мої родичі.

Я став на ганку і окинув очима усе широке подвіря, схоже більше на розкішний садок, ніж вокзальні звичайні забагняні й засьмічені задвірки. Через усей широкий двір ростяг ся подовжистий сквер, навкруги засаджений акаціями, кругом обсаджений оргиніями, ніби застелений зеленим газоном з взорцями з кольорових травок та квіток. По один бік сквера, під вікнами високого забудовання серед зеленого дерева неначе горів квітник, густо закиданий здоровими, як кулаки, цініями усяких кольорів; по другий бік сквера під домками неначе сьміялись з поміж зеленого гілля розкішні кущі мальви, рясно обквічені квітками, а між ними маки, петунія, повні гвоздики. Скрізь білїли в цвіту кущі жасміну. Скрізь квітки, зелень та ще квітки, сливе суспіль! неначе їх хтось понасилав, понакидав обережками. Усе дворище пахло солодким духом жасміну. Було знать, що тут живуть залюбленники в квітках.

Кругом сквера по широкій вимощеній дорозі стояв тісний закругляний рядок візників. Фаєтони були усе жидівські, стародавні й старомодні, перекупляні з десятих рук, схожі на єгипецькі Фараонові колісниці з обідраним сукном, з під котрого виглядали полудрабки, неначе голі ребра. Шкани були усе худі, миршаві, сухоребрі. На високих козлах манячіли так само худі жидки, жовті, сухорляві, убого убрані, неначе хтось натикав живих мерців не на фаєтонах, а ніби на якихсь марах та катафальках. На жидках аж лисіло заношене, заемальцоване дрантя. Серед зелених акацій та газонів, серед маси пишних квіток текла ніби течія з голих полудрабків, сухих конячих порібрин та живих мумій. Пишний квітчастий сквер з зеленими штахетами був ніби оперезаний навкруги драним злинялим поясом, знятим з старця.

Я оглянув той довгий нужденний заокругляний рядок фаєтонів, і уся поезія, якою повівало зелене квітчасте подвіря, уся краса його одразу зникла, неначе засунулась за чорні хмари.

Приїзжі пасажири кинулись до фаєтонів гонити візників. Жидки з козлів замахали батогами, кричали, закликаючи пасажирів до своїх фаєтонів. Жидки фактори обступили мене навкруги, запрошували до гостинниць, трохи не смикали за поли. На подвірю підняв ся галає, шум, крикнява. Я стояв і тільки поглядав на ту ніби довгу низку густо нанизаних драбинчастих фаєтонів. Не хотілось мені живцем класти себе на катафальки, що розтрясли-б і живі й мертві кістяки. Ті Фараонові колісниці вже нераз дали ся мені в знаки: не раз і не два вже вони добре наштотвали мені боки.

В довгому рядкови візників я примітив на козлах кілька погоничів в жупанах та свитах. Фаєтони в їх були трохи красші: ті фаєтони висилали на біржу для заробітку місцеві небогаті панки. Я попростував до тих фаєтонів, щоб вибрати собі догіднійшу підводу. Підводжу я очі в гору — на козлах

одного фаєтона стремить погонич в картузі, в кученькій новій свитці, гарний на вроду, білий з лица, з довгими кудлатими вусами, з підстригнутою борідкою, з блискучими темними очима.

— Чи се мужик, чи пан? Чи наймит, чи хозяїн фаєтона? Майнула в мене думка: на йому мужицька одежа, а з лица зовсім пан, неначе на козлах сидів переодягнений за наймита справдішній панок: стан тонкий, постать рівна, руки білі, з лица красунь. І тикати на його було якось ніяково. Фаєтончик в його був новий, чистенький, коні добрі неначе вгодовані.

— Чи повезете мене до села оце зараз? — спитав я в візника.

— А чом же! Я часто одвожу панів то в села, то в сахарні. В мене фаєтон добрий, не трусський. До вечера вже й на місці будете, говорив погонич, і голос в його був не сипкий та хрипкий, який буває здебільшого в селян, а чистий, дзвінкий, баритоновий.

Я згодив його, сторгував ся і сів у фаєтон. Він звернув на бік, видрав ся з рядка фаєтонів, і коні пішли рисьою, обминаючи довгий рядок жидівських шкан та скрипучих коліниць, та усяких чортонхайок-таратайок.

— Чи се ваші коні та фаєтон? — спитав я в візника.

— Ні, не мої коні, не мій і фаєтон обізвав ся він і повернув до мене голову, усміхаючись: було знать, що про се його питав не один я, питали й иньші пасажири.

Сеї візник був задля мене чиста загадка. Я окинув очима його фігуру: плечі широкі, стан тонкий, хисткий, навіть прикритий катанкою з не дуже грубого сукна: шия біла, не мужицька, непо-репана: темнорусявий тонкий волос кругом шиї аж вилискуєть ся.

— А чий же се фаєтон? — спитав я знов в недоумелі.

— Старого посесора Гнідинського. Він переднійше був посесором, держав в посесії оттут одно село графа Браніцького. А тепер він, надбавши гроший та усякого добра, поставив собі домок в Білій-Церкві і живе на старости літ без діла. Я в його службу за наймита. Він висилає мене з фаєтоном на біржу на заробітки.

— То ви в його за наймита! — аж крикнув я зачудований.

— За наймита, — обізвав ся погонич і знов обернув до мене голову і засьміяв ся.

— Алеж ви на наймита чогось зовсім не схожі.

— Бо я, бачите, не з міщан. Я дворянин, шляхтич, як тут нас звать. Ми шляхтичі з батьків, з дідів. Мій старший брат був „чиновником“, служив у Києві в канцелярії губернатора, а потім був на службі в Умані, та оце недавно помер од чахотки.

— Що се за диво! І що вона за проява оце везе мене? вертілась в мене думка. А може се якийсь чванько, що взловживає довірність легкодушних проїзжих панків, аби почванитись своїм родом перед панками: знайте мов, що й я панського роду, хоч і сиджу на козлах з багатом, але мені-б личило і було-б уподобнійше сидіти з вами рядом в фаєтоні. А коли я тепер оце на козлах, то се так собі випадком випало...

Я зацікавив ся і почав розпитувати свого візника. Він повертав до мене голову, щось говорив, розказував. Але я тільки бачив його підтяту борідку і одного довгого кудлатого вуса поверх борідки. Слів не можна було чути. Колеса стукотіли на новій мостові. Фаєтони гнались до міста неначе навипередки і випереджували нас. Проти нас тягла ся до вокзала валка з вагою на возах, навантажених усяким крамом, земляним угіллям, мішками з пашнею та питльованим борошном. Колеса деркотіли, неначе кричали й репетували. Мостова аж двигтіла під навантаженими возами. Розмовляти не можна було жадним способом.

От коні влетіли в містечко, здорове, як город, перебігли через кілька жидівських смердячих улиць. Наш фаєтон вискочив на базарне місто, здорове, як вигон, обставляне мурованими домами, і неначе пірнув між вози. Базар ще не розіхався і ніби грав возами, волами та кіньми в тісній бабі. Курява стояла, неначе дим од пожежі. Місто було ніби закидане возами. Фаєтон наш ледви пропхався уличкою поміж возами, зачепив колесом кілька бів та коліс, штурхнув дишлем в спину кільком жидівським балагулам і вилетів на широку улицу, що йшла просто на поштовий тракт. Зазеленіли по обидва боки улиці старі садки. З садків, з гайків виглядали невеличкі муровані і дерев'яні домки, дачки. Заманячили в квітниках перед домками усякі квітки. Тут живуть панки, підпанки та міщани. Стало тихше. Гармідер затих: можна було балакати.

— Хтож був ваш батько? — спитав я в свого візника.

— Мій батько був дворянин і православний, не католик. Він колись мав свою землю — десятин з шістьдесять, коли й не більше он там Россею по праву руку од гори. Мій батько був поміщик і дворянин з діда й з прадіда.

— Як же воно так вийшло, що ваш батько мав свою землю, був дідич, а ви тепер за кучера в якогось пана Гнідинського? — спитав я, здивований таким випадком.

— Про се довго розказувати: багато говорити, а нічого слухати, як кажуть в приказці. Нехай от як заїдемо до моєї хати, то я вам розкажу. Я на часочок забіжу до дому, дам коням оброку, може й пошолудною та візьму на дорогу кирею, бо як часом нападе дощ, то я змокну до сорочки. В нас отсе перепадали страшні тучні дощі. Ось недалечко й моя хата. Ондечки за тими високими осикорами!

— Як же вас прозивають?

— Я Василь Св'якльіцький. Батько мій був дворянин. Я й документи його маю. А наша земля,

наше поле і ґрунт пропали для мене на віки. Тільки й зісталась в мене хата, бо й город, і садок, і левада — все се тепер не моє й не моїх дітей.

— А чнеж воно тепер? — спитав я.

— Графа Браніцького. Усе пропало. А я тепер служу за наймита, — сказав Сьвікліцький і спинив коні коло воріт.

— Ось і моя хата! Коли ви не дуже хапаєтесь в село, то я заїду на часок, бо вже час ставити коні на-побас.

— Добре! Заїзджайте! Мені можна й загайтись, бо там в селі діти не плакатимуть — жінка не лаятиме.

З хати вибігла жінка Сьвікліцького, ще молода й гарна: білява, кругловида, тілиста, жвава й трохи кокетлива. Була неділя, і Сьвікліцька прибралась чепурненько. По її убрані було знать, що вона не нехтувала уборами. Вона вибігла з хати в чорному куценькому плісовому торсеті, в ясно кольоровій аж ніби білій спідниці, неначе обсіпаній червоними букетиками, а нанизу обшитій на пядь смугою з чорного плісу. На ногах аж горіли червоні сапанці. Шия аж вгнулась од густих разків доброго намета, од дукачів та буєів. На голові зеленіла ясно-зелена хустка, поцяцькована дрібненькими рожевими пупянками та маківками. Зелені й червоні торочки спадали од хустки на шю. Сьвікліцька міттю вхопила ворота і ніби заіграшки одкинула їх на бік однією рукою. В другій руці в жмені вона держала насіння і все дузала його ніби на льоту. Вона кинула в гору на Василя гострими карими очима. Василь з козла усміхнув ся до неї і погнав коні у двір, ввесь зарослий зеленим шпорішем.

— Ого-го! Як я бачу, в вас жінка, як цяцька, як писанка! — не втерпів я, щоб не примітити того Василеви.

— Тількиж ото в мене й добра зісталось, що та цяцька, та там в хаті є ще дві цяцьки: двоє

менших дітей, бо старші усі перемерли, обізвав ся Василь з козла.

З хати вибігли на зустріч батькови і ті дві цяцьки: хлопчик восьми років, і менша за його дівчинка, і справді гарна, як дорога цяцька. Я дивив ся на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що то пропала земля, пропав і сей ґрунт з садком, де я стояв? Як Сьвікліцький з діди́ча став наймитом?

— Чи не прогайнували, чи не пропили часом отєї дрібні українські діди́чі своїх маєтків та ґрунтів? Майнула в мене думка, і мені було якось ніяково питати про се в Сьвікліцького, щоб не зобидити часом його, допитуючись про предків „що померли од редьки“, як каже приказка, а може й од чого ще красшого й смачнішого за редьку...

Мене брала незвичайна цікавість розпитати в Василя про се діло. Але Сьвікліцький почав поратись коло коний: розгнуздував коні і причеплював їм на морди шаньки з вівсом. Давши коням обрік, він пішов до хати, запросивши й мене до своєї господи. Я окинув очима оселю. В оселі і двора не було. Стародавна хата стояла далеко од улиці в старому садку. Близше до улиці над окопом стреміли повіточки та чорніла невеличка комора з дубини, вже зовсім счорнілої, порослої в зашкалубинях дрібненьким мохом. Од улиці скрізь понад вірям стреміли старі осокори та осики з підтятим од низу гіллям: було знать, що той підчос пішов на паливо. По дворі росли подекуди в роскидь старі акації. Під вікнами зеленіли кущі бузку та троянди, цвіли оргинії, гвоздики та чорнобривці. За хатою зеленів старий садок. Хата була стара, стародавна, з маленькими віконечками на чотири шибки, з високою стародавньою покрівлею. Од півночі уся покрівля аж зеленіла мохом незгірше зарослого двора, неначе була вкрита шматками зеленого оксаміту.

Ми увійшли в сїни. По один бік сїний були одчинині двері в маленьку пекарню; по другий

бік — була невеличка свѣтлиця з узенькою кімнаткою. Я вступив в свѣтличку, і мені вдарив в лице холодний дух дуже старого дома, що вже увійшов в землю, дух трохи трухлявого дерева та порохні. Свѣтлиця була стара, простора. На сволоках манячіли повирізувані, вже й потроху постирані якісь написи, якісь взорці. Над дверима до кімнати свѣтив ся наскрізь проріз з приполичкою, де рядочком стояли дешеві чашки. В кутку на покуті був прибитий косинчик, на йому стояли образи. На одному середньому образі лисіла срібна шата. На стіні коло образів висів чималий стародавний хрест византийського фасона з кучерявими вирізками на перехресті, з срібними прикрасами. Віконця маленькі, двері низенькі. Коло порога на стіні висів помальований зелений гарненький мисник, де не було видко ні однієї простої поливної миски, а натомість на полицках стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарілки, зелені та сині тарілочки, якась чудернацька зелена фляшка, стояли два стародавні не то чайники, не то збани з червоної міді, схожі на церковні сосуди. Усе се виявляло, що в сій свѣтлиці колись проживали люди заможніші, з більшими достатками, ніж теперішний господар.

Холоднувате свѣже повітря старого дома підсвѣжило, підбадьорило мої нерви. Після душного вагання мені було незвичайно приємно тут посидіти й трохи одпочити. Нерви мої заспокоїлись. Вохкуватий та свѣжий дух в свѣтлиці був мені приємний. Я люблю сей дух стародавніх домів. І мої думки без моєї волі самі перелетіли в давню давнину, в свѣтлицю мого діда. Перед моїми очима встала уся обстава давніх дідових покоїв, одразу виникли, як з туману, давні люди того часу, сивобороді діди з поморщеними щоками, але здорові, кремезні й веселі; бабусі в простих убраннях, але з щирим непотайним серцем; виникли, як з туману, старі сиві українські шляхтичі в довгих сїртухах з узенькими рукавами, з намотаними на шию чор-

ними шовковими хустками, їх старі жінки в білих чипках, або в шовкових хусточках на голові, в довгих шалях на плечах, з народною мовою в устах, з народними веселими жартами в розмові. Кругом мене на сіх дерев'яних немальованих стільцях з чудернацькими вирізками на спинках неначе сиділи ті давні люди, провадили щиру веселу розмову. Я ніби почув їх голоси з далекої минувшости, їх розмову, веселий сьміх, гострі жарти. Мені чогось здавалось, що з комнати от-от незабаром одчинять ся двері, і звідтіля вийде старенька висока, рівна станом сива пані, котра колись мене малого годувала оріхами та маковниками: здавалось, що в дверях, от-от замаячять два кінці смугнастої шалі, котрі спадають до долу і чергають ся обділ, замаячять ридикуль в її руках, і вона дигне ногою, присяде і зробить мені старомодний кніке.

Сьвітличка ніби дихнула на мене тим духом давних часів, од котрого вже і сліду не зісталось. Згадки пішли за згадками, картини стародавнього життя виникали одна за одною, як з туману. Я сидів задумавшись.

Сьвікліцький скинув катанку і сів коло стола. В чорній сїрточині з дешевої черкешіни він ще більше скинув ся на пана і білим видом, і високим та широким трохи вишнудим білим чолом, і мягкими лиснючими низькими кучерями кругом голови. В його виду було щось окремішне, щось опрічне од звичайного сільського українського типа, виявлялась якась примішка иньшої раси, не польської й не татарської, а більше ніби німецької, що можна примітити в усіх сльиве шляхтичах ходачкових на Правобережній Україні. Сі шляхтичі білявійші та русявійші за селян; вони довгобразі; уста в їх червонійші, ніж в селян, носи довші, з горбиком, як у Німців; очі здебільшого ясні, сїрі або блакитні. В їх типі знать щось північне, германське. Може бути, що вони нащадки норманських дружин давних київських князів. Може і в жилах Сьвікліцького

ще переливалось кілька крапельок норманської крові. Його вираз рожевих уст, його тонкий з горбиком ніс трохи скинулись на тип саксонської раси.

— Чи далеко, Василю, повезеш пана? Чи довго там пробудеш? — спитала жінка в Сьвікліцького.

— Ой дуже далеко! Начувай ся, Насте, лиха, бо може й дві ночі не ночуватиму дома, — промовив Василь, і з під його кудлатих вусів, багато ясніших за борідку, блиснули білі густі, рівні, як підрізані зуби.

Він кинув на мене очима: очі ніби промовляли до мене, що він жартує і тільки лякає жінку. Я вглядів, що в його карих очах світився розум, в швидкому погляді промайнула тямка й розвиток, промайнуло щось розумне гостре, виразне, чого не можна зауважати в очах простих селян та міщан при їх нешвидких для них думках. Його швидкі очі неначе говорили до мене, виявляли швидкий рух думок і довільний розвиток голови.

— Як я не верну ся на ніч до дому, то тут в ночі до тебе прийдуть розбишаки, видеруть вікно, влізуть в хату та цок тебе сокирою по голові! А тоді витягнуть скриню у вікно з усім твоїм добром: і з намистами, і з дукачами, і з юбками та горестами, — говорив Сьвікліцький.

— Чорт зна що верзеш! Ще й лякає. Коли-б хоч не лякав, — обізвалася Настя, стоячи коло судника та лузаючи насіння.

— От побачиш! Чогось моя душа ніби почуває, що до тебе сієї ночі прибуде в гості отой страшний бородань рудий різник Берко з тією здоровою сокирою, що нею рубає мясо в різницях, — говорив Василь.

— Ще й Берка на тобі в придачу! Мовчав би вже, коли не верне ся до дому на ніч. От так він усе! Йому жарти, а я лягаю спати з дітьми, то аж уся трушу ся: і сама хрещуся, і дітий хрещу, і вікна хрещу, і двері хрещу.

— А кудлатий рудий Берко і твоїх хрестів не побоїть ся. Вчора казав мені, що прийде з сокирою до тебе доконечне сьогодні в ночі.

— Та ну бо, чоловіче! Хоч не верзи мені отого страхіття на одїзді, бо не спатиму сїєї ночі до білого дня. Я того страшного гицля Берка обминаю десятою улицею, як угляжу його або як стріну ся з ним. А він мені ще й нагадує про Берка. Як гляну на його вирячкуваті сїрі баньки, то мені все здаєть ся, що він спотання так і телепне мене обухом тупиці по голові! І по мясо не ходжу до його в крамницю, так його бою ся.

— Оджеж сїєї ночі сподївай ся його до себе в гості саме в глузу ніч, — сказав Василь.

— От таке мені горе, як бачите! — сказала Настя, обертаючись до мене, — раз тієї зими як повіз якихсь панів до сахарні, то не було його два дні і дві ночі. А саме перед тим тоді в нас у Білій-Церкві злодії обікрали і вбили одну стару паню, що жила собі сама з кухаркою в своєму домі. Пані була богата. Про те усі знали, що в неї в скрині сила грошей. Два жиди, от такі гицлі, як отой Берко, видерли в ночі вікно, влізли в хату, розрубали старій пані сокирою голову на двоє, порубали на шматки кухарку, а гроші з скрині забрали. Усю одежу, усі сукні вони завязали в простирало. Але мабуть од тієї тяганини їм стало душно. Один жид певно розмотав намотану на шию картату хустку, бо тоді вже було холодно, і випав перший сніг. Але як вони пхали жужмом в простирало панині сукні та пальта, то й упхали туди похапцем і ту картату хустку. Певно вона десь лежала, прикрита накиданими сукнями. Але потім вже, як упорались в хаті, може тим, що боялись, щоб через ті сукні їх не впіймали, та взяли та й укинули те завязане простирало в Рось: певно була думка, що усяке там шуплаття намокне та й потоне на дно. А воно й не потонуло. Вода прибила його до кам'яної греблі, а в ранці люди побачили той пакунок, витягли з води

та й однесли до поліції. Ту картату хустку люди зараз виізнали. У тих двох жидів зараз таки витрусили панині гроші, а їх засудили на Сібір на каторгу. А саме перед тим Василь виїхав в дорогу: став під хуру. Нема його та й нема. Що вже я тоді перемучилась, перепечалилась! І вродилась й охрестилась — то ще не зазнала такої муки, як тоді. Дві ночі посьпіль мене од страху неначе трясьця трясла. Усе поглядаю ся на вікна, чи не добуваєть часом хто до хати. Усе підводжу з подушки голову та приєдуюсь. А на дворі завирюха, метелиця крутить хуртовина. Чую я, щось стукотить та й стукотить та скрипить: певно вітер холїтав вір'я та ворота. А мені все здаєть ся, що то злодії вже виколупують вікно або торгають дверима. Господи! скілько я тоді набралась страху! Дві ночі посьпіль не спала, а ніби продрімала, як курка на сїдалі.

— Отсеж і тепер як я махну з паничем, то ти і сїєї ночі сидїтимеш на сїдалі та кунятимеш, як курка. Чи ти чула, як до одного старого удівця св'ященника в якомусь селі заїхав на ніч московський купець, той що розвозить по селах ризи та стихарі та продає в церкві? Приїхав той купець вже смерком, розгортає усякі ризи, показує св'ященникови. Батюшка й сторгував одні ризи. Вони вже пізенько повечеряли й випили вемак. Старий ляг спати в комнаті, а кунця покладає на канапі в свїтлиці. Поміж людьми ходила чутка, що в старого удівця багато грошей. Певно в старого були таки гроші, бо, лягаючи спати, він замкнув на защіпку двері в свїтлицю. Ніч була місячна. Старого сон не брав: певно в його голові вертілись усякі думки про свої заховані скарби. Коли в глуху північ чує старий, щось коло дверей шкрябає. Глянув він на двері, аж з щілини висовуєть ся здоровий довгий ніж та все помаленьку посовуєть ся в гору до защіпки. От-от вже достане та й одщепить защіпку.

— Ой не розкажуй отого, бо я й сїєї ночі не буду спати. Коли-б ще ти розказував отаке в ранці,

то-б мені й байдуже. Я до пів дня погубила-б свої страхи то на городі, то на базарі, то пораючись коло печі. А тепер вже з пів дня звернуло. Не погублю я страхів і до вечора, і до півночі. Та як було далі? Чи ж одщепнув розбишака ножем заціпку? — спитала Настя.

— Боїш ся, а таки питаєш! Ото ніж усе повоюєть ся помаленьку висше та висше до заціпки, от-от вже черкнеть ся об заціпку та одщепить її. Місяць світить ясно, ясно, а ніж блищить при місяці та довгий, довгий. В старого в головах, в кутку за ліжком, певно на страх злодіям, стояв завжди здоровий товстий кий з булавою на кінці. Як ухопить він ту гірлигу, як свисне нею по ножеві! Ніж дзенькнув, переломив саме держално і впав на діл. Тоді московський купець застромив в щілину другого ножа, такого, яким колії колють кабанів, та знов суне його помаленьку в гору.

— Ой не говори далі! — аж крикнула Настя. — Цур йому, пек йому, який страшний той довгий ніж у ночі! Ну та щож було далі? Чи одщепнув тим ножем заціпку?

— Оджеж ти боїш ся, а лихо робиш, — обізвав ся Василь — не одщепнув, бо старий удівець знов свиснув булавою по ножеві. Тоді купець бачить, що не переливки, та давай торгати дверима та кричить: одчиниай, старий, двері та давай усі гроші, а то я таки двері висаджу, гроші заберу і тебе вбю. А як одчиниш двері сам, я тільки заберу гроші, а тобі дарую життя.

— А вжеж! Знайшов дурня! Ось я нароблю гвалту на весь куток. Тебе звяжуть та закинуть в погріб, як kota, обізвав ся старий за дверми.

Тоді купець вийшов з хати, приніс сокиру та давай рубати двері. В старого батюшки і в душі похололо. Вже він бачить, як сокира заглядає крізь двері через прорубані розколини, неначе простромлює залізні зуби. Він тоді бачить, що вже смерть заглядає до його в комнату через розколину, та

впав на вколішки перед образами і почав читати молитви на ісход своєї душі.

— Одчиняй, старий, не длай ся довго та мерщій давай гроші! Як оддаєш гроші, то й тебе не вбю, ще й подарую на твою церкву ті ризи, що ти сторгував перед вечерею, говорить купець за дверима.

Коли саме в той час несподівано на дворі закрипіли ворота.

„Ньо, карий! гей, вороний!“ почув ся на дворі голос: то наймит вернув ся з млина з мливом. Тоді купець, як несамовитий, вискочив на двір та мерщій на віз! бо він ще переднійше вже й свою коняку запряг про всякий випадок, та гайда з двору! Покинув в хаті і ті ризи, що старий батюшка сторгував з вечора.

— Через наші двері розбишака не простромив би ножа, — сказала Настя сьміливим голосом, але при тих словах одступилась до порога причинила двері і оглянула, чи добре двері причиняють ся, чи щільно пристають до одвірка коло клямки та коло заціпки, неначе не йняла віри й дверям і хотіла на свої очи пересьвідчитись, чи не вліз би часом ніж в щілину.

— Оджеж через наші двері злодій з роду з віку не всуне ножа, бо наші двері заходять не просто в лужки, а видовбані навкруги в лущках зашкалубини. А може вже двері проти клямки та заціпки обшмульгались? — сказала Настя і заглянула в щілину, потім одхилила двері, знов оглянула ще й пальцями поланала гострий рубець дверий проти заціпки, чи не стерся він часом.

— Чорта-є-два простромить ножа! А зась йому! — сказала Настя і засьміялась.

— Але мої коні полуднують і вже швидко спорожнять шаньки, а хозяйін сидить голодний та теревені справляє та свою перелякану жінку лякає, — сказав Сьвікліцький — побіжи, Насте, на огород та розгуби там трохи своїх страхів, щоб їх

на ніч менше зісталось: нарви мені або місячної редьки, або цибулі, або дай мені на полудень оселедця.

II.

Настя побігла на огород. Я почав розшукувати в Сьвікліцького, як його батько втратив поле, леваду й ґрунт, і чого те поле й ґрунт опинились в графських руках.

— Скажіть мені по правді, як воно так сталося? — спитав я.

— Колись то мій батько мав коло Білої-Церкви може з шістьдесять десятин поля, а може й більше. Се була наша давня держава, наша батьківщина й дідизна; бо ми з давніх давен були дідичі й дворяни ще коли тут і графа Браніцького не було. Таких дідичів, як мій батько, тут у Білій-Церкві колись було чимало. Усі вони були поміщики, чи як у нас кажуть, дідичі. Хто мав десятин з двадцять землі, хто сорок або й п'ятьдесять отут кругом Білої-Церкви. А в містечку вони з правіку мали свої ґрунти та левади. І сей огород з левадою, де отее стоїть моя хата, колись усе було наше, була наша держава. Усі ті дворяни чи шляхтичі були православної віри, не Поляки і обладували землями, аж доки не з'явився тут польський гетьман Ксаверій Браніцький. Ще тоді, як була Польща, і тут панував король, польський король подарував гетьманови Браніцькому усю Білоцерківщину та Богуславщину аж до Вільшани та Шполи — трохи не цілий повіт сіл та містечок.

— Се було і справді так. Вже тому буде з сотня років, як се діялось. Останній польський король Станіслав-Авґуст Понятовський і справді подарував польському гетьманови Ксаверови Браніцькому велику силу містечок та сіл з землею, з лісами отут на Україні за те, що він побив повстання проти Польщі Запорожців та панщанних людей, що зветься Гайдамаччиною або Уманською

різаниною, і вигубив, вкупі з польським регіментарем чи полковником велику силу повстанців гайдамак. Усьому сему правда, сказав я.

— Чув я і про Гайдамачину, чув і про Уманську різанину. Ще й тепер про се ходить чутка між людьми. Кажуть, що тоді, як тут панувала Польща, великі польські пани хапали землі, де тільки заірвали, силою однимали землі й огороди од людей, і позиватись з ними не можна було, бо сила була в їх руках. Як приїхав сюди гетьман Браніцький та тут осів ся, то наші дрібні дідичі ще давненько обладували землями. Він нас не заціпав. Але Александра Браніцька, гетьманова жінка послала до усіх православних дідичів якогось свого „ржондцу“, щоб він позабирав в їх давні документи на їх землі, левади та ґрунти наче-б то задля того, що Браніцького хоче переглядіти ті документи та перевірити їх. Дідичі й поїняли її віри, бо вона була не полька, а православна: кажуть, вона була не-боже славного російського князя Потьомкіна. Наші дідичі й поїняли її віри і пооддавали усі документи на землі. А вона забрала їх, укинула в піч та й попалила. А тоді скликала усіх дідичів до себе та й сказали їм: польський король записав графови усі до чиста землі в Білоцерківщині та в Богуславщині, чиї-б вони не були: чи мужицькі, чи дідицькі, чи жидівські. Я попалила ваші документи на землі. Ви не маєте права обладувати вашими давніми державами. Ви тепер не маєте ні полів, ні левад, ні навіть ґрунтів. Поля й ґрунти тут скрізь тепер сусіль мої. Ідїть собі, куди хочете, про мене живіть собі на ґрунтах, як і досї жили, але ви од сего часу будете платити що-року мені чинш за свої огороди та ґрунти, де стоять ваші хати, як платять мені чинш жиди та міщани за ті місця та огороди, де стоять їх хати. За поля я й чиншу не візьму.

Поклонились дідичі графині за таку високу ласку та й вийшли з палацу, неначе громом прибиті. Йшли до графині дідичами, а вийшли од неї старцями: хоч бери торби та йди в жєбри.

Сьвікліцький засьміяв ся дрібним, веселим, щироросердим сьміхом. Білі, рівні зуби блиснули з під вусів. В веселих очах не було знать і сліду журби. Він очевидночки був нетужливий й нежурливий на вдачу. Та й річ була давна: Сьвікліцький ще з малечку оговтав ся з сїм батьківським лихом.

Але менї було не до сьмішків. Сьвікліцький несподівано неначе кинув живий, ясний промінь живого сонця в давнину і нїби освітив передо мною темні закутки давної історії України, Польщі, освітив усю давну історичну неправду. В одну мить і сьвітлиця з вікнами та образами, і сам веселий Сьвікліцький з веселими сьмішками неначе зникли, неначе пірнули в темну безодню. А я нїби бачу иньші картини, картини варварства та здирства: нїби бачу на свої очи, як великі польські маґнати й пани, та українські маґнати перевертні загарбують землі дрібних українських дїдичів та козаків, силоміць однимають ґрунти, ліси, сіножати, левади, а їх пускають по сьвіту трохи не з торбами в жебри; бачу, як маґнати вчиняють розбишацькі наїзди на сусід, таки дїдичів панів, за їх менших, як руйнують їх хати й оселі, розганяють та вбивають челядь, грабують усе чуже добро, а землі забирають собі. От менї увиджуєть ся, як Чигиринський підстароета Чапліньський грабує й руйнує хутір Богдана Хмельницького Суботів, забиває різками на смерть його сина; увиджуєть ся, як цариця Катарина II роздаровує запорожські землі своїм фаворитам, усяким пройдисьвітам Німцям, навіть двірським гвернанткам та нянькам. Менї уявляють ся иньші далекі краї, иньші темні закутки, де московські бояри самі хапають в Мордві землі та ліси, ще й надаляють монастирі землями та лісами, однятими силою од Мордві Тетюрянської. Я неначе бачу, як славна та пишна гетьманша Настя Скоропадська тикає гроші в руки простим козакам, силою запихає їм капшуки з грішми за пазуху, щоб вони спродали її свої поля та левади. Але ся гетьманша, що

силою набивалась з платою та запихала гроші за землі за пазуху козакам, се ще була преподобниця в рівні з гетьманшою Александрою Браніцькою, що не була така церемонна і просто пошарила чужі документи на землі. Мені уявляєть ся, як колись пани загарбали собі землі в селян, а їх самих запрягли до панщини, і продавали, неначе худобу. Я неначе почув давний плач та лемент, побачив ті давні сльози, що лили ся по тих темних закутках. А скільки було того плачу! Скільки пролито колись таких сліз, які пролили обезталаняні білоцерківські дрібні дідичі! Я ніби побачив на свої очі ту всю історичну неправду, ті виразки, гноянки та болячки минувшости; я ніби почував той гнояний дух історії. І важкі почування налягли на серце. Ся найнедавнійша історична кривда навела на мене важкий сум та задуму.

Підводжу я голову. Липнув очима. І знов бачу перед собою Сьвікліцького, бачу сьвітличку з чистими білими стїнами й образами, з ситцевими ясно-рожевими завісами коло вікон. В хатинї тихо, тихо, як в усї. Тільки мухи дзижчать і бють ся в ши́бки. Сьвікліцький дивить ся на мене своїми карими очима, дивить ся допитливо, неначе питає в мене, де літали мої думки, мої гадки. Він неначе заметив ся од мене смутком та задумою і сам став поважнійший, і перестав жартувати та сьміятись.

— Що ж тоді вчинили ваші дідичі? Що тоді діяв ваш батько? Невже таки так вони й випустили з рук своє добро? — спитав я.

— І дідичі нічого не вдїяли, і батько нічого не вдїяв. Я тогді був малий, ще менший за отсего мого хлопчину, але добре памятаю той час, як батько вернув ся з двору до дому. Мати стояла коло хати і певно виглядала батька, щоб швидше довідатись, на віщо то брали в двір документи. Батько увійшов у ворота блідий аж білий, як крейда, а в очах в його нависли сльози.

— Оттєпер ми пронащі на віки! промовив він до матери, графиня пошарила усї наші документи

на землі, на левади й на ґрунти і одняла од нас усю нашу дідизну, усї наші держави. Тепер і сей город, і сей садок, і ся левада, і усе поле вже не наші, а панські. Нашого тут тільки й зісталось, що отєї хати та комора, та клуня й повітки. За своїж таки ґрунти та левади ми будемо платити графови чинш, як платять жида, міщани та ті Поляки шляхтичі, що поставили собі хати на панській землі в містечку. А полів не дадуть нам і за чинш.

Мати зняла руки до Бога й заголосила. Батько вже й не плакав, тільки ходив, як неприкаяний, і ламав собі руки, аж пальці лущали.

— То се вже тепер і огород не наш, і садок не наш? — спитала мати.

— Не наш тепер огород, не наша й левада, не наше й поле. Полів не дадуть нам і за чинші, обізвав ся батько таким чудним голосом, неначе він говорив десь за стіною або під землею, неначе його живцем поховали в ямі.

— Побила нас лиха година та нещаслива! Ой Боже наш милостивий та милосердний! Завіщож нас так страшно скривдили? заголосила мати і од несили опустилась на призьбу і так заплакала, так заголосила, як голосять по мертвому. Увесь вид її став мокрий од сліз, неначе вона тужила над материною домовиною.

Позбігались близькі сусіди, міщани та міщанки, стали гуртом коло хати і тільки мовчки дивились, як мати побивалась на призьбі. Молодиці й собі почали плакати, неначе в нас в хаті лежав на лаві мрець, а вони походились на похорон. Наймичка подала на стіл обід, але ні мати, ні батько і за стіл не сіли, і ложки в страву не вмочили. Не єв і я за стіл. Мені й їсти перехотїлось через ті сльози та голосїння. В батька, в матери цілий день і рієки в роті не було. Батько тільки усе хапав кухоль з криничною водою та пив воду. Сусіди не одходили од його цілий день, чи сидів він у хаті, чи ходив по садку, декотрі і днювали й ночували в нас:

боялись, щоб він часом сам собі не загодіяв смерті. Якась туга, неначе якась страшна пошесть обняла усею нашу оселю. Та чи тож одну нашу?

— Батько мій був ще не старий, був здоровий та плечистий та гарний на вроду. Але од того часу його неначе який лихий отрутник напоїв отрутою: через рік він вже й занідів і посивів. Чорний волос неначе пришав пилом та сріблом.

Сьвікліцький розказував, а його діти стояли коло порога і поехляляли голови, слухаючи те батькове оповідання. Не маючи ясного втямку, про що оповідав їх батько, вони обоє очевидячки постерегали, що і над батьком, і над ними разом колись скоїлось щось страшне, скоїлась якась лиха подія. Дівчинка, багато почувливійша за хлопця, дивилась сумними очима на діл, встромивши палець в розтулений рожевий роток.

— Чом же батько не позивав ся з графом, чи з гетьманом, як ви кажете? Чом не розпочали позову иньші дідичі? — спитав ся я.

— Чом не позивались? Тим не позивались, що в руках документів не було. Усеї знали, що графиня небога великого маїната князя Потьомкіна, що вона була вхожа до царського двору до цариці Катерини, що вона була в неї за фрейлину, чи що, а граф дуже великий та багатий пан; знали усеї добре, що побороти їх на позвах не можна. З дужим не борись, з багатим не судись — се усеї добре знали. Усеї добре знали, що нічого не винозивають, ще й пропозивають останні грошенята, які в кого були. Нічого не вдієш з силою.

— То се між тими дідичами був і Сошенко? — спитав я.

— Був і Сошенко. Але він з досади виїхав до Богуслава чи що, та потім якось виїшов в люди: став великим майстром, маляром чи що, сказав Сьвікліцький.

— І справді виїшов майстром-маляром, був за вчителя малюнків в Кнїві в І-ій гімназії, такого,

який і в вас, отут в Білі-Церкві є в гімназії. Отож він, ще як сам вчив ся в Петербурзі малярству, в академії, то й повів за собою туди і вивів в люди і Тараса Шевченка, що то й є його книжка „Кобзар.“ Сошенко заплучив Тараса до малярської школи і напугив його на добру путь. Чи доводилось вам читати Шевченкового Кобзаря?

— Ні, я не читав, а тільки чув про Шевченка, бо люди розказують про його і в нас. Був між тими дідичами й Сошенко; було їх чимало. Усе ми перевелись ні нащо, усе зубожіли. Мій батько зараз таки спродав ся: спродав воли, вози, спродав клуню, бо се се усе стало йому непотрібне. Мій старший брат вже тоді вчив ся в школі в Василькові, то й вийшов потім в „чиновники.“ А мене вже й не давали до школи в Васильків, бо і вчити й возити мене не було за що. Я ходив вчитись в тутешню школу до дяка, бо тоді в нас в Білі-Церкві й не було иньшої школи: так я вже і не вийшов в люди.

— Се мені чудно, що графиня пооднимала од вас землі та ґрунти. Аджеж вона була людина дуже богобоязна й добра! Сеж вона поставила в Білі-Церкві собор?

— Та вона-ж. Старий гетьман Браніцький ставив костел; а вона поставила рядом з костелом здоровий мурований собор, -- сказав Сьвікліцький.

І мені справді стало чудно. Александра Браніцька поставила в Білі-Церкві здоровий мурований собор, одисала гроші на другу муровану церкву за Россю, ще за живоття дала в собор щедрі, по правді царські жертви. В собор вона пожертвувала срібний хрест на престол, здорову важку євангелію, обковану сріблом, ризи й стихар з незвичайно дорогої парчі, срібну кропильницю й чашу. Чаша пишної роботи! заввишки на пів аршина: держално — се пучок золотих колосків пшениці, а зверху в колоски вставляний здоровий вершок чаші. Срібна кропильниця важить більше пуда і така важка, що її не беруть в великих процесіях, бо в диякона болять

од ваги руки. Окрім того Александра Браніцька одписала в своїй духовищі капітал на селянські банки для селян, одписала гроші на сільські школи. Капітал на сільські банки наріє тепер на двіста тисяч рублів, а на ті гроші вже заснований для селян один банк в Білі-Церкві, а другий — в Ставищах. Записані на сільські школи гроші тепер повернуті на церковно-парафіяльні школи. Браніцька померла 1837 року. Ще за десять років або й більше до засновання в Києві Кирило-Методієвського товариства Костомаровим, Браніцька вже гадала і про народні школи, і про банки для селян саме тоді, як панщина була найвища для народа, про що мали думку і спільці Кирило-Методієвського товариства. Проживаючи при дворі Катерини II, як її улюблена фрейлина, Александра Браніцька певно перечитала і Вольтера, і Жан-Жака Руссо, і Дідро й інших енциклопедистів, набрала ся їх ідей та поглядів і дліше й глибше за царицю Катерину II втямила їх, бо запроваджувала їх в дійсне життя, тоді як цариця Катерина приймала се все тільки на словах, більше для слави й моди, за прикладом ліберального Фрідріха Великого та інших європейських ліберальних володарів, коли тимчасом в практиці в неї видко завсїгда фальш між її словами й ділами; вона завела панщину на Україні в Гетьманщині 1783 року, та знесла на провінціях суснільські автономії та народоправство, що вже ніяк не приставало до лиця ні Вольтерови, ні Жан-Жакові Руссо. І як до усіх добрих вчинків Браніцької приплутав ся такий чорний та забagliaний вчинок?

— Може то не Браніцька вкинула в огонь ваші документи на землі? Може то сам гетьман Браніцький попалив їх, вкинув в огонь, а тільки її руками? — спитав я в Сьвікліцького.

— Хто його знає, хто кидав в огонь, чи він, чи вона! Але кажуть, що вона. А вже сего ніяк не втямлю, як то вона однією рукою ставила церква,

а другою обдирала нас та однімала од нас землі та ґрунти.

Се не диво! Се колись трафлялось з людьми, думав я та гадав собі нишком: Таких людей в старовину було сила. Але тут щось воно та не так. Не по думках та гадках Браніцької випаде се несправдиве діло, сей поганій вчинок. Певно вона вкинула в огонь документи через намову й намогу свого чоловіка, гетьмана. Се був маґнат ще старої Польщі з звичками, наровами й забагами давних запопадних польських панів, що хапали чужі землі на усі боки без сорома, без церемонії і проти усякого права. Сей гетьман Браніцький вкупі з реґіментарем-полковником Стешковським були уповношені од короля забити повстання на Україні та покарати смертю гайдамак. Гетьман звелів четвертувати коло Уманя гайдамацького проводника Гонту, повішав на шибеницях рядками пошід лісом половлених гайдамак та запорожців після Уманської Різанини саме тоді, як Стешковський в Кодні коло Житомира одрубав голови двом тисячам селян та запорожців після присуду на суді. А скільки він вигубив народа першого року після повстання, коли карав смертю без суду, сей останній „Муравев Віленський“ старої Польщі! Гетьман Браніцький міг попалити документи на землі, як давній маґнат з наровами панів старої Польщі.

— Се певно зробив сам гетьман Браніцький. Се певно його діло, а не його жінки, — сказав я.

— Бог його святий знає! Хто його зна, чи так, чи инак. Се трудно втямити й сказати, бо я не чув їх поради, — сказав Сьвікліцький.

— Хто його зна! Майнула і в мене думка: людську душу трудно одгадати з її затавними думками, з її впадобою, та ще й душу з великанськими вередями та набутими наровами. Аджеж і славний хірург Пирогов був великий гуманіст і в педагогії, і в життю; брав за ліки в молодечих літах, хто що давав, а тимчасом, перед самим визволінням селян

од панщини, звелів скинути з ґрунтів довгий рядок хат шляхтичів чиншовиків, що тяг ся од його села Вишні понад шляхом до міста Винниці. А коли чиншовики спротивились і затяли ся, не зносити своїх хат, то Пирогов звелів розкидати хати силою і таки позгонив їх з ґрунтів: певно передпонував, що для чиншовиків буде обовязковий силуваний викуп ґрунтів од панів. Зігнані чиншовики знесли й поспродували свої хати і десь розбрелись по містах Подолі. Кому вже кому, а такому чоловікови, який був Пирогов, не можна докоряти недостатчею наукового розвитку, просвітности та гуманного почування. Усі дідичі дуже все люблять черезмежних чужих полів серед своїх маєтків, бо се часто допроваджує в господарстві до клопоту: до спашу, потолочі, псування лісів, та усякої плутанини в господарстві й тяганини й позвів по судах. А при таких випадках дістане по потилиці і Вольтер, і Жан-Жак Руссо, і Дідро, і усякі гуманісти.

Тимчасом Сьвікліцька вернулась з огорода і принесла тарілку перемитої гарненько місячної редьки та кілька цибульок з зеленим бадиллєм. Поставивши тарілку на стіл, вона шатнулася по хаті, знайшла на вікні сільничку, неначе кинула її на стіл, метнулася до мисника, вхопила тарілки і побігла до пекарні. Згодом вона знов впурхнула в двері і поставила тарілку з оселедцем, вхопила на миснику виделку, ніж, та окраєць хліба і се усе неначе шпурнула на стіл. Настя бігала та вешталась по сьвітлиці швидко, жваво, неначе хапалась, або неначе зумисна показувала мені свої шишо повишивані рукави та намиста й дукачі. Спішна та жвава, уся ніби помальована од голови до червоних сапаяців, вона ніби шугала по сьвітлиці, як райська птиця.

Сьвікліцький укладав в коні полудень похачцем аж редька хрущала в його міцних зубах на всю сьвітлицю, а в його аж за вухами лящало. По сьвітлиці пішов рибячий спросний важкий дух. По-

вітре старого трухлявого дому почало одгонити цибулею. Я почав рознітувати в Насті про її життя. Настя, впоравшись, знов десь заірвала жменю насіння, неначе воно синалось в неї десь з рукава. Вона присіла на кінчику стільця, розказувала, потім знов схоплювалась з місця, кидалась до судника, щось там поправляла, розставляла рядком тарілочки і знов сідала. Спішна та жвава, вона здається, не могла всидіти на одному місці ні на хвилину.

— Чим же ви живете? Чим ви заробляєте на прожиття? — спитав я в Насті.

— А чим же я живу! Живу перекупством, оттак як живуть наші міщанки перекупки. В літку заковую на баштанах кавуни, днії та огірки та й перепродую в місті; перепродую яблука, груші, сливи та усякі овочі та усяку огородину, бураки, картоплю, морхву. А настане зима, тогді перепродую сало, рибу, яйця, шпоно. Часом стаю і за перепічайку та бублейницю: печу та продаю паляниці та бублики. Оттак товчу ся сливе цілісенький рік, то тим, то сим заробляю. Сказано, треба чимсь жити і дітий годувати та одягати. Поки ще діти були малі, то треба було приставляти до їх няньку, бо не кидати-ж їх дома самих. Чоловік все не дома, все або в дорозі, або в наймах, а я на базарі. А хата наша стоїть ніби пустою, все пустує було, як перемерли мої старші діти. Було йду на базар з своїм крамом, засуну двері засувом, перехрещу хату та й кидаю на одчай божий. Оттак наше життя. І тепер сиджу на місті, а думки мої тут кругом хати, кругом дітий літають, як ластівки. Василь пополуднав, встав од стола, перехрестив ся перед образами і промовив: огтепер і коні пополуднали, і я пополуднав. Час і в дорогу.

Ми вийшли з хати. Свікліцький поздіймав з конячих морд порожні шаньки і позагнугдував коні. Я пішов оглядати ґрунт та садок. Старий садок розріс ся за хатою на вольній волі. Понад ро-

вами кругом старих вишень розросли ся купама вишники і неначе зелені гнізда поспинались на тини і висіли над ровами. Старі яблуні та груші товпились купама в безладі по зеленій траві. А за садком ґрунт спадав з пригорка на низ і розстеляв ся зеленою левадою до Росі. Левада ніби пірнала в зелені верби та сади, що розкинулись по широкій розложистій долині понад Росєю. Уся долина, скільки можна було заєгти оком, була ніби закидана садками, то високими, то низько постинаними вербами з зеленими гніздами молодих паростків. За Росєю на горбах сидів старий ліс, а в гору понад Росєю розстеляв ся графський парк, здоровий, як ліс. Скрізь зелень буйна, кучерява. Тільки де-не-де з того зеленого кучерявого моря витикались високо в гору тонкі тополі, неначе ставники з зеленого воску, неначе тонсенькі турецькі зелені мінарети. А десь далеко, далеко над Росєю на панських оселях стрімили густі купи старих тополь і, неначе гострі високі башти іотицьких соборів, виганялись високо, високо в гору до неба, прикриті сизою імлюю. Понад берегами Росі в лісах піднимались рядками верхи старих осокорів, вдвоє виших за ліс. Ті осокори потонули в прозорому тумані, і здавалось, ніби сизі хмари полягли на ліс і лежали непорушно на вершечках старого ліса. Подекуди з того зеленого кучерявого моря виринали й виглядали червоні та зелені покрівлі міщанських та панських домів, неначе ті доми потопали в зелених філях. З ярка потягав вітрець і заливав важким духом цвіту акацій усю розлогу долину. Од того приємного і важкого духу в горячому повітрі в мене аж дух забивало, аж голова морочилась.

— Яка тут краса! Яка пишнота на левадах! — промовив я до Сьвікліцького, але він очевидячки був не дуже почуткий до краси тих левад та садків, бо тільки лишув на мене байдужними очима.

— І сей ґрунт, і ся така чудова левада тепер чужа, не ваша? — сказав я до Василя — сю усю красу ви втратили на віки-вічні?

— Хоч і не хотів, а втратив, бо то сила, а проти сили нічого не вдієш, — обізвав ся Василь вже поважно, не жартуючи — воно то і ніби моє — і не моє, і не моїх дітей, бо я за се усе мушу платити чинш і не маю права нікому спродати.

Я спочував до скривдженого обезталаняного чоловіка щирим серцем. І мені стало шкода втрати такого пишного поетичного закуточка. І в мене прокинулись сумні почування, сумні думки од втрати нашої середньої культурної верстви на Правобережній Україні та на Білій Русі тієї верстви, котра скрізь найбільше постачала розвиток наукою людей, що утворювали саму культуру, несли на своїх плечах усе її вагу і служили для неї, і розносили просвітність по усіх усеюдах, по темних закутках. Я почував, що ті усі наші ходачкові та сїрачкові шляхтичі, що колись були й неходачкові, а сиділи на своїх клантиках землі, як і той давний дідич Сьвікліцький — що усі вони тепер живцем поховані люди на Україні, поховані великими панамі. А скільки-б з їх вийшло просвітних діячів для України, робітників культурного розвитку, певних сівачів її по усіх закутках на Україні! Тоді як маїнати та великі пани вміють тільки користуватись життєвими добутками готовенької культури, дбають тільки про свої достатки, про свої догоди та роскоші життя і знають тільки культуру... шику та блиску великопанського світового життя, та й годі!

— Колиж тебе ждати до дому? — спитала Настя в чоловіка.

— Сподівай ся мене в гості, „як виросте в тебе у світлиці трава на помості“, — одказав з козла Сьвікліцький словами народної пісні — отсе як махну з паном, то тільки ти мене й бачила. Он, дивись! вже й рудий Берко йде з ломом та з сокирою.

— Та не слухайте його! Він вам наговорить на вербі груші, а на осиці — кнелиці. Я їду недалечко: до села тільки чотирнадцять верстов, промовив я до Насті, сідаючи в фаєтон.

— І дурить же мене, як малу дитину! — крикнула Настя нам навздогінці, зачиняючи за нами ворота.

Настя стала за ворітьми і все лузала насіння, спершись ліктем об ворота. З близьких дворів в одну мить поназбігались до неї сусіди міщанки, певно щоб розпитати, куди поїхав Василь, і кого він повіз. Малі діти визирали на улицу крізь ворота, слідкуючи за фаєтоном оченятами.

— Оддайте ви свого хлопця в гімназію. В вас же в місточку є гімназія. Може-б з його вийшли люди, — сказав я.

— Оддав би і в гімназію, та в гімназії велика оплать за хлопця, така, що я не спроможусь оплатити при своїх достатках. Доведеть ся й йому бідувати, як і мені, а не панувати. Приїдеть ся вчити його на столяра або на стельмаха, щоб і йому не довелось поневірятись в наймигах. Мій батько був дідич то й нехтував ремеслом. Шкода, що батько не сддав мене в науку до столяра.

— Як же се ви так зубожіли, коли ваш батько був не вбогий чоловік? — спитав я в Василя.

— Зубожіти се не велика труднація, а забагатішати так се труднійше. Мене мабуть побила лиха година, од того ще часу, як графиня напустила злиднів в наш двір. Як помер батько, в мене було гроший більше як триста карбованців. Я купив пару добрих коний, справив паньску брчку, возив панів по усій околиці то з Фастова, то з Білої-Церкви тоді, як ще не було залізної дороги, держав і простійші коні і посилав під хуру з вагою. Але раз якось повіз я одного пана з Фастова далеченько за верстов шістьдесять. Вертаюсь назад, аж у Білій-Церкві усе жидівське місто згоріло: погоріли трохи не усї жидівські хати та крамниці. Іду я через те пожежище, а в мене і в душі похололо. Мабуть погоріли й мої хати, бо обидві стоять просто по улиці недалечко од міста! Думаю я, та вже й коний не поганяю. Руки з віжками та батоном

так і опали на коліна, неначе мертві. Самі коні якось потрапили довести мене до моєї оселі. Дивлюся я, мого батьківського дома, що стояв над самою улицею, нема, тільки головешки курять ся. Дім стояв під вітром та під іскрами і згорів до чиста. Небогато дечого і з хати вихонили, бо пожежа трафилась пізно, вже в-обляги. Друга отся хата, що дісталась мені од моєї баби, стояла далі в садку, то якось, Бог хранив, і не згоріла. Перебрав ся я в ту хату, отсю що ви в неї були, випровадивши з неї одного панка кватиранта, та й живу там і до сего часу. А тут на тобі другу біду, неначе до мене в двір унадились злидні. Через рік якось в літку повів я до Росії напувати коні. Завів я їх в воду. Один кінь ляг у воді, побрьохав ся та й устав. Потім ляг і другий, почав перекидатись та якось і набрав води в вуха. Як тільки вода залила вуха, кінь неначе сказив ся. Я тягну його до себе до берега, а він вирвав ся, кинув ся в Рось на глибиню, потрапив на ковбаню та й сів на дно. А другий кінь чогось заслаб, почав миршавіти, і я мусяв продати його за безцінь водовозови. Так і пропали мої коні ні за-що, ні про що. Од того часу я втратив заробітки, не спроміг ся купити другі добрі коні, та й зубожів і мусяв отсе найнятись за дванадцять карбованців на місяць на своїх харчах в одного старого тутешного пана, що колись держав одно село в посесії в графа та розбогатів, і тепер живе на бурку в своєму домкові в містечку. В день я на службі, а ночую в дома. Теперечки довелось мені служити за наймита в такого пана, що колись був достоту такий убогий шляхтич, як тепер я. А він забагатів з графської ласки та з ласки графського управителя, чи ржондци, і тепер живе та хліб жує без роботи, бо він католик. А я мушу служити в його за погонича, хоч ми колись були дідичі.

— Се мені дивно! Як же воно так трафилось?

— А так трафилось, як воно тепер тут скрізь по сіх польських маєтностях в нас буває. Ще люди

пам'ятають, як отесей самий пан, в котрого я служу за наймита, колись возив в свого батька мливу до млина, сидів на возі зверху на мішках, нас батькові коні в діброві, а тепер він пан на всю губу, хоч нігде в школах не вчив ся і ледви вміє читати та писати. Його батько був простий убогий шляхтич, а де-хто каже, що він навіть був сірий білоцерківський мужик. Але як тільки ксьондзи затагли його до костела та він став перевертнем та ще й почав запобігати ласки в панів, то пани зараз посадили його за лісничого в діброві, а як підріс його син, то й сина настановили за пригінчого коло робітників на бураках, а потім взяли й його й його сина за піконів в графські ферми. Од того часу він так і пішов в гору і забагатів, бо ті пікони обкрадають панів, скільки влізе в кашук та в кишені. А потім ото вже як він назбирав чимало грошей, то знайшов собі епільників, таких самих як і він, і з ними в епілці взяв одно село в графа в посессию. Спілька їх розналась. Спільники прогайнували свої гроші й одстали, а він вдержав посессию сам та й розбогатів. Тепер він вже старий, вже не держить посесії, поставив собі дім на графській землі в містечку, платить за ґрунт чинш і живе собі та хліб жує без роботи. Таких тут у нас набереть ся улиць зо дві або й зо три. Отсеї так здатні і дітий своїх вчити в гімназії. А нам тепер далеко стало до гімназій, як куцому до заяця.

— Чом же ви не шукали собі місця тут таки в канцеляриях в папа? Їх же тут багато. Або чом ви не стали хоч будь-де за пригінчого або за економа в якого посесора?

— І шукав і питав, та мені пани не дали місця, бо я не католик і не Поляк. Тут в канцеляриях, на фермах, в посесиях, на питлях — скрізь усї місця обсажені або Поляками, або жидами, або й нашими людьми тільки католиками, хоч вони часом по польськи і говорити незугарні. Наших нігде не приймають на службу. Хіба вже буде недостача

в своїх, тоді тільки захнуть порожню дірку або Українцем, або Руським, або Німцем. Од нас тут одбито сей хліб в великих польських панів. Та я, хоч і пішов би до їх на службу, але їх не люблю і віри їм ні в чому не йму. І батько мій після отого горя став недовірчивий і панам ні в чому не йняв віри. І я не йму віри і їм і усім: нікому не йму віри, навіть своїй жінці, хоч добре знаю, що вона ніколи ні в чому мене не дурить. Отсе як прийде вона з базара та лічить грэші, то я усе чомусь не йму її віри, аж мені самому чудно. Я знаю, що вона мене любить, і дуже любить, але як вона часом говорить з яким чоловіком, то я закрадусь та й чисто все вислухаю, бо я на вуха дуже чуткий. Аж самому сьмішно! Сказати по правді, я нікому не йму віри. Навіть тепер мені чогось здається, що отсе ви приїдете в село, а мені гроший не заплатите, хоч я добре знаю, що ви заплатите, бо мені ще не трафлялись такі пасажири, щоб мені гроший не заплатили.

І щиросердий Василь зареготав ся дрібним сьміхом, засьміяв ся сам з себе і обернув до мене голову. Я вглядів його білі рівні зуби і веселі очі і собі засьміяв ся.

Але не вважаючи на той сьміх, сумні думи, сумні почування заворушились десь глибоко в моїй душі. Я з щирим серцем споболовав цьому безталанному чоловікови, що несамохить втратив навіть віру в людей. Сумні думи збавили мені радісні хвили одвідин рідного краю, котрого я давно не бачив, котрим милував ся од щирого серця.

Улиця вже була на-прикінці. Де кінчалась улица, зараз починав ся старий густий парк, перероблений з старого віковичного ліса. Виступили з сизої імлі довгі рядки тополь, що тягли ся по під парком на низ до Росії, неначе москалі на муштрі, поставляні в довженний ряд.

III.

Ми вже їхали широким поштовим трахтом. Починав ся давний гетьманів парк, перероблений з старого ліса. По один бік трахту тяг ся без кінця парк, здоровий як ліс, густо обсаджений понад окопом акаціями; по другий бік стояв обрідний дубовий та грабовий старий ліс. Широкий трахт став схожий на аллею, обставляну високими деревами, неначе зеленими стінами.

День з ранку був ясний, соняшний, жовтозолотий, а як звернуло з пів дня, став якийсь білий, ніби срібний. Усе небо затяглося ніби прозорою імлою, а через неї, неначе через тонку намітку, ледви світилась небесна блакить. На небі подекуди в білій імлі плавали неясні сріблясті хмарки, неначе розлите сиве молоко з ледви примітними блискучими обідочками та тонесенькими обвідками. Ті прозорі розмазані хмарки стояли непорушно, неначе плавали десь в тихому мертвоводі. Сонце світило тихим білим світлом, неначе серед неба чиясь рука запалила вінок з дротиків магнії. На парк, на ліс, на усю землю лив ся тихий молочнобілий світ. День ні хмарний, ні соняшний, не золотий, а якийсь ніби срібний. Небесна блакить подекуди проглядає й прозирає, неначе синя атласова підбійка. Усе небо з непорушними, ледви обмежованими хмарками у імлі здаєть ся ніби намальоване, накидане першим ескізом маляра на якомусь велитенському плафоні. Сріблястий світ заливає парк та ліс зверху до низу. Між деревом, між гіллям снував ся легесенький туманець. Ліс світив ся наскрізь, ніби засипаний сріблястим легеньким пилом; тіни од дерева були неясні, нерізкі, а м'які розливчасті неначе притрушені білим пилом. Зелене бадилля папороті, червона смілка, білі та жовті сосяшнички в лісі і на окнах неначе потонули в імлі на самісіньке дно. Ліс став неначе легкий. Усей парк, усей ліс, уся дорога з зеленими окопами — усе було ніби залито прозорим морем, ніби затонуло

й стояло на дні. Було щось фантастичне, незвичайне в тому освітленні срібного сонця. Серед білого дня з'явилась з'явина трохи навіть фантастична, схожа на міраж. В гущавині ліса та парка білі тони та сутінки були мінкі, переходили в голубі, ніби од місясного сява.

— Еге тут десь вже лили ливцем тучні дощі? — спитав я в Василя.

— Отоє недавно лили ливцем місцями страшні наглі дощі. Подекуди вже повиривало греблі на Ра-ставниці, позносило млини, позатоплювало луки, а млинові колеса пороскидала вода по луках поміж вербами та вільхами.

Картина була пишна, але чомусь вона тепер не тішила мене так, як тішили колись передніше єї самі місця рідного краю. Сумні Василеві оповідання навели на мою душу смуток, невеселі думи. І оригінальна, сливе фантастична картина срібного переддощового неба та сонця та залитих сріблястим сявом лісів ни могла вгамувати й перемогти важкого почування. Срібне небо, срібне сонце, пишній білястий веселий день, білястий ліс, — а на душі в мене смуток та ніби якась темрява, а на серці жаль.

Добрі опасені коні швидко бігли по широкій, трохи піскуватій аллеї. Фаєтон ніби несло на руках. Базар саме рушив з міста і почав роз'їзджатись. Ми доганяли і випереджували кінні і волові вози та усякі валки хур з вагою, що тягли ся шляхом без кінця. Перед моїми очима манячіли й мигали на возах молодці, чоловіки, діди, чепурненько прибрані, неначе я передивляв ся на малярській виставі довгий, довгий рядок картин Трутовського, братів Маковських, Бодаревського. От перед моїми очима промайнули нові вози. На возах сидять молодці, біліють вмощені в соломі та в переїдах нові горшки, макітри та глечики, стремлять нові білі лопати, граблі та заступи. На одному возі білїє двоє нових ент з чистенькими лиснючими обичайками. А далі

поперед нас котить ся кінський віз, а на возі сидить баба в намітці на голові і держить в руках нове вікно з вставляними шибками. Сонце б'є в шибки. Скло страшенно блищить, неначе на шибки впало четверо сонечок, і ті сонечка ріжуть мені очи, штрикають та колють, неначе розпеченими в огні шпичками.

— Ой Василю! Бога ради поганяйте швидше! — крикнув я до погонича. — Минаймо оте каторжне вікно. І виніє же чорт бабу на великий трахт з вікном в руках! Повертає та й повертає те вікно на всі боки, як цяцьку, неначе граєть ся ним, ніби зумисне наводить блиск просто мені на очи. Ся баба певно виїхала на великий трахт, щоб дражнити мої очи своїм вікном. Вже в мене аж сльози котять ся по щоках, неначе я плачу за старим бабиним розбитим вікном.

— Та й мене вже взяв жаль за старим бабиним вікном, бо й я плачу, — сказав Василь, сьміючись, і махнув на коні батогом.

Коні смикнули й побігли швидше. Вікно ще раз заглянуло мені в лице, ще раз різнуло ніби ножем по очах. Майнула баба в намітці, і вікно зникло, і баба зникла опинилась по заду. А перегодя ми наздоганяємо цілу валку возів. На одному возі лежить в соломі годована сита льоха, простяглась на возі на усю свою свинячу довжину на соломі, неначе гладка кунчиха на перині. Свиня виставила проти сонця товсте черево, ніби обтикане рожевими шпичками, і стогне, і трясеть ся салом, неначе її трясця трясе. А на другому возі поросята, прив'язані за ніжки до полудрабків, кувікають, аж скіглять, неначе завязли в тину. Ся музика грає та й грає, посовуючись рядом з нашим фаєтоном, і не дає мені думати, заважає мені милуватись веселими картинами ліса. Підніє дідько ярмарковий свинячий оркестр під самієйські вуха.

— Ой ратуйте! Ой гвалт! Поминайте швидше сї гусле-самограна! — кричу я до візника.

Ми поминули ту ярмаркову музику, і я починаю заспокоюватись. Але згодом ми наздоганяємо дві жидівські балагули, неначе набиті й навантажені жидками та жидівками. То були жидівські ярмаркові дилжанси. Жиди, поярмаркувавши, очевидячки ще були в ярмарковому екетазі, тертотали, та розказували усі разом про свою купівлю та продаж, та про свої бариші. Клекіт в балагулах був такий, неначе жидів хто смалив або пік на жару.

— Знов приніє дідько під самієнькі вуха ярмаркові цимбали! Бога ради минайте їх! — крикнув я до Василя.

Василь свиснув батогом. Рвачкі коні аж екочили, аж гошки стали. Цимбали різнули мені в вуха і затихли десь по заду в куряві, неначе в їх одразу й разом порвались усі струни.

Знов стало тихо знов пішли мої думи за думами, мрії за мріями тихо, тихо, неначе вода в Росії. Серед чудових картин та виглядів в дорозі пливають мої думи одна за одною, як промінь за промінем ллється з сонця на землю, без перестанку, без спини, пливають самохіть, не по моїй волі. Я знов задумався: милував ся картинами по обидва боки широкого трахту і очей не зводив. От ми знов догнали віз, а на возі сидить молодий чорнобривий чоловік, гейкає на волі і полуднує, держачи в руках скибку хліба та шматок сухої тарані. Він обертається до молодиці і подає її хліб. Молодиця простягає руку, бере недоїдок і чогось регочеться; білі рівні зуби блискають на сонці; блищать і очі в гарного молодого чоловіка. А ондечки на другому возі стоїть зелена з червоними квітками нова скриня, а коло скрині сидить молоденька гарненька дівчина в доброму наметі, в червоній стрічці на голові. Вона весело розмовляє з батьком, щось йому розказує. Очі в неї блищать. Вона весела, вона сьміється, неначе зачула десь музики. Я вгадую, що батько купив скриню для неї, що її незабаром посадовлять на ту скриню і повезуть з музиками

до свекрового двору. І я вже ніби бачу і той поїзд, і ту веселу перезву. Мені вчувають ся сьпіви приданок та свашок. Я ніби бачу бояр з червоними стрічками на шапках, бачу музик по зад воза з скрилками в руках. Та перезва ніби пересунулась перед моїми очима разом з скринєю та дівчиною на возі, і деь зникла по зад фаєтона в горячому душному повітрі, як міраж.

От ми наздоганяємо й випережаємо довгу валку возів з земляним угіллям, котра повагом іде од вокзала. Чорні, схожі на кришини, шматки та грудки угілля лисять на срібному сонці, неначе притрушені борошном. Коло возів ідуть погоничі, припалі чорним угляним шилом, чорні на виду, з чорними руками, з чорними шиями. Проти сєї валки іде друга валка возів з мішками пашні. По один бік шляху в холодку поїд акаціями ідуть стежечкою молодиці з новими горшками та мисками в руках, з клунками на плечах. Одна молодиця несе в руках нову лямпу з склом і ступає так обережно, неначе вона на Стрась вертаєть ся з церкви до дому з запаленою сьвічкою в руках. Я ловлю швидкими очима ті рядки картин, котрих я вже давно не бачив, навиглядую, придивляюєь до усього, ловлю, що можна вхопити оком на швидкому льоту. І сї картини тішать мене, загладжують мій сум. І важкі вражіння та сумні почування починають помаленьку зникати в моїй душі, неначе їх зносив кудись тихий вітер. Мені стає веселійше. Але пієня чогось не іде на душу, як було колись давнійше, коли я приїздив в рідний край. Щось ніби залягло на серці і неначе мулом замулило чисту течію повного щастя, повної веселости, яку я переднійше почував, вертаючись на Україну з далекого далека.

— Оттут на низу серед самого парка коло Росі колись була прездорова пєярня старого гетьмана, — промовив Сьвікліцький і тикнув пужалном на тополі в парку: яка то була пєярня! Старий гетьман дуже любив влови і держав двісті ще

й п'ятьдесят вловчих псів усяких порід, усякої маети. Он там стояли казарми для собак, коло самієнького парку. Було ріжуть для собак вола сливе що дня. Як ріжуть було мужики вола, здорового та круторогого то трохи було не плачуть. Що дня з мяса Німці варили юшку для собак. Наймити псарі наливали юшку в мармуряні корита, а Німці тільки походжали, стерегли собак коло корит, а пієля того собачого обіда обтирали хусточками їм морди та носи, щоб пси не лизались та не загризались. Стріляти вовків, лисиць, серн та заяців і тоді, ще й довго потім було усїм заборонено. Та й розплодилась же тоді сила вовків! Скільки вони покалічили та порозривали худоби в людей! Хапали свинї, лошата та телята навіть смерком, навіть на улицях по селах. Теперички од тїєї псарні й слїду не зісталось, бо й великі пани певно трохи порозумнїйшали. А яка була стадниця в старого гетьмана! Які там конї були позаводили! Я тепер і не бачу на стадницї таких коний, які там були переднїйше. Які тоді в дворї були карети! Які були виїзди на влови! Було виїде син старого гетьмана на влови, неначе король, а за ним панів, панів та усяких вловчих, що й полічити їх не можна було. Як виїдуть в лїє, то аж лїє нїби гуде та стогне: труби ревуть, собаки гавкають, вищять та скіглять, рушницї раз-у-раз тільки гур та гур! трїєь та трїєь! аж отєї дїброви було ревуть, неначе живї. В дїброву бувало вивозять наїдки та нашої. В лїєї напинають намети. Музики грають, а пани бенкетують. А постреляні серни, вовки та заяці було поскладають на ношах на листї, обтикають ноші зеленими гїльками, і псарі та лїєничї несуть ноші на плечах аж до палацу, неначе мари. А за ними карети та ще карети! В вечерї в парку в палаці знов музики й танці до білого дня.

— Чи пішла-ж порода тих баских коний по селах, по мужицьких господарствах? Чи стала тутешня порода мужицьких коний хоч трохи краєша?

— Ні, не пішла та порода по селах, бо її й не пускали на села та й тепер не пускають; держали тільки для себе і не пустили мабуть задля того, щоб мужицькі коні часом не догнали та не випередили панських. Огерів держали тільки для своєї стадниці, а мужикам та міщанам зась!

— Вас старий гетьман поховав живцем без снобоління, без милосердя, а натомісць розпложував вовки та лисиці та заводив цярні, майнула в мене думка: культура вловчих собак, дорогих коний, вовків та зайців, пишних парків та краківських хамутів та... панщини — се була одна і єдина культура, яку несли на Україну давні польські магнати та пани. Я пригадав мемуари про ті часи д. Чалого та протоєрея п. Лебеднищева і пересьвідчив ся, що вони зовсім правдиві.

От ми поминули парк, виїхали в поле. Зазеленіли навкруги бураки на полях, неначе поля хто вкрив зеленим оксамитом. Ми виїхали на високий пригорок. І несподівано передомною на низу розгорнулася широка долина річки Камянки. Блиснув в долині здоровий широкий ставок край села Фрусів, неначе скло, обсіпане срібним сьвітом. Зазеленіли два рядки старих верб на широкій греблі, коло греблі зачервонів високий на три поверхи мурований питель. Недалечко од питля над шляхом забіліли чотири шинки та жидівські крамнички. Коло шинків завізно, неначе коло млинів. Побазарувавши в містечку, селяни поставали з возами коло шинків, шоть могоричі, декотрі полуднують, посїдавши кружалами коло возів. В руках в селян скрізь блищать пляшки та чарки, мигають іскрами на сонці. Коло возів вештають ся чоловіки та молодіці, манячать жидки та жиденята. Над ставком на зеленому березі стоять циганські шатра. Чорні циганки в червоних спідницях та юбках незвичайно виразно визначають ся над водою на зеленій траві. Низше од опушта між камінням в білому шумі та в бризках опушта куняють ся циганчата та пастушки,

а недалечко од опушта в холодку над річкою під вербами стоїть та дрімає череда на стіглі, лежать покотом чорні отари овець, неначе чорніє ріля. Я з пригорка окинув очима усею картину. І ся картина: і ставок, і верби, і люди й вози, і цигани — усе було залито срібною імлюю. Люди ворушились ніби в легкому білястому тумані. Уся картина здадека нагадувала перший неясний ескіз, накиданий малярем на швидку руку. І мені усе здавалось, ніби се усе знаходить ся не на долині під ясним сонцем, а деєь ніби на морьському дні, залите прозорою білоблакитною водою.

От коні збігли з спадистого прогорка і вибігли на широку греблю. Коло питля стоять валки возів, навантажених білими мішками з питльованим борошном. На двох ганках питля на лавках сидять мірошники та жиди, обсипані обметицею, з білими щоками та губами, з білими бровами та бородами, в білих брилях та ніби побіляних жупанах. Декотрі мірошники вештають ся по греблі. І покрівля на питлі біла, і обидва ганки білі, і вікна і усеї карнизи обсипані обметицею, і мішки на возах з борошном білі. І ся уся біляста картина засирана й залита білим срібним сьвітом сонця. І білі мірошники, і білі жиди з білими бородами та бровами були обліті білою імлюю і мавячіли та ворушились перед моїми очима оддалік, неначе виробляні з білого навутиння, неначе серед дня з темних дверей темного питля без сорома виступила на сьвіт божий усяка біляста та попіляста мара.

Василь спинив коні недалечко од мосту над опустом. Йому схотілось пити. Він побіг до криниці, що було видко низше од опушта під вербами в холодку. Я сидів і задивив ся на ставок, на білих людей, ніби виробляних з туману, на чорних цыганчат, що хлюпались на низу в воді і лазили по березі, між камінням, ніби чорні раки, деєь глибоко на дні, на сполоханих гусий, на дрімаючу череду під вербами. Я задивив ся, задумав ся і забув про

сумні Василеві оповідання. Мені знов стало весело на душі. Оригінальні картини рідного краю одібрали од мене сумні думи.

Василь вернув ся, і ми швидко перебігли гребдю і понашали битим шляхом між двома окнами. Ставок зник, долина зникла, в одну мить, неначе хтоє показав мені чудову оригінальну картину великого майстра, повеселив мої очі і швидко сховав її, закривши завісою. Пішла дорога проста, рівна, як стріла, одноманітна. Думи мої знов заворушились в душі. І знов неначе стояв перед моїми очима Василів батько, як живий. Я неначе тепер бачив його на свої очі, бачив, як він вернув ся з паньського двору до дому, втративши землю і ґрунт, вернув ся з болячею душею, з обидою і великим горем на серці, як розказував про те своє горе жінці, як жінка зблідла, остовпіла од горя, як поприбігали сусіди. Я неначе бачив, як старий батько ходить по садку і ламає з горя руки, а мати сидить на призьбі і заливаєть ся з слізми. Я ніби бачив перед собою і самого Василя, маленького хлопця, засмученого тими слізми...

І мої думки чогось навратливо й уперто вертались усе назад, до Василевої хати, до його поетичної оселі, до пишної левади та долини з кучерявими вербами та високими тополями... Я знов неначе побачив ту розложисту долину. А з тієї долини мені все вчував ся плач безталання, я ніби чув на свої вуха, як у тій долині між садками та вербами скрізь голосили обезталаняні матери, плакали батьки, неначе там одразу схопилась морова пошесть, і понесла смерть по долині. І ті давні смутні картини настирливо налазили сліпцем на очі, сповисали перед моїми очима, переплутувались з тими мальовничими картинами, котрі тільки що мигнули передомною в срібному тумані срібного дня. І знов стало в мене важко на душі, а на серце вдав жаль. Настирливі сумні почування не давали мені спокою, неначе злодії викрадали в мене веселість, виганяли

радість з моєї душі, неначе люті, закатовані вороги накупились мучити мою душу серед роскоші рідного краю, в ясний, радісний день мого приїзду на Україну.

Незабаром ми звернули з великого трахту на бік, на малий шлях і зараз виїхали на високе узгір'я. Передомною розгорнулася широка долина річки Раєтавиці: розгорнулись розкидані в безладі на широкому просторі, горби, пригорки, сугорби, розлогі переярки, скільки можна було засягти оком на усі боки. Яка широчінь! Яка далеч! Який широкий небокруг над землею! А яка пишнота, яка роскіш на полях! І пригорки й переярки і широкі долини — усе вкрито житами, пшеницями, просами, бураками. Скрізь зелено, куди не кинь оком. Тільки подекуди смугами біліють гречки, неначе на зелений простір вишав полосами свіжий сніг. Які здорові колоски! І яка їх сила! Як їх густо та ясно! Колосок черкаєть об колосок. Колоски ніби лізуть з розлогих переярків на горби, на узгір'я, сусілів чепляють ся одні за других остюками, неначе піша сарана вкрила землю сусілів, неначе рої пчіл обісли поле, так що й землі не знать. В долинах по Раєтавиці та Росі ніби тонуть в садках та вербах здорові села, ніби потонули в срібній імлі на самісїньке дно. А там далеко, далеко на горбах, на горах за Росією, мріють дубові ліси та переліски, мріють білі церкви, панські фольварки та токи в тополях.

Срібна імла заливає усей краєвид од краю до краю. Сонце горить на небі срібним світлом. Смуги гречок блищать на сонці, неначе лисенючий атлас, аж в очи ріжуть. Само марево над полями стало біле, срібне, дрожало білим сявтом, неначе синав ся й дрижав білий порошок. Далекі ліси, тополі, токи, білі церкви на горах, облиті срібним маревом, неначе розпливались в неomeжованих, неясних лініях, та обвідках, неначе й вони ворущились, під ворущким маревом, як ворущать ся під текучою водою в річці на дні водяні рослини, латаття та куширі,

приймали фантастичні форми міража і були схожі більше на міраж, ніж на дійсні ліси, церкви, та тополі!

Яка роскіш! Який солодкий, запашний польовий дух од житів та гречок! Тихо, тихо, ні найменшого подиху вітру! І небо й земля ніби куняли й притаїлись в зачарованій красі та тиші, сподіваючись чогось страшного в натурі. Я замилував ся тією оригінальною картиною, схожою на міраж. Знов злинула радість веселою ластівкою на моє серце. От і рідний край, пишній, в срібному сяєві, як міраж.

Але живий свідок великої історичної несправди обернув ся і заговорив до мене. Я вловив блиск його очей, почув його голос. Його дзвінкий голос неначе збудив мене. Я неначе прокинувся й опам'ятався... І мені знов стало чогось жаль. В солодкому повітрі неначе стало тянути гірким духом долину. В мертвій тиші мені почали вчуватись сумні похоронні пісні на похороні живцем похованих людей. І милі, мрійні картини рідного краю вже мене не тішили. Знов заворушились сумні думки і поплили одна за другою, як осінні листя по воді. І я й не чув ся, як ніби побачив цього живого свідка людської кривди не з батоном в руках на козлі, а в художницькій академії з пензлем в руках попліч з його земляком Сошенком, побачив його, як освіченого наукою просвітитника сего темного закутка України з палким словом науки й правди в устах... От я в думках веду його через школи, перебуваю з ним усю течію його просвітного розвитку, сповнюю його розум високими втямками добра й правди, високими ідеями, уявляю собі його суспільським діячем на Україні... хоч я й добре знаю, що і він і десятки й сотні тисяч таких, як він, на Україні, вже давно живцем поховані, закидані землею руками магнатів; знаю, що ті, котрі закопали їх в сиру землю, не допоможуть їм вийти на світ божий; знаю, що дорогі вловчі пси давніх магнатів висмоктали з їх кров до

останньої кроплі, як з тих зарізаних на годівлю
псярні волів...

І в мене знов серце занило серед чудових ви-
глядів рідного краю. А мої спочування та щире
спобоління з непереможною силою линули до того
веселого щиросердого чоловіка, живцем похова-
ного здирливими, зажирливими та недобросердими
людьми.

З АРАБСЬКИХ ПОЕТІВ.

Переклади **А. Кримського,**

присвячені шановному

ІВАНОВИ ФРАНКОВИ.

Схід... Сирия... Ліван... Тая райська країна,
що про неї „Пісень пісень каже :

Всякі пахощі там дишуть,
Всякі овощі там єшють,
Кардамон зіллявсь із нардом,
Нард розлив ся із шафраном.

Касія і циннамоні
У саду тім розцвітають,
А з Ліван — гори дзюркоче
Прохолодний бистрень чистий...

Квилить горлиця в садочку;
Виєть фіги в зеленочку:
Виноград цвіте — бує,
Любу пахоц розливає...

З тої далекої горячої Сириї, з тої сторони високих, гордовитих пальм широколистих бананів і ароматних миртів, лаврів та померанців, нехай до Тебе

донесеть ся і мій голос на Твоє сьвято. Нехай він летить до Тебе на північ, за чотири синіх моря, і зіллеть ся з голосами мільйонів Твоїх прихильників, що кличуть до Тебе із щирого серця :

Слава Тобі, наш Іване Франку !
Слава Тобі, великий руський письменниче !
Слава Тобі, великий руський патріоте !
Слава Тобі, великий словянине !

А. Кримський.

I.

З найвного I. віку Гижри

(VII в. по Р. Х.).

В П О Л О Н Ї.

Бедуїньска пісня Джаафара ибн Ольби Хърсейського.

(Із збірки доісламських або староісламських арабських пісень, що зветь ся „Хамаса“).

Душа летить у рідний край
До табору Йеменців,
Та тілом я на чужині
В кайданах у Мекканців.

І от, на диво, у ночі
Підкралась моя мила.
Вязницю замкнуену мою
Тихенько одчинила.

Сказала кілька втішних слів
Та скоро й попрощалась, —
Душа моя за нею велід
Із тіла видералась.

Дівча! не думай, мов би я
У цім ворожім краї
Зробив ся вже хитким — пloxим
І мов би смерть дякає.

О, ні! й погрозами мене
Не застрашать Меккани:
Я й досі їм не покоривсь,
Хоч на ногах кайдани.

А ти... Тобі я покоривсь:
Тебе кохаю сильно,
Так само як кохав тоді,
Як був людина вільна...

Душа летить у рідний край
До табору Йеменців,
Та тілом я на чужині
В полоні у Мекканців.

II.

Із скептичного V. в. Гижри

(XI в. по Р. Х.).

З віршів Абуль-Алі Мааррийського (973—1057).

1. Ворожбит.

Ворожбит ворожить людям...
Алеж він немов сліпий!
Має він якусь там книжку,
Щось намацює у ній.

Аж нуда на се дивитись!
Деж він зможе прочитати
Ті рядки, яких не тямить
Сам Писака розібрати?!

Перше Він послав Мусія...
Далі, Йеус учив не так,
Хоч також навчав од Бога;
Мохаммед — ізнов инак!

— „Це вже нам пророк остатній“,
Думав люд усякий раз:
„Вже тепер ми правду знаєм...“
Бідні люди! шкода вас!

Ви жили учора в пітьмі
Тай сьогодні живете...
Тільки-ж годі! в нашім сьвіті
Не балакаймо про те.
Схочеш стрілити дурницю —
О! — кричи найголосніш!
Але правду схочеш мовить —
То шепни тай тихо дич.

2. Ютра віра красша?

Я дивую єя на царів,
Що корова в них сьвятить єя:
Що вона їм пустить річку,
А вони вмивають лиця.

Я дивуюєь християнам:
Бог понав єя людям в руки
І не зміг одборонитись,
Хоч терпів страшенні муки.

Я дивуюєь на жидівство:
Бог у них людина ласа:
Тяжко любить кров од жертви
Й запах смаленого м'яса.

Я дивуюсь мусульманам,
Що ідуть у путь далеку
Цілувати чорний камінь,
Кремінці швиргать під Мекку.

Отаке в людей ведеть ся!
Я дивую ся їм завжди:
Чи зовсім посліпли люди
І ніхто не бачить правди?!

Про гербеський (персейський) звичай, щоб очищати тіло од диявольської екверни коровячою сечею, див. у Джемєя Дармететера: *Ormazd et Ahri-man, leurs origines et leurs doctrines*, ст. 147—149. — Швиргати кремінці в долині Міна по під Меккою — то одна з церемоній мусульманського „хажжа“ (проці). Що до текета цієї поезії, то я за підвалину взяв той, який зберіг нам Абуль-фидà в своїй Історії, а додатки я поробив з Бомбейського видання, літографованого. А. К.

III.

Із сучасної народної поезії.

З народного роману про Антара, з оповідання про царя Ноамана.

В о н а.

То не дівчина, то ангел,
Що взяла мою любов!
Най до шовку доторкнеть ся —
То на пучках буде кров.

Найби глянули на неї
Ті що ідолів хвалять, —
Веїх би ідолів зрекли ся,
Щоб її за бога взять.

Тай сьвятій побожний черчик
Хай не дивить ся на ню:
Скоро гляне, геть забуде
Про молитву він свою.

Ой, не пити воду з моря:
То-ж солоня гіркота!... —
Най вона на море плюне —
Посолодшає вода.

Дикі, голі, сірі скали!...
Най вона по них іде,
То з'яями і квітками
Кожна скеля поросте.

Ось!... дихнув вітрець на неї, —
Наче квітку поруша...
Нїби віск, у мене тануть
Тїло, серце і душа.

Роман про Антара місцями прозаїчний, місцями віршований. Він незвичайно довгий; деякі частини його зложили ся за перших віків Гижри, багато додатківросло за хрестових походів, тай після того повість не переставала змінювати ся в устах особливих оповідачів-сьпіваків („антаріїв“), яких дуже люблять слухати Араби. Друга половина першої строфи: „най до шовку доторкнеть ся, то на пучках буде кров“ — дуже славна на сході; за тих шестеро слів (ва ляме оль-харір йудмі бананга“) спорять ся сорок поетів: кожен каже, що він перший придумав той вірш. Зовсеїм нїби в старій Греччині, де

Ἐπὶ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὀμήρου:
Σύφρα, Ῥόδος, Κολοφῶν, Σαλαμῖν, Ἴοσ, Ἄργος,
Ἀθῆναι.

Нестор і літопись

М. Грушевського.

„Несторова літопись“ — се щось дуже знайоме, загально-звістне; воно так часто приходить, де йно зайде мова за стару руську культуру, за наші історичні традиції, приходить почавши від спеціальних трактатів аж до всяких програмових промов, до календарів і сільських підручників. Московське історичне товариство справило колись до гробу Нестора дошку з написею, яко до літописця, а київське історичне товариство і зветь ся іменем „Нестора Літописця.“ А тимчасом над приналежністю літописи Несторови ведеть ся в науці суперечка вже від п'ятидесяти літ і проти приналежності йому виставлені дуже важні аргументи. Галичини єї суперечки не зачіпали; в курсї історії літератури пок. Омеляна Огоновського дуже побіжно зачеплено сю справу (згадано за погляд, що не Нестор, тільки Сильвестер був редактором літописи, а пок. професор сам виступив за Нестором). Тож, з огляду на широку популярність „Несторової літописи“, може буде інтересно і ширшим кругам читачів довідатись про се питання, що як раз останніми роками і місяцями на ново прокинулось в науці й почало інтересувати учений свїт.

Про Нестора насамперед знаємо на певно от що: він прийшов в Печерський монастир за ігумена Стефана, отже десь по році 1074 (рік смерти Тео-

досія), мабуть трохи пізнійше; не повинний був тоді бути дуже молодим, бо Стефан, що не довго був ігуменом, посвятив його в диякони (про се оповідає Нестор сам за себе на закінченю життя Теодосія). Першою його працею було „Чтеніє о житиї і о погубленіи“ Бориса і Гліба; як догадують ся з кінцевих його слів про молодих князів, що повстають на старших і накладають головою, але через те не стають святими, се писано було по роках 1078—9, коли в битві з дядями наложив головою один з молодших князів — Борис Вячеславич, а майже рівночасно загинули ще два іменники Бориса і Гліба — Гліб і Роман (християнське імя Бориса) Святославичі¹⁾; се дуже правдоподібно. Після сього Чтенія написав Нестор Житіє Феодосія (він сам про се каже на вступі сього житія); правдоподібно, писано воно було за ігумена Нікона (до 1088 р.), а в усякім разі до 1091 р. — відкритя мощей Теодосія. На тім наші відомости про Нестора кінчать ся; Патерик (XIII в.) тільки згадує про нього, і ся згадка належить до 80-х рр. XI в.; більше ми нічого не знаємо про справдішнього Нестора. Все инше виводить ся, тільки припускаючи, що він був редактором Початкової Літописи і говорить в ній про себе в першій особі. Але звідки взялось се припущеннє?

Воно має свій початок, очевидно, в згаданій замітці Патерика: вичисляючи значнійших печерських чернців з 80 рр. XI в., Патерик (чи властиво монах Полікарп, котрого „Посланиє“ увійшло в Патерик) згадує тут і Нестора, „иже написа лѣтописець.“ В одній з пізнійших редакцій Патерика (другій редакції Касіяна, 1462 р.) Нестор названий також автором взятих з літописи оповідань про початок Печерського монастиря і про віднайденнє мощей Теодосія; подібні гльоси стрічаємо також в деяких

---

¹⁾ На се вказав Шахматов: Нѣскольکو словѣ о Несторовомъ житіи Феодосія с. 48.

пізнійших літописних кодексах (в т. зв. Воскресенськiм під р. 1091 і на марґінезі Переяславського кодекса під 1051 р.). В результаті в титулі Початкової літописи „се повѣсти временныхъ лѣтъ...“ в деяких кодексах появилася ільоса: „черноризца Федосьева монастыря Печерського“ (найдавніший кодекс Лаврентиєвський не має цієї ільоси), а в кількох додано до цієї ільоси ще: „Нестора“ (з теперішніх кодексів ся приписка є в Хлєбніковськiм, XVI в., але Татіщев, XVIII в., каже, що бачив се імя в трох кодексах).

На сим опер ся широко розповсюднений, традиційний погляд, що Початкова літопись написана Нестором, і назва „Несторова літопись.“ Сей погляд пановав на початках наукових праць над історією Руси, в XVIII і на початку XIX в. В другій чверті XIX в. т. зв. скептична школа з професором московського університета Каченовським на чолі, доводячи непевність джерел для перших віків історії Руси, твердила, що літопись зложена не на початку XII в., а значно пізнійше, а Нестор міг бути автором Печерської монастирської хроніки, а не Початкової літописи. На ці погляди, висловляні в дрібних статях, розкиданих по тодішніх часописях (Каченовського „О баснословномъ времени въ русской исторіи, 1833, Скромненка (С. Строева) О недостовірности древней русской исторіи и ложности мнѣнія касательно древности русскихъ лѣтописей, 1834, йогож Кто писалъ нынѣ намъ извѣстныя лѣтописи, 1835, etc.), відповіли заступники традиційного погляда двома працями, се був „Несторъ“ М. Погодіна, 1830 (передрукований в I т. його Изслѣдованій“) і Оборона лѣтописи русской Несторовой отъ навѣта скептиковъ П. Буткова, 1840 (соліднійша від Погодиної), де було зібрано все те, що можна було сказати як в оборону літописної певности, так і авторства Нестора. Але суперечка загорілась на ново, коли професор московської академії П. Казанський виступив з рядом статей, головню у Времен-

нику московського історичного Товариства, почавши від 1849 р.,¹⁾ де збивав аргументи за приналежністю літописи Нестору і особливо налягав на суперечності літописи з автентичними Несторовими писаннями. Аргументація його зробила вражіннє; традиційний погляд був рішучо захитаний. Цілий ряд визначних учених прийняв доводи, що Нестор ніяк не міг бути укладчиком Початкової літописи (на пр. Костомаров, Бестужев - Рюмін, Голубінский і багато інших), інші признавали справу неясною (як Соловєв), а хоч не бракувало оборонців традиційного погляду (як м. Макарий), скептичний погляд рішучо взяв гору й знайшов собі дорогу навіть в підручники.

Не заускаючись в дрібніші деталі, я вкажу на ті моменти, що рішучо промовляють проти авторства чи редакторства Нестора що до Початкової літописи.

Під р. 1051 в літописи читаємо довше оповіданнє про початок Печерського монастиря; автор його в кінці каже про себе, що він, маючи 17 літ, прийшов у Печерський монастир за ігуменства Θεодосія, і той прийняв його у ченці. Коли пригадаємо, що Нестор в житії Θεодосія виразно каже за себе, що він сам вже не застав і не бачив Θεодосія, а прийшов у Печерський монастир за його наступника Стефана, то побачимо рішучу суперечність; очевидно, автором літописної записки не міг бути Нестор. Погодити єї дві автобіографічні звістки ніяким чином не можна. Недавно д. Шахматов запропонував припустити тут пропуск, і слова під 1051 р. прикласти до Стефана, а не до Θεодосія, але се так мало ймовірно, що не може розв'язати сїєї справи.²⁾

¹⁾ Еще вопросъ о Несторѣ. Можно ли думать, что писатель житія пресв. Θεодосія Печерскаго и Лѣтописи извѣстной подъ именемъ Несторовой есть одно и то же лицо.

²⁾ Шахматов, Нѣсколько словъ о Несторовомъ житіи Θεодосія (Извѣстія петерб. академіи, 1896, I) с. 47, противъ сього доводи див. в мойї рецензії в Запискахъ Н. тов. ім. Шевченка т. XVII і у д. Щепкіна Zur Nestorfrage с. 523 і далі.

Далі, показуєть ся, що Нестор цілком инакше і з иньшого становища оповідає про Печерський монастир і його події в другій половині XI в., ніж Початкова літопись.¹⁾ Я виберу лише головнїше, бо є того досить багато.

Передовсім инакше загальне становище: у Нестора на перший плян виступає Теодосий, Антоній на другім пляні, в Літописи (чи властиво в її печерських епізодах) Антоній є властивим фундатором і душею монастиря. Побіч Теодосія, як третє велике „світїло“ печерське у Нестора виступає „великий Нїкон“, а Літопись ледви знає його і не величає, навпаки — те що оповідає, не дуже для нього похвальне (як він був Ісакия за юродство, як прозорливий Матвій, поглянувши на утрєні на ігуменське місце, побачив там осла, і з того догадавсь, що Нїкон заснав).

Літопись каже, що першу печерську церкву і монастир поставив ігумен Варлаам, Нестор — що Теодосий. Літопись каже, що Теодосий запровадив Студийський устав, знайшовши його у одного ченця в Києві, Нестор — що він спровадив той устав з Царгорода.

Літопись каже, що Теодосий, вмираючи, настановив ігуменом Якова, а ченці проти його волї вибрали собі Стефана; Нестор промовчує се і просто каже про вибір Стефана.

Се були-б суперечности. Дуже трудно припустити, аби той самий чоловік стільки поперечивсь сам з собою.²⁾ Очевидно, не тільки оповіданнє про початок Печерського монастиря під 1051 р., але

---

¹⁾ Недавно зібрав єї відміни, доповнивши новими спостереженнями, д. Щепкін Zur Nestorfrage — Archiv für slavische Philologie т. XIX (1897) с. 507 і далі.

²⁾ Д. Щепкін справедливо зауважив, що сих суперечностей не можна витолкувати здогадом, що Нестор писав літописні оповідання пізнійше, бо деякі відомости докладнїші в Житїї Теодосія (с. 524—5).

й оповідання про Печерський монастир 1074 р. не належить Нестору.

Нарешті останній важний факт, се от що: Нестор, як знаємо, був автор „Чтенія“ про Бориса і Гліба; але літопись оповідає про Бориса і Гліба цілком инакше, як Чтеніє; літописене оповідання навпаки сходить ся цілковито з иньшим „Сказаниєм“ про Бориса і Гліба, що дуже часто вважається утвором згаданого вище кандидата на печерське ігуменство Якова; звичайно думають, що в літопись вставлено се його сказання.

Тепер же — чи можливо припустити, щоб автор спеціальних утворів про Бориса і Гліба і Теодосія, укладаючи літопись, для оповідання про Бориса і Гліба і Печерський монастир за Теодосія і пізнійше ужив оповідань не своїх, а чужих, при тім в богатях пунктах не згідних з його відомостями і в загальнім погляді на історію Печерського монастиря йому просто противних? Розуміється, се дуже трудно, по просту — неможливо припустити.

Але, очевидно, він не міг бути і автором монастирської печерської хроніки, з тих часів, коли в ній були написані річи цілком противні його иньшим утворам.

Присутність в літописи значної маси спеціальних відомостей про Печерський монастир, від його початку аж до кінця Початкової літописи (звістки під 1108 р. — канонізація Теодосія і 1110 — знаменіє в Печерськiм монастирі) виразно ставить перед нами дилему: Початкова літопись або була редактована в Печерськiм монастирі, або в склад її увійшли печерські монастирські записки чи поодинокі чи в формі монастирської хроніки. Печерська традиція називає нам Нестора яко свого домашнього літописця. Але ми бачили, що кінчаючи ігуменством Никона († 1088) Нестор не міг бути укладчиком ані монастирської хроніки (судячи по тим оповіданням в літописи) ані Початкової літописи (оповідання стоїть під 1074 р., але оповідає про пізнійші річи).

З огляду на се зістають ся три можливости: або прийняти, що Нестор не мав зовсім нічого спільного з літописею, і звістка про його літописання у Полікарпа є непорозумінням.

Або прийняти, що він дійсно був редактором літописи, але прийняв готову частину, де були описані події 70—80 рр. XI в., між ними ті епізоди про Печерський монастир, що маємо тепер під 1051 і 1074 р., і доповнив дальшими відомостями.

Або він був монастирським літописцем, що теж мав уже перед собою готову літопись про початки Печерського монастиря, ігуменство Теодосія, Стефана і Нікона і описував дальші пригоди в сій монастирській хроніці, а звідси де що увійшло і з його роботи до Початкової літописи.

Всі три гадки можливі.

Полікарпові відомости не визначають ся в загалі докладністю; писав він більш як сто літ пізніше по закінченню Початкової літописи; тож деякі учені дуже скептично приймали його звістку про літописательство Нестора — як Казанский в згаданих своїх розвідках, Голубінский (I с. 644), недавно ще Щепкін (с. 538—9). Та одначе поки ми не можемо довести, що ся звістка є дійсно тільки непорозуміння, помилка, — ми можемо, і повинні приймати її скептично, але цілком відкинути, перейти над нею не можемо.¹⁾

З другого боку в Початковій літописи маємо ряд звісток пізнійших від оповідання під 1074 р., що мусіли вийти з під пера печерського монаха, але

¹⁾ Недавно д. Щепкін висловив здогад, що звістка про літописця Нестора увійшла в Патерик з життя Антонія (с. 542), а се життя він вважає пізнім апокріфом з II-ої пол. XII в. Навпаки д. Шахматов в розвідці про Патерик (Извѣстія академія 1897, III) і в критиці на розвідку д. Щепкіна (ib. 1898, I) вважає життя Антонія більш раннім утвором, може XI в. Нотую сї найновійші гадки, хоч на ново піднята справа життя Антонія не прояснила ся і тепер.

вже нічого не мають в собі такого, щоб спротивлялось гадці про авторство Нестора, як оповідання про віднайдення мощей Теодосія, про напад Боняка на Печерський монастир etc. Автором їх дійсно міг бути Нестор.

Що до редагування Початкової літописи, то тут Несторова гіпотеза стрічаєть ся з Сильвестровою. Як відомо, в найстаршій кодексі літописи — Лаврентієвській під р. 1110 маємо приписку Сильвестра, ігумена Видубицького монастиря, де він каже, що написав сі книги — Літописець в 1116 р. Оборонці Несторового редакторства толкували сю приписку, що Сильвестер, мовляв, відписав тільки літопись, або казав переписати.¹⁾ Але категоричне „написав“ противилось би гадці, що Сильвестер тільки казав відписати літописець для нього, а знову ігумен Сильвестер, слідом по тому іменованій переяславським єпископом, був за великим чоловіком для звичайного копіювання. З огляду на се досить розповсюднений погляд (Костомарова, Срезневського, Голубінського, Шахматова), що Сильвестр був редактором Початкової літописи, має багато за собою.

Лишаєть ся третя можливість — що Нестор був автором монастирських записок з кінця XI і початку може XII в., перейнятих в літопись.²⁾ Ся можливість нічого не має против себе. Але коли ми схочемо сказати, що Нестор писав далі монастирську літопись, котру був розпочав хтось иньший та описав там початок Печерського монастиря й історію його за перших ігуменів (що в літописи під 1051 і 1074 р.), то зараз вже стрічаємо трудність: Нестор на початку свого Життя Θεодосія виразно каже, що перед ним ніхто не описував його життя;

---

¹⁾ Сі противні гадки знову стріли ся в останніх місяцях в згаданій розвідці Щепкіна й у критиці на неї Шахматова.

²⁾ До сієї гадки прихилиєть ся і д. Щепкін, досить невизначний в своїх остаточних выводах про Несторову участь в літописательстві (с. 544 і далі).

отже оповідання про Теодосія, що ми читаємо тепер в літописи під 1074 р., появилось пізнійше. А що воно далеко відходило від Несторового, було немов відповідею противного напрямку на його писання про Печерський монастир,¹⁾ то воно трошки трудно припустити, що Нестор як раз повів далі монастирську хроніку противного йому напрямку.

Отже з усіх можливостей найможливійше, що Нестор був тільки автором монастирських записок з кінця XI або й початку XII в., пізнійше заведених — правдоподібно Сильвестром — в Початкову літопись.

---

¹⁾ Недавно піднесена гадка (у д. Щепкіна — с. 527) про певний паралелізм в оповіданню Нестора і Літописи про Теодосія; виходило-б, що новий історик Печерського монастиря навіть по пляну Нестора ішов за ним і робив своє спростовання.

З поезій Олекси Ходовицького.

1.

Осіння думка.

Мов дощик золотий
Лєсь сонячне промінє;
Снує мистець малий
Тонкеє павутинє;
І серденько мєв
Сповило ся думками:
Снує їх та снує
І шле гєнь гєнь сьвітами.

Лєтять мої гадки
Тихенько та поволї
Мов срібні ниточки
Кружляють понад полє.
По чорному лану
Сївач вагом ступає
І мов землї до сну
Колїсанку сьпїває.

І пісєнька лєтить
На загонї пустїї
А в нїї журба гасить
Нєсьмїлий блєск надїї.

Червак му навісний
Вертить лоточить груди
Що хліба до весни
За мало дітям буде.

На панській он землі
При невеселім лузі
Погорбились воли
Помучились у плузі;
І панські наймити
За плугом ся схилили
Мов хочуть віднайти
Запроданії сили...

Туга і сум лежить
Мов мрака на долині,
Ключ журавлів летить
По синявій рівнині.
Возьміть мя журавлі
З собою аж за море
В незнаний кут землі
Де снить ще людське горе.

28/IX 1891

2.

Х л і б о р о б .

Чорне моє поле,
Ріле моя мила!
Ой коби ти ріле чорна
Золото родила!...
Золото родила,
Шовки дорогії,
Може би ти прокормила
Діточки дрібнії...

Діточки дрібнії
Та як ластівята
За ошиком простягають
Худі рученята.
Худі рученята,
Лицько западає...
Як погляну на вас діти
Серце ми ся крає!

Серце ми ся крає
В сльозах мої очі...
Чи я на вас не гарую
Від рана, до ночі?...
Від рана до ночі
Мокрий я від поту:
Ой маюж я заплатоньку
За тяжку роботу!

За тяжку роботу
Не маю сорочки...
Ой чомуж ти ниво родиш
Лише колосочки?...
Одним колосочком
Діток годувати...
А з другого колосочка
Податки давати...

1891.

3.

Наймичка.

— Іди менї ледащице —
Гет із хати
Не буду тя даремне я
Годувати!

Не буду тя у полозі
Заходити;
Було тобі пекарчика
Не любити!

- Пані моя зазуленько,
Рідна ненько!
А деж бо я подію ся
Молоденька?

Лишіть мене голубонько
До неділі,
Най я сповю дитяточко
В платє біле.

Лишіть мене голубонько
Одну днину,
Бо я хора на улици
Марно згину...

Лишіть мене голубонько
До поранку,
Буду я вам гарувати
Без устанку...

Лекше тобі твердий камінь
Та глодати,
Ой як серце богацькеє
Ублагати...

Ой у гаю буйний вітер
Повіває,
Там дівчина чорнобрива
Умліває...

Хиляє ся черемшина
Зелененька,
Тулить мати дитяточко
До серденька.

— Ой не зорій зоре ясна
Серед ночі,
Та не сьвіти дитяточку
Мому в очи!

Ой не шуми дуже дуже
Зелен гаю,
Та нехай я молоденька
Задрімаю!

Підуж бо я з дитяточком
Блукаючи,
Молодого пекарчика
Шукаючи...

Сидить милий у шиночку,
Напиває,
Молодую білявину
Обіймає...

— Добрий вечір мій миленький
Схамени ся...
Та на своє дитяточко
Подиви ся!

А мій милий чорнобривий
Цурає ся:

— Чого тота ледащиця
Чіпає ся?!...

Бодай тобі пекарчику
Така гадка,
Ой як мені тиняти ся
Із дитятком...

Бодай тобі розлучнице
Так конати,
Ой як мені кусок хліба
Заробляти!...

4.

Наймит.

Ой кошу я в гаю
Трави шовковії,
Та спомяну, та згадаю
Літа молодії.

Дитячії літа!
Тож ми жаль за вами!
Здає ми ся, що я не був
Годиньки з вами...

Годинку гуляв я
У рідної неньки,
Та виріє я, вибуяв я
Як дуб зелененький!
Шкода того дуба
На вітрі у поли!
Пронадає моя сила
В наймах у неволи...

Ой тяжка неволя
У темниці гнити,
А ще тяжша не на себе
Цілий вік робити...

Ой тяжко ходити
Волови у плузі:
Оттак мені наймитови,
В богацькій послужі.

Ой гірко конєви
Сухий полин гризти:
Оттак мені, наймитови,
Богацький хліб їсти...
Богач хліба крає,
Що день вимовляє,
Що голота навіжена
Його обідає;

Дурно обідає,
Дурно шматє носить...
А голота, ще не дніло
Уже траву косить...
    Ой кошу та кошу
    Вже сонце заходить:
    Ой щось мені з полуденком
    Ніхто не виходить.

Ніхто не виходить
Не промовить слова:
А деж бо ти забавилась
Моя чорноброва!
    Моя чорноока,
    Відрадо єдина!
    Присталась ми до серденька
    Бо й ти сиротина;

Бо й ти сиротою
Пішла межі люди...
А хтож бо нас моє серце
Любитоньки буде?
    Будемо любитись,
    Будем заробляти,
    Будем свою кєрвавицю
    Помало складати;...

А як наскладаєм
Купимо ланочок,
І хатину білесеньку
І тихий садочок...
    А в своїй хатині
    Як весело жити!
    Ой коби лиш та багато
    Гроший заслужити...

Ой служу-ж я служу
Не день не годину...
Заслужив я, заробив я
Драну сїрачину...

Ой служу я служу,
Ще буду служити,
Та достатків наскладав я
Не маю де діти!...

Не маю де діти
Закопаю в поли...
Ой деж бо ти діваш ся
Наймитова доле?!...

Чи у синім морі
Чи в зеленім гаю,
Чись з вітрами полетіла
Що тя не видаю?!...

— Ой сиджу я брате
Ні в гаю ні в морі:
Пропадаю — загибаю
В богацькій коморі...

В богацькій коморі
Під трома ключами
Годована твоїм потом
Кровю і сльозами...

В богацькій коморі
Не жию а плачу:
Ні зіроньки вечірної
Ні сонця не бачу!...

Кобись ясне сонце
Жарило — горіло,
Та зсушило моє серце
Аби не боліло!

Кобисььте дощове
Річеньками лили:
Можебисььте тяжке горе
Моє затопили...

Кобисььте громове
Били, гоготіли:
Можебисььте наймитову
Неволю розбили!...

Ратуйте!

(Оповідання).

— Хорошо! Господи, як хорошо співвають!... сказано, як у раю!...

Так шепчуться поважніші молодичі, стоячи в церкві; вони шепчуть инколи молитви, та все позирають на крилос, — звідти йде доносний, проймаючий спів. Співвають молоденькі дівчата, — Ярошенкова Орися, Біликова Титяна; ще там їх скільки єсть, та то вже менше, ті ще тільки за старшими потягають; ну, а сі перед ведуть, бо вже давно співвають, років три. Хоть вони й до школи давно не ходять, так Миколай Семенович, — учитель, значить, — каже, щоб таки приходили у велике свято співать у церкві, бо таки вони найкраще співвають. Ну, а найпаче Ярошенківна, Орися, — сказано, виводить так, мов у їй ангельська душа співає! Мати її, Ярошенчиха Явдоха, слухає, та так то вже милується! Вона то й хрестить ся, й голову склоня, а на устах все в неї милий усміх, — бо, сказано, мати! Таки-ж воно материному сердцю — втіха! Дух радується!

„Тебі поєм, Тебі благодарим, Господи, і молим ти ся, Боже наш!...“ виводить голосно та чудо Орися, а сама нікого й не бачить у церкві, все дивить ся кудись прямо. Просто перед нею — образ Воскресеня. Господь, уставши з гробу, немов лине

в небеса, а небеса-ж то які сині, та ясні, а світло од Господа так і проймає їх! Клубки з ладану стелють ся по під образ, а постать Господа виступає з'за них, немов із за хмарок небесних!...

Орися стоїть у білій, теплій свитці, — бо тож Зимнього Миколи; — та голова не закутана, а тільки завязана узенько зложеним платочком, зверху зовсім як одкрита; дівоча коса теж зовсім вільно лежить. Дівча тонке, струнке, — сказано, молоде ще зовсім (десь, на Покрову тільки 17 літ минуло!); із себе — нічого! Личко як квіточка, брови, мовляв, „на шнурочку...“

Так, де кому либонь і добре впала в око Орися!... Он Панько Сахненко все позирає на неї, та посьміхуєть ся, — вже й вуса поглажує рукою, щоб того любого усьміху не знати було, — та дарма! Мовляв, шила в мішку не втаїш...

Ось виходять із церкви. Старші люди простують окреме лавою, а молодь окреме. Ось уже й вулицею йдуть. Хлопці мов би то й не з дівчатами йдуть, так добреж чорнобривки знають, що там, у тому хлопячому гурті, не про кого, як не про їх, дівчат говорить ся. І правда: сьміх та розмова — все про дівчат.

— Вже тепер нам дяків не треба, — дівчата потрафляють, ха, ха, ха! — сьмієть ся Омелько.

— Ще може й на пона котора висьвятить ся, — будемо в решеті возить! Чуєш Титяно? — гукає Петро.

— А щоб вам стілько болячок, скілько в решеті дірок! — кинула Титяна, сьміючись. Хлопці не беруть того за зло, сьміють ся та жартують.

— Ну сьвяті та божі, глядіть же, приходьте сьогодні до Соловіїхи, — музики приведемо! — лагідно мовив Панько, проходячи біля дівчат, та нахиляючись до Орисі. Орися нічого не сказала, навіть не оглянулась на него, та Панько чогось то постеріг по єї виду, по усьміху, що вона прийде... Він швидко поминув дівчат і подав ся на свій куток,

геть далеко праворуч. — Розмовляючи з товаришкою Титяною, Орися прийшла до дому. Швидко надійшла й мати, Явдоха. Батько був дома, — бо щось не здужав, терло его та мняло од самої неділі, як у город овес возив на продаж. Отже попрохав, щоб скоріш обід давали. Сіли за стіл: старі, та Орися, та ще двоє дівчаток, підлітків, та хлопят аж троє, — велика сімя!... Говорило ся, — от, собі, то про се, то про те; та не яка там і розмова за дітьми! — тому ще каші підклади, тому хліба вріж, того спини, щоб не пустувало!

По обіді, підстарша дівчинка, Санька, й двоє менших хлопят побігли на ховзалку, а старшому батько сказав почитать набожну книжку, — бо школяр же він той Семенко, то нехай же читає, — куплено-ж єму книжку! — Ну, і сьвято-ж таки, — рокове!

Явдоха навіть ладанцем покурила в хаті; — у нас, бачите, тепер гончарі навіть такі риночки особливі роблять для сего, з покришечкою, а в покришечці дірочки, — так укинеш жарку, та потім ладанцю, накриєш, от воно й курить хорошенько.

Семенко читає в кінці стола. Батько перше слухав, сперши ся на руку, потім зліг на подушку на „полу“, та й здрімав ся; Явдоха понесла до матушки мички, що брала микати. Кому-ж читать?... Семенко покинув своє слезезування, та й собі пішов, на ховзалку таки. Приймаючи книжку на полицю, Орися подивила ся в неї сама. Колись то-ж вона, трохи вчила ся в школі, та сего не потрафить, бо ще такого в школі не читала. Мало, дуже мало ходила до школи: мати сказали, що нікому їм помічі давать дома... Та й те, що вчили в школі, було якесь не таке, зовсім не таке. Орися зняла з полиці свою книжечку, — тепер вже з неї Семенко вчить ся. Ось воно... „оса“ тая... і иньше. „Коси, Сеня, Сьно...“ Орися задумалась. Почало їй пригадуватись, як то учитель казав говорити, що таке ложка, що таке лопата... „Орудіє...“ „утварь...“

чи як там?... Оріся чогось то зітхнула. Не згадає вона того, та й тоді щось то не вело ся... Як би може довше повчила ся!...

Рипнули двері, заглянула в хату Титяна:

— Ти сама? — питає, та вже й у хаті, роздягаєть ся. Сьвіжий вітрець так і пішов од неї по хаті, — з морозу пак вона. — А я до тебе, — каже далі, — прийшла наместо перенизать! — в тебе, може, й голочка тонша єсть. А мати дома?

Сидять дівчата, нижуть наместо, та говорять собі про своє.

— Буде аж дві скришки сегодня! — говорить далі Титяна, — бо Каленик прийшов!

Личко Орісеї аж осіяло ся. Вжеж пак звісно, що так як Каленик — ніхто не заграє! Ох, той грає!... Чогось то Орісеї так і вчуло ся разом — і скришка і брязкіт од підківок і... і увиділо ся, так, як часом у сні разом побачиш, — постать, і найпаче обличчя, Панькове... Нахиляєть ся, сьмієть ся, за рукав тягне...

Титяна щось каже, Оріся усьміхаєть ся радісно, та... не до неї...

II.

Чутно, чутно, де молодь сего вечера гуляє... Скришки то ще не так чутно, а що вже бубон, то здалека почувеш! Поспішають на него дівчата, біжить і малеча, — он, облішила хату Соловіїшину, зазирає у сїни, та в вікна, поки не одженуть до дому! У хаті танці, та гармидер. На столі й наїдок, і напїток. Ужеж коли складка, то складка! Та й гульня так само, — як гулять, то гулять!

Так, так, — он і Оріся як той метеличок літає. Ото розійшла ся! Іде против Титяни, дрібно так, дрібно, а як обернеть ся разом, то аж наместо забрязчить. Стрічки мають, а личко аж палає; очі грають, — вже вона не вдержить їх опущеними до долу, — ні, мечуть проміння поперед себе; он

уєміхнули ся так-то яскраво Панькові!... Та й знов широко подалась назад, — а стан дівочий похичуєть ся зграбнесенько так! А підківки тільки цок та цок!

В хаті заметня, одні пари перестають, другі стають. Тільки музики спочивку не мають, — одно витинають!

Розпалена, розжевлена, вибігла Оріся з хати. Їй душно, горячо, — вона хоче прохолодити ся на дворі. Вибігла; — на дворі темно, — тільки на небі з рідка поблискують іскристі зорі; славне, за те, повітря яке! так і йде холодком у горячі груди!

— Ой!... — скрикнула Оріся. Хтось то смикнув єї за свитину, накинуту на плече.

— Душно? Дурна! змерзнеш так! — Ох! Сеж єго, Паньковий, голос... Сеж — він!...

— Дурненька!... дурненька!... — промовляє він, — хоть би вдягла ся як слід!... — Та насуває їй свитину на плечі, — а сам горне, горне до себе...

— Пусти!... одчепись... — говорить Оріся тручаючись.

— Чого там „пусти“!... Отже й не втечеш, не пуцу, як схочу!... — промовляє Панько. — Ну, чогож утікати?... Куди?... — говорить, важко дихаючи, а рукою обійма так міцно, а горяче його обличчя нахиляєть ся все блище. Нікуди тікати! Млюсть обхопила дівчину... Чи се вона справді поцілувала ся з ним?... Ох, головка єї в знесилі склонила ся єму на груди, — а він обіймає, а він — цілує!...

— Оришко! Оришко, де ти? — гукає в сїнях Титяна.

Оріся тріпнула ся, як пташка, до хати. Панько таки-ж на останку ще придержав єї за руку, та вирвала вона свою руку з тої горячої руки... бо „побачать“ же!...

III.

— Та вже підеш ти за його, підеш! бачу вже я!... — говорила Титяна Орісї, копаючи поруч

із нею на весні, грядку на панському огороді. Оріся мовчала. А Титяна знов :

— Та навіть і Соловіїха казала, що Панько думає сватати ся, — то до кого-ж єму свататись, як не до тебе!

— Чогож? Хіба мало дівчат!... — кинула Оріся, шильно копаючи.

— Та воно то дівчата — єсть!... Також й хлопців багато на околиці, однак я знаю, що ти пійдеш — за Панька!... Отже, може, ще тепер на на весні і пійдеш, як Панько посватає.

— Ай, хто там тепер сватати меть ся, — на весні! Ні гроший, нічого!...

Не впіла Оріся проказати, як на огороді почуло ся здалік, од воріт: — Дівчата!... дівчата!...

— Що там таке?... Чого се Зінька біжить, як несамовита?! — дивувались дівчата, переставши копати, та дивлячись на зустріч товстенькій розчервоній дівчині, що бігла шпарко, через межі, до дівочого гурту.

— Дівчата! — проказала тая Зінька, а в самої аж дух перериваєть ся з того раптового бігу: — Тамечки... приїхали... із Андронівської економії... по дівчат... На буряки кличуть... полоть, то що... На все літо!... Ой лишенько, вморила ся!..

Шарварок, гомін. Дівчата, покидавши застуши, скупчили ся в гурток, розпитують, розважають.

— А ну-те, ну-те, чого стали? — гукнула панська ключниця. — Отсе така робота? Аби вас з очий спустить, то вже й шабаш? Уже й ловите гав?

Дівчата з нехотя беруть ся знов до копання. Вони нічого не кажуть ключниці, яка пригода призвела їх покинути роботу, — на що їй те знать!

Копають, та між собою все говорять, говорять... Деж пак не цікава справа?...

Одпустили незабаром на обід. Ото вже тепер пішли розмови!

Та не тільки тут, і на другому кінці села, скрізь гутірка йде. Радять ся дівчата, радять ся матері, — чи їхати на ті бураки, чи ні? Отже кажуть, можна добре заробить. Торік із Петрівки дівчата ходили, — в Яхнівку. Ну, андронівська економія далше, — так щож таке? Аби заробить можна було добре!... А то з чого тепер проживеш?... З чого справиш собі що небудь?

IV.

Ярошенкова сімя сидить за вечерею. Та тільки не вся сіма вечеря: при столі сидить старий, та діти; а мати сидить на лаві одсторонь, стуливши руки на колінах, замислена; Орися стоїть біля печі, підперши ся рукою, та пильно, пильно дивить ся на той жар, що мінячись дотліває, вигребений уже на припічок.

— Іди, Орисю, вечерять! — гукає мати, — чого стоїш? чого там журитесь?...

— Я не журюсь! — одказала, зсунувши брови, Орися й раптовно рушила до стола. Далі мовчки взяла ся за ложку.

— Що тут єго в сьвітї робить? — розважала в голос мати, сама zostавшись на тому-ж таки місці, одсторонь. — Чи йти Орисї, чи ні, на ті бураки?... Ну, як ти думаєш, старий?

— Та я щож?... одказав батько. — Про мене, як знаєте!... се ваше діло...

— Отсе, їй богу, чоловік! Та ти-ж таки батько називаєш ся! Ти-ж повинен порадити, як і що!!

— Та щож менї поражати? Сеж ваш роцот, — чи воно вигодно йти, чи ні...

— Та вже як би не вигодно, так би люди не йшли! — шпарко одмовила Явдоха.

— Та піти то не штука, а з чим назад прийти? — завважив старий: — а що як одурять?...

— Та чогож таки одурять?! Адже — умова; та навіть і бумага пишеть ся! Як же таки мож-

на?... Плата — се вже річ певна! — доказувала стара.

— Ну, як певна, то й певна... — кивнув старий.
— Тут тільки об тім річ що — далеко, та що дівчина молода ще дуже...

— Таки й молода! Куди їй на бік по заробітках ходити? Ще й хиряве таке!...

— Ну, а щож вона дома висидить? — закипіла знов мати — що вона тут заробить?!

А їй же самій би здала ся копійчина! От у осені може й люди які пришлють ся, — а з чим оддавати ся? Що у неї є в скрині? А весіля чим одбути? Чи у нас є хоть копійка зайва?

— А боже мій! Та я-ж кажу, робіте собі, як там по вашому краше! Я до того не мішаюсь!... — Старий встав і почав хреститись.

— Титяна йде? — спитала мати у Орісі.

— Іде, — одказала дівчина, ідучи в сіни.

— Куди се ти? — спитала Явдоха.

— Пійду води принесу, бо всю вихлюпали діти.

Оріся взяла відерця і пішла по воду. Думка була: — може... Та ні, не зустріла ся ні де з Паньком!

Однак пізно у вечері зустріли ся „на улиці.“ Вже два дні єго не було, — а отсе прийшов.

Не брали Оришку сьїви... Дівчата сьївали, — иньші навіть голоснійше, ніж коли, — а їй мов би що горло здавило.

— Так пійдеш на бураки? — питав Панько, сидючи на колодках край неї, та нишком, у весняних сутінках, обгортаючи рукою єї стан. — Пійдеш?...

— Пійду... — тихо одказала Оріся.

— А як же буде?

— Що?...

— Ну, все... Я-ж хотів прислати ся!... Хіба вже на осінь?... Так уже виходить! — Воно то правда, що в осені способнійше; — тепер хто єго зна, як се батько... не такий час!... Та і грошей не гурт... тепер.

— Ну, отож і єсть! — гроші!... — нетерпеливо перебила дівчина. — Тож через гроші все...

Панько умовк. Рука єго скотила ся з стану дівчини. Далі знов обхопив він єї, вже за плече, і промовив: — Тільки ж довго так ждати!... І ціле літо не бачити ся... Ти-ж мене там забудеш? — запитав усміхнувшись, та приторкаючись усом до єї щоки. — Не покинеш думки? не одцураєш ся?...

— Ні!... — тихо проказала Орися. По блідому небу покотила ся зоря. Орися кинулась. Немов у серце єї щось торкнуло.. Острахом, холодом пройшло по єму.

V.

Вже два тижні, як наші дівчата в андронівській економії. Звикли вже, — і до роботи, і до чужих люднї, і до тих сараїв, у яких приходиться жити. До всего трохи звикли.

Тільки всеж... Сказано, дальша сторона... не свої села. Та таки й люди тут непевні. Щось у їх чудне дієть ся, по сих селах, — з тою вірою. Таки іменно богато їх єсть, отих, що нї до церкви не хотять ходити, нї до образів молитись. Образи навіть з хати викидають!... Господи!... Аж страшно чогось!... І чого се вони?... Від чого се вони так? Що се вони здумали?... „Показились!“ кажуть иньші селяне; алеж вони, — тії, — хлисти, чи як вони... своє доказують... Згадує Орися одну дівку, що часто біля неї на полі коло бураків робить, Харитину тую. Не молода вже, висока така, чорнява, блїда та сухорлява, часом подивить ся тими чорними очима, то мов у душу загляда, аж сумно стає... Отож вона й доказувала своє Ориєї вже скілька раз... Вчора ще й те говорила, що не пійшла заміж, та вже й не пійде, бо шлюб — то гріх. Хїба на те люди живуть, каже, щоб загожати тілови, та розбещувати єго? Наш Господь страждав, саму тільки муку приймав, а ми будемо жирувати, як скотина

та гріх розплочувати своїм нащадком? Паскудство, блуд!

— Та чогож!... — несміливо каже Оріся. — Який же блуд? Адже чесний шлюб беруть, під вінець стають!...

— „Шлюб!“ „вінець!“ Не все одно — блуд! гукає Харитина. — Ще противнійше: вигадали манута й раді, — і себе й інших манять: як нишком з ким волочить ся, то кажуть „розпусниця“, „паплюга“, а як під кругом стільчика обведе, як замісто дівочого вінця насадять оту покрішку соромну у цереві, то вже можна привселюдно на розтління йти? Можна вже до сходу вдаватись у те паскудство, можна по скільки хотіти дітий водити — на такий самий гріх та розпусту. Господь Спас брав вінець? мав дітий?! Ні, замісто вінця прийняв хрест, а замісто дітий мав тільки учеників братів, та вірних сестер.

Мовчить Оріся, — що вона казатиме на се Харитині? Вона нічого не знає...

Харитина бачить, що вона мовчить, тільки задумуєть ся, та все пильнійше загляда в її очі, а якось у вечері в суботу сказала: „ходім до наших, сьогодні у нас у вечері збір...“

Немов що похолонуло у серці в Орісі. Однак у вечері пійшла з Харитиною. Тремтіла, а пійшла...

Хата повна людей, горить сьвітло, за столом читають книги, набожні, говорять так палко. Аж страшно тих людей, хватають одно одного за руки, очі в них так блищать. От засьпівали молитву, чи пісню, — „псалом“ кажуть вони. Неначе як в церкві, але ні, — не так. Чогось то серце тремтить од того сьпіву. Люди бють себе в груди кулаками повагом, то сьпівують, голосно, чуло, — неначе стогін розлягаєть ся по хаті. А от — якась то жінка, — не стара ще — застогнала справді, сльози заголосила, припадаючи до землі, та притуляючи руки до грудей: — „Господи, Спасе мій єдиний!... Ти-ж терпеливий, ти-ж милосердний! змилуй ся-ж, прости

мене грішную, дай же мені силюнку жити по правді!...“ Молодиця ридає, каючись, а всі молять ся тихо, згорнувши руки молитовно.

— Назар, Назар прийшов!... — загомонїли в хатї: — Назар Смалїй прийшов!... -- Орися оглянулась: на середину хати протовплював ся старенький вже чоловік, худий, змучений, ноги в єго обмотані онучами, на онучах кров, чи гноєвиця попроступала... Харитина тихо, уривчасто розказала Орисї, що той чоловік велику муку приймав сеї зими од своїх же селян; били єго, — били в волостї, били й так, — волочили за ноги по степу, головою по замерзлій рілї, водили босого по морозу, — отож він і ноги тоді поодморожував, досї оті болячки гноять ся. Про те нічого з ним не могли зробити!... Не одцурав ся він свого, „не зрадив Господа праведного“, не одцурав ся своєї думки!

Дивить ся Орися на діда мовчки: прибитий він горем, і погляд у єго наче боязкий, благаючий, — та прийшов таки дїд — сюди!... Та упав він на колїна, та засьпївав і він тим прибитим голосом, від самого серця й болячої душі отой псалом:

„Прелюбезний наш Спасителю,
Ти на землї за нас страждав!...“

А в хатї підхоплюють що раз: — „Господи наш праведний, научи нас оправданїям твоїм!...“

Не счула ся Орися, як і вона засьпївала, отим своїм хорошим дївочим голосом: — „Господи наш праведний, научи нас оправданїям твоїм!...“ Харитина оглянулась на неї, шпарко схопила єї за руку і потягла в саму середину братів...

VI.

Вернулись наші дївчата! Як раз перед Покровою, у вечері, Орися ввійшла в хату. Батька не було дома, — молотив у брата, — а мати з найменшим хлопчиком біля коліски вовтузилась. Глянула, та

мало дитини не випустила. — Моя матінко, Орися вернула ся!... Та як же се ти? Веї прийшли?... Орися постушила в хату, озирнула ся, глянула в гору, на божник — і потьмарило ся їй личко. Далі, постоявши, мовчки поклала свого клуночка, підійшла до матері, пригорнула ся, в руку поцілувала. — Ну, як же ти? ну, що там? питає мати і разом себе перебиває: — Роздягни ся-ж, дитино! Їсти хочеш?...

А тут уже двері все рип та рип: вже й кума прибїгла, й сусїдка, — та все розпитують і самі гомонять. Свої дїти веї позбїгали ся. В печі запалав огонь, Явдоха приставля вечерю. А повеселїла-ж, повеселїла, — Господи!... Все говорить, та говорить... Та все поглядає на Орисю. Чого се вона така: мов похудла, поблїдла, аж очі якісь більші показують ся, великі такі.

Вже й сусїдка питає Орисю: — Чого се ти так змарніла?

— Еге-ж, і я кажу! — підхоплює мати: — може ти там нездужала, дитино?

— Ні, — тихо одказує Орися.

— Е, кумо, що ви з неї хочете? — озвалась до Явдохи кума: — здорожилаєь, бідна, та й на роботі змучилаєь, — велике там добро?... Ви-б їй швидше попоїсти чого дали!...

— Та отже, зараз!... — метулить же Явдоха: — Он же на столї, Орисю хлїб, — сьвіжий, сегодня пекла. Бери, їж!

А Орися виняла з'за пазухи платочок, достала гроші, подає матері: — Натє, мамо, сховайте в себе: може на податок треба, або що!...

— Отакої! — мовить мати радо, перелїчуючи гроші. — З якої речі на податок? То вже батько на те бичка продаєь, — так уже й держимо до ярмарку. А єї гроші — твої! У скриню сховаю. От, може, здадуть ся на що тобі!...

— Де вже не здадуть ся!... — весело приказують молодиці. — От, може, швидко засватаєш ся!

Єй богу, кумо, — мовить старша до Явдохи, — отсе як я вчора прала на ставку, то казала мені, сама Сахниха, що їх Панько, як тільки, мовляв, дівчата вернуть ся, зараз пришле сватів до вас. Вона, Сахниха, таки й сама хоче, бо іменно треба невістки: „я каже вже не здужаю!“

Говорить кума, а Орися, як тільки перве слово почула про Панька, та що думає свататись, то серце в неї замліло, — аж за стіл ухонила ся, стоячи...

VII.

Другого дня вивязуєть ся Явдоха хусткою, темно вишневою, з малесеньким бережком, новісенькою; — таки-ж бо съвято велике, Покрова, — та ще Явдоха й до церкви йде.

— А ти, — питає в дочки, — чом не одягаєш ся? Вже дзвонять. Хіба не підеш до церкви?

— Ні!... — тихесенько одказує Орися.

— Чом?

— Так!... не здужаю трохи...

Оглянулась мати. І справді, бліде таке, та похиле!... Ото перепало ся сердешне дівча, на тій роботі!... А може, наврочено?... чи пристріт, або що!... Треба буде стару Калиниху покликать на всякий случай... А може й так минеть ся! Не виспало ся ще, не одпочило!...

Мати пішла. Орися зостала ся, посиділа задумана, далі вийшла, зітхнувши, — душно їй у єй хаті...

На дворі, в садочку, дівчатка сестри розважили трохи Орисю. Щебечуть, та показують, се, те... „Ось гвоздики досі цвітуть“, „а ось тая „оргенія“, що од матушки добули на весні.“ Кожному треба щось сказать.

Вернула ся мати з церкви, — така чогось то рада!... „Прости Господи“, сьмішно їй було дивити ся на Панька Сахнієвого в церкві: так зорить хлопець, так зорить по церкві, — то на крилос гляне,

то сюди, то туди, то з церкви вийде, то знов увійде!... Знає, знає Явдоха, кого він шукав, — тим же то й сьмішно їй було!... І Сахниха стара попитала ся про Оришку, — перемовили ся слівцем „свахи“ сподівані... Та й иньші питали ся, — вже пак всі знають, що дівчата вернулись.

— А там за тебе всі питали ся! — мило сказала в голос мати Орищі. — Миряне пак скучили за твоїм співом, так і кажуть: „ніхто нам так не засьпіває в церкві, як Оришка.

Орися тільки мовчки головою покивала... По обіді, замість того, щоб лягти одпочити, мати одчинила скриню, на щось там перебірає все, — полотно, рушники перегортає...

— Що се ви, мамо, робите? — питає Орися, а сама так пильно придивляється з коса.

— Так, де-що перебіраю... — поважно каже мати. Тьохнуло серце в Орисі, та сказати нічого не зважилась...

Аж над вечер — тільки що вийшла Орися з відрами за поріг, — хотіла води принести, — коли в ворота йдуть люди, з хлібом... Глянула, та так і закаменіла на хвилинку, на сінешнім порозі; далі не своєю силою кинулась дівчина назад у сїни, десь там не тямлячись постановила швидко відро й метнула ся в садок.

А дядьки по своєму міркують: — Ач, хитра дівка! — не хотіла в порожні дорогу переходити! Ну, й гаразд, що завернула ся, молодець.

Приймають гостей старі. Говорить ся се, та оне; а вже свати бачать, що діло на лад піде. Уже хто був у бувальцях, то з першого слова постереже, до чого воно дійдеть ся, — не треба довго й розводити. Ну, та вже для звичаю говорить ся...

А Панько никає по дворі, та по під віконню; слідом надійшов за сватами... Через сїни перейшов у садочок. Боже мій!... думав, Орися в хаті, а вона-ж ось-де, край перелазу стоїть!... Уздріла Панька,

та аж за тин ухопилась і мов пташка та підстрелена, на колодочку біля тину опустилась.

— Оришко, — здорова! — гукає весело Панько.

— Здоров!... — тихо одказує Орися, а серце, сказано, так тіпаєть ся, мало не вискочить...

— Ну, як же ти там?... Щось похудла!... Та дарма, — одійдеш! Ну... і скучив же я за тобою!... Думав, не діжду ся тебе! Аж ось таки... прилинула „моя ластівка“!

Радісний усьміх просить ся самохить на уста Орисі, краска вступила в обличчя. Крутячи хвартушину в руках, одважилась вона з близька глянути на Панька. Він, він, той самий, тільки мов би ще краший! чи очі ясніші стали, чи вуси чорніші... А всьміхаєть ся як!...

— Оришко! Оришко! а де ти?... — гукає поважно мати. — А! осьдечка вона!... І ти, хлопче, тут?... Ну, вже коли вітром до нас прибило, то йди до хати, чого по-за хапельками ходить!... Йди, лишень, йди й ти в хату... — торкає Явдоха Орисю за плече, та так то вже ласкаво!... Знає мати, давно знає, що Панько Орисі любий... Йдуть всі троє в хату. Перемовляють ся старі звичайними словами, жартують. Стоїть Панько, мнє шапку в руках, — от, позирнув на Орисю і ніби веселійше єму стало, щось теж одказав, усьміхнувшись, дядькам.

А Орися стоїть біля печі, як у сні... Де вона? Що тут робить ся, що з нею дієть ся?... Мати виняла з скрині рушники, хустку, дає їй, каже нести сватам, Панькові. Панько взяв од Орисі хустку, сам собі чіпляє, далі, всьміхаючись, каже дівчині: — Та поможи-ж мені!... — Не тямлячись, тремтячими руками, пособляє Орися єму звязати кінчики од хустки, а він милує її таким радим, радим поглядом, сьмієть ся до неї, такий хороший, такий добрий!... Такий — милий?!!

— От і повязали нас! — кажуть свати, — тепер і скінчена справа! Дякуй, пане молодий, пані

матці за те, що вчила дочку раненько вставати, та про рушники дбати...

„Молодий!...“ „Молодий!...“ Панько вже „молодий...“ „Молода“ заточила ся, сперши ся на піч, а свати, виходячи, думають, що то вона так цільно „піч колунає...“

Повязала!... „Молода“!...

VIII.

Минуло два дні. Ранесенько, на зорі, прокинулася Орися із тривожного сну... Встала, стоїть на колінах на лаві, у сорочці, руки счепивши. Знову їй той самий сон снів ся, тяжкий, страшний. Господи, Спасе!... Що стало ся, що стало ся? Та як же се? та що-ж се буде? Вона згубила себе? зовсім, зовсім?!... уже?!... Що-ж робити, що робити?!...

Дівчина притискає руки до лиця, з очий льють ся горячі сльози...

Настав ранок, мати каже зробити се, те. Орися ходить, як не своєю силою робить те все, — як сонна, як сама не своя... „Що наробила, що зробило ся?!...“ ворухить ся десь там гостра думка, та й знов як холодний камінь наляже на душу. Ходить Орися, говорить... а що і для чого се, і як воно тепер буде — нічого не знає!... Мов потонула, мов хвиля єї несе... А дні все йдуть, та йдуть. Вже п'ятниця... А в неділю-ж пак, — у сю неділю, — весіля!... Вже мати їздили в город, скупили все, брали з собою й Оришку, купувать хустки, подарки всім, купили хустку й для попа... Ох!!

У суботу в вечері сидить Орися вже за столом; дівчата вють для неї віночка з барвінку, сьпівають... Сьпівають жалібних пісень, про те, що волю дівочку вона втратить, що матінку рідну покине, дружечок... Та не плаче Орися. Так, не може вона й плакати... сидить, як залізом прибіта. — Плакати навіть гріх тепер. Вона „злочинниця“, зрадила свого

Спаса, зрадила Господа! — Для чого зражує? Для грішної любови до того хлопця, Панька. І вона житиме з ним, як всі? у неї будуть діти. Од неї пійдуть скільки душ на такий самий гріх, на погибель. Хрустять пальці в Ориночки, та вже не поможеть ся! На голову готують вінок, остатній вінок дівочий.

Рано, рано почула ся метушня в хаті і в дворі в Ярошенків, клопочуть ся з варевом, з тістом, лаштують воза, коний, — до церкви молодих везти, — багато всякого клопоту. Кожному — своє. Надходять люди, старе й мале, — дивити ся, як молоду до вінця виправляти муть...

Дружки прийшли вже давно... Підступає Орисі до серця, як гляне вона на їх невеселі обличчя, найпаче на Титяну. Вірна товаришка, та не вратує вона свою сестру і нічого не пособить їй.

Люднішає в дворі, люднішає... Чутно гук музики. Гляньте, молодий іде, з дружком! — О, та й бравий же наш молодий! — Чорне волося блищить з під сивих смушків, на лиці румняний, а сам ставний, та бадьорний. Глянув він на Орисю, увійшовши в хату, чуть усьміхнув ся до неї; і вона глянула на єго, та так гостро, з острахом, як на ворога... Посадили поруч на посаді. Дружки сьївають. Важка сльоза упала в Орисі з очий. — Не плач! чого плакати! — говорить їй нишком Панько; хоче її розважить усьміхом; нишком узяв єї за руку під столом. Вона прийняла свою руку. Краска була кинулась їй у вид, та й знов сидить Орися бліда, як стїна, тільки очі блищать трівогою, роспачем, як у недобитого звїрятка. — А ну-же, ну те! пора рушати! — гукає дружка. — Батюшка казали, щоб не запізнювались!

Заметушили ся всі.

Молодих вивели з'за стола. Батько мати сидять на ослоні, з образами, та з хлібом сьвятим.

Підвели молодих. Як упала-ж Орися перед матерею на колїна, та й встати не може. Підвів єї

Панько. Як упаде-ж вона вдруге, та потім як притулить ся до її рук, як зариває, як заголосить: — Матінко-ж моя, голубонько моя рідная!... „Ратуй же мене, ратуй!“ кричить Орисине серце, та крик той не йде з уст, бо знає Оріся, що не вратує її рідна матінка. Вона плаче, теж слізки обливаєть ся над своїм дитям, та не з того жалю, що дочка. Не послухала-б вона, навіть не зрозуміла-б горенька своєї дитини...

— А ну-те-бо, ну-те швиденько, їй богу! доки вже те тягнутиметь ся? — гукає знов дружка.

Рушають, ведуть, — нема ради, ні повороту!... Не можна вже нічого...

Церква повна людей. Вінчатимуть аж три пари. — Наших поставили в першій парі.

Від тої пори, як повернула ся „звідти“, Оріся ще не була в церкві... Боже! вона прийшла сюди, у сей — кажуть вони — „божий дом“, для того, щоби тут зрадити Богови, своєму Спасови!... Он, онде він, — его постать намальована на іконостасі, на першому місці. Яке суворе обличчя! очі мов дивлять ся на неї, а рука простягнена мов не з благословенним хрестом, а з проклятом! — Орісі страшно дивити ся на образ. — На щож вони его малюють тут такого суворого, коли самі тут душі невинні гублять?

У Орісі крутить ся голова, в ухах шумить... Вона нічого не чує, що говорить ся, що єбїваєть ся коло неї. Ось руки звязали, вже не можна одрізнити своєї руки од „того“, що вінчають з нею, — на віки, на вічну ганьбу й згубу тіла й душі...

Як п'яна виходить Оріся з церкви. Її посадили на віз, везуть до дому.

Грають музики, зустрівають молодіці радим, хижим єбївом:

„Січеная калинонька, січеная,

А вже-ж наша Ориночка — звінчана!...“

Орися знов за столом. Кругом їдять, шють, гомін, сьміх, чи сьпів... Якісь розмови, ох які розмови!... Аж Панько часом похиляє голову, — ніяково єму од иньших слов. Молодиці говорять вже про очінок, приносять єго. — Як? зараз... от зараз, з неї знімуть дівочий вінок, оддадуть тому, „мужови“?! — Ладнують коний, говорять про те, що пора вже молодих переводити до молодого. Метушать ся, — приступають.

Остатня сила одчаю підступає Орисі до серця. Вона, мов затравлена ласочка, кидає горячими очима навколо. Якась думка блискавкою кинулась у неї в голову. Ба ні! та думка вже не раз прокидалась у неї, тільки тепер, тепер, у остатню хвилину, вона не здаєть ся неможливою, а єдино — певною.

Так, ще є час, хвилинка, вратувати себе од сорому, од зради Господеви. Спасе мій, ратуй мене, поможи мені! Ти прости мені, бо ти знаєш, для чого се роблю!...

— Де се молода? де Оришка? — питають молодиці, ті, що повезуть єї до молодого. — Та ось-дечка-ж, тут зараз стояла!

— Вона скочила до погребіці! — каже маленька сестричка Орисіна.

Так, тут же в сїнях була одчинена ляда в погребіцію. Поки метушились, Орися скочила туди. О, вона спішить ся, дуже! Боже мій! щож та крайка не розв'язуєть ся? так заґрундзьована!... А! ось... розв'язалась. Де зачепити?... А! ось тут, до драбини. Руки плутають ся в естрічках, — та петля таки обхоплює шню.

— Спасе мій! прости мене! прийми мою душу — невинну!... вона ще невинна!...

— Орисю! Орисю! — гукає хтось уже біля драбини. — Хто се кличе? мати? Ні, се він, Христос! Он, сьвітло засіяло смугами ясеними, іскрами золотими. Се блищить єго оселя, єго вінець! Іду-ж, іду до тебе, Спасе мій, сьвіте мій!... Ой,

деж те євїтло, де шлях до єго? Темно! Темно!
Темно!...

Орися мовчить, нїма. А над нею закричала,
заридала мати: — Ой, ратуйте, люди добрі!... Ра-
туйте! моя дитина — повїсилась!!!... Не вратував
Орисю нїхто. — Нїхто!...

Кїез, 1897 р.

Олена Пчілка.

— ❁ П О Е З И Я . ❁ —

I.

В ніч ясну, тиху, ти передо мною
Ставш промінна й кличеш: „Хочу жить!“
Хоч чаром слів тих кров уся кипить,
„Йди — шепчу, — не бери мені спокою.

„Дух завмира, мов у гадюк обвою,
Від труду, що несе дня кожда мить,
А ти ще вічність рада би купишь —
Останком сил і серця теплотою!“

Дарма тебе, велична, відтрочаю,
В душі-ж тебе люблю і величаю,
І ти при мні, мов ангел золотий.

Тобі служить хочу, в житє глядіти,
В терпіню творчим в ритм тебе одіти,
І хоч сама умру, ти вічно жий.

II.

На що ту міць у серця дні дрімучу,
І жар, що стигне в лонї, будиш ти?
Де-ж ті слова, що в форму краси
Замкнуть чутя бурхливу річку рвучу?

Ох, певно, роскіш се — тебе блискучу,
З проміння ткану, з квітів і з піни,
Без сказ — догани, як живеш в души,
Побачить віковичну і могучу!

Та де-ж спокій, з яким Еллади діти
В клясичний зміли стрій тебе одіти,
Де той спокій і чар і простота?

Гармонії твоєї вже не має!
Обєм і зміст твій форму розриває —
І щезла міць, поезиє, твоя!

III.

І щож, хоч в строфи мисль вільню горячу,
І вічний лад і звязь бутя живу, —
Хоч покажу, мов в зеркалі, людству
Єго побіду кожду і невдачу?

Чи пісню ту, мій рай і люте горе
Прослухають глухі сини віку,
Чи ворухне вона юрбу важку,
Що клекотить в полонї наче море.

Давно, о пісне, ти всіляку твар,
Рід змий і лвів і хвилі ти будила —
А нині й людям байдужé твій чар.

Даремно ще раз розвертаєш крила!
Люд, — скептик нині, сьвіт увяв — базар
В сучаснім бою лиш знатте є сила.

IV.

Ти ув-одно стоїш передо мною
І чую тиху відповідь твою:
О, ні не щезне міць моя! Жию!
Новою сяю я, недавньою красою.

Як квітка під цілющою росою,
Корону я підношу все свою,
Широкими крильми об небо бію,
Знатте людське лишаю за собою.

І хоч знаттем весь сьвіт здобудуть люди,
Я їм нові питання вкину в груди,
Мисль зверну в ширший круг, до дальших мет...

Сьвіт думки наче море те безкрає,
А там за межі, де зір не сягає
Втомлені душі понесе мій лет!

V.

Най мірять зорі і числять атоми,
На цьвіт глядять крізь скло, рвуть лист по листі,
А все-ж я кину чари в душі чисті,
Їм вкажу речі дивні, незнайомі.

Як яєний промінь місячний у сні
Ті хвилі моря підніма сріблесті,
Як ніч на трави роси лле перлесті,
Як сонце будить проліски дрібні.

Збогачуйтеся знаттем! Зглубляйте сьвіт!
Я-ж дам вам ключ цілющої води,
В житє вилету вам запахуций цьвіт.

Вік золотий вкажу вам на землі,
Нових небес я вам відслоню звід
Далекий рай в прозорім сріблї мли.

Уляна Кравченко.

Під Новий Рік.

Автор має велику прихильність до всього фантастичного й надзвичайного, тому й не диво що в цьому оповіданні, з перших же рядків, виступає на сцену істота цілком надзвичайна, що дієть ся наша історія саме в тому місті, яке здавна вела-вило ся своїми відьмами, і що час сїєї події теж не зовсім звичайний, а власне ніч перед Новим Роком.

31 грудня 189* року, о п'ятнадцять мінут на 12-ту, відповідно петербурському часови, чорт сидів на телеграфному дроті №. 16, між першим і другим стовпами від Київської Центральної Контори Телеграфічної, і — як здавало ся — бавив ся екви-лібристичними вправами. То він ішов по дроту від стовпа до стовпа, неначе найкрасший гімнаст із цирку, то зачепивши ся за дріт куцим хвостом колисав ся на йому як на трапезі, то обхоплював руками й ногами всі дроти разом і тим творив страшенну революцію в географії міст російських: там де була Одеса — з'являла ся Варшава; Вільна опиняла ся там, де треба було бути Чернигову; лайка, що пускав Київ на адресу Харкова за „погану роботу“, потрафляла на нічим не винний Конотоп, і т. и.

Тут треба сказати що сї вправи еквилібристичні не були наслідком пошановання чистої штуки,

того пошановання яке панує в душах символістів і декадентів; ні, чорт мало почував симпатії до такого артизму який не має виразної мети, або принаймні певного розуму. Річ у тому, що чорт, яко людина старенька й підтоптана, терпів від усяких людських хороб; він прибув до Київа покористувати ся з лікарської поради, але страшенні такси київських велетнів зовсім його засмутили (відомо всім, що чорт убогий). Тоді, знаючи де що про електротерапію, він схотів сам себе підправити електрикою, тому й опинив ся на телеграфних дротах.

— Се буде дешево і наслідково, сказав він, (не маючи доброго словаря, чорт мусів часом викувати яке слово) — але на половину помилив ся: се було дешево, але, поки що, не давало наслідків. Легенька електрична течія від батарей не щедрих наших урядів телеграфічних ледве давала рух апаратам, але зовсім не проймала організм добродія чорта, а він дивлючись на його біографію повинен бути дуже невразливим.

Але тут у чортових маніпуляціях, — як що можна так висловитись про рухи всіх його членів, — настала нова фаза: обридли йому даремні проби відчутти своєю зашкарублою обгорілою шкурою електричну течію і він згадав, що язик може бути доткливішим органом; тому він туж мить притулив язика до дроту. Заледве він се зробив, як почув не тільки присутність течії, але став виразно розбирати її переривність. Відомо що чорт дотепний хоч куди. З протягів електричних ударів і їх комбінацій він за п'ять хвилин збагнув цілу азбуку Морза і міг читати „на язик“ вільнійше, ніж телеграфіст, що прослужив на двадцяти трох рублях років десять — п'ятнадцять, читає „на слух.“

Отож пак, чорт почав читати телеграми. Слова що вражали його язик, були незвиклі, незвиклі своєю повною одноманітністю; найчастійш повторювались: віншую, бажаю... Коли се раптом чорт іздрігнув ся — він виразно почув на язиці своє імя.

— К бісу з своєю поспішною, казала саме в сей час Москва Київу.

— Ради самого дідька приймайте, благав Київ.

— Ні вже годі! — голосно сказав чорт: — щоб отсе в імя моє приношено повиншования та ще може й одбирано подяку — ні в-вік-віка не попу-щу! І чорт почав перешкоджати „роботі“ двох зга-даних стаций, дуже зручно роблячи „комунікацію“ дротів при найцікавійших уступах телеграми. Се був злосливий чорт, і в йому повага до великого вина-ходу нашого віку пішла на бік перед дрібним ба-жаннем накоїти бешкету своєму ближньому. Він дуже тішив ся своєю вигадкою; справивши слова два-три, замість півночі, на південь, на схід, або на захід, він на деякий час давав спокій телеграфному дротови й потішав себе тими непорозуміннями, що через його повставали між Київом і Москвою.

Але тут я з жалем великим мушу признатись, що мій чорт не тільки мав приємність від сказаних екзерцицій, але й дійсну, безперечну користь, що й ствердила потім діагноза одного лікаря, який жа-лосливим будши взяв ся долічувати чорта gratis. Я кажу що признав ся з жалем великим, бо як і всі благонамірени люди люблю й сам щоб вади людської натури, принаймні в фантастичному опові-данню, справлялись, але жадним робом не перема-гали, бо перемога властива єдиній чесноті й думкам легалізованим.

Але не вважаючи на видиму невідповідність казковій правді, моє оповідання, як я сподіваю ся і окрім справляння вад матиме в собі дещо гу-манне, чого власне й можна вимагати від такої лі-тератури, і що читачі бачитимуть із дальшого ви-кладу речі.

Спокій і прихильність, що от уже сьомий день як запанували на землі, ще її не покинули досі, на заздрість сусіднім планетам, які не мають нашого великого сьвята, а значить і приписаного йому на-

строю. Спокій і прихильність панують у помешканнях поважних батьків, що вже дістали або сподіваються дістати новорічну відзнаку; спокій і прихильність серед молоді шкільної, що має ще цілий тиждень волі; спокій і прихильність поміж кредитрами, які добре знають, що „раніш двадцятої дати все одно нічого не візьмеш“; спокій і прихильність поміж сільським людом навіть, бо він має надію що з нагоди свят жадних нових заходів начальство не буде починати. Всюди святний настрій; у театрах, де в протязі року провалювано Дон Жуана і інших героїв, а разом з ними їх авторів, тепер для розмаїтости провалюють старий рік. Новий рік усі зустрічають нетерпляче і покладають на його більш або менш оправдані надії. Готується шампанське, готують простіші його сурогати, готують промови, готують усьміхи. Всі настроїлись на веселий лад, або силкують весело настроїтись; усім здається що на землі настало раювання, нічим не турбоване.

Звертаюсь до вас, читачу, до мешканця великого міста, до вас що користуєте з усього добра цивілізації й поступу. Чи ви думали-гадали коли небудь, зустрічаючи Новий Рік та еднаючи свій райський настрій із настроєм усього вашого міста, що в тому самому місті, може в тій самій улиці, в якій ви замешкали, є таке місце де саме тоді, як радіє вся земля, і коли ви, читачу, радісно зустрічаєте Новий Рік, і тоді нарешті як ви його зустріли й лягаєте на своє мягеньке ліжко, багато люду, слуги тієї громади, до якої ви належите, мучить ся наче ті грішні душі в пеклі кленучи і Новий Рік і ваші веселощі й раювання, бо їх вислови стають зрядом їхньої муки. Чи знаєте ви, що сим бідолашним слугам громадським найбільші, найурочистіші свята стають за найгірші дні в життю а найстрашніший для їх день — день Нового Року.

Для Києва такою città dolente є Київська Центральна Контора Телеграфічна.

Уже від пів дня 31 грудня в конторі телеграфічній справа починає бути горячою; поздоровляючі телеграми сиплють ся як той сніг, цілі їх кучугури виростають на апаратах; але робота ще не має тієї похопливої вдачі, в яку вона прибираєть ся пізнійш, у вечері. Але вдарила десята година; працівники що просиділи при апаратах сім годин, ідуть собі до дому знеможені, але щасливі тим що мають на цілу ніч волі, мають змогу зустріти Новий Рік не за такою безглуздою роботою.

О десятій саме приходить нова черга і тоді починаєть ся найбільш страшна, найбільш неблагана робота, нічим не перервана до десятої години ранку. Юзисти конвульсійними акордами добувають цілі склади з під клявіатури своїх апаратів, напружаючи очи, щоб швидше відчитати всяке можливе, здебільшого неможливе письмо; морзисти дрібними ударами маніпулятора поволі відбивають літери, зупиняючись на хвилину щоб прочитати невиразно написане, і тоді та станція що приймає телеграму нервово перешиняє ту що її дає, хутким *tremolando*.

Горе тоді невправному в своїй штуці лицареві рисочки й точки: його віз-а-ві в другому місті має чудну надію — довершити неможливу річ, себ то обмінити цілу хуру ювінішовальних до ранку та ще й задрімати якусь годинку. Тому він і лютує за нескорю роботу, тому й оскаржує перед начальником уряду невправного лицаря і той платить штраф, що й єсть єдина його неворічна сюрприза, якої він собі може сподівати ся.

І лицарі працюють до несили, аби втекти від тієї новорічної надгороди: хутко відчитують мало зрозумілу стяжку папірову з покаліченими знаками; хутко біжить оловець витанцьовуючи на папері і тим самим темном стукає маніпулятор під рукою що передає телеграму.

Але скоро вдарить дванадцята, кожна станція говорить своїй віз-а-ві: „з новим Роком“, і на хвилину

настає тиша ; а тоді... тоді знов скажені скоки до нової черги ..

Була друга година ночі. Турнія лицарів рисочки й точки була саме в роспалі. Богато вже поламалось оловців, покалічено поздоровляючих, а за одно з ними й поважних депеш, що так невдатно обрали час для своєї вандрівки... коли се раптом стала ся пригода, що могла за иньших обставин, зробити цілий перестрій усїєї політики европейської. Згинула столиця величезного в сьвітї царства, зникла Москва ! Де вона поділа ся? про се ніхто не міг сказати. В журналі провода №. 16 занотована звістка має дуже лаконічний вигляд: „2 ч. 10 ночи. Москва скрила ся.“ Запитаний з поводу сїєї пропажи Харків сухо відповів: „Москви нема. Щось зіпсувало ся. Мабуть чортяка на лїнії“, і по сьому зовсім спокійно додав: „DR BN“, що значить перекладом на людську мову: „Dringend. Bitte nehmen“, себ то „прошу приймати нагальну телеграму.

Харків не помилив ся; чорт справді був тоді на дроті №. 16 і, як ми вже про се знаємо, читав „на язык“ телеграми. — Москва. Срочная. Грандіозову. Осмьливаюсь всепокорнїйше принести мое нижайшее поздравленіє вашему Превосходи... На сьому місці чорт запалав гнївом. „А що, гляди, ще згадають його шельму за се повіншованнє, — згадають, ще й відзнаку дадуть!...“ і розлютований картиною такого добробуту, нелюбого нашому демократичному куцоуму, чорт раптом прищикнув своїм двоєстим копитом дріт №. 16, моторненько покрутнув ногою і... трісь! дзень!... Москва зникла. На щастє вона зникла тільки для Київської Центральної Контори Телеграфічної, а то, як би се зникнуттє було абсолютним, зникли-б і чудові московські калачі, і Кузнецький Міст, і надзвичайні статті п. Грінмута, що саме тоді серед нічної тиші виношував він під серцем, — і цілий сьвіт не мав би жадної потїхи, а наш рідний край не мав би джерела культури.

Іван Петрович Левада о пів до четвертої вернув ся до дому, виконавши громадянський обовязок, се-б то зустрівши Новий рік у почесній бесіді. В голові в його шуміло, нерви були розбуджені і він не міг одразу наважити ся положитись у ліжку. Знесилений сів він до свого робочого столу і почав відновляти в пам'яті тільки що почуті промови; тут же, до речи, пригадував він, кому сїєї ночі послав поздоровлення, пригадував навіть вирази тих поздоровлень, і натрапляючи думкою на такі, що були, як здавало ся йому, найудатніші, всьміхав ся сам до себе. — Бач, а Товстолобу віршами нажарив:

З новим роком поздоровляю,
Щастя ще й радощів бажаю.

Коли-б тільки нікому не спала на думку така сама рима, думав Іван Петрович, як думали того дня і сотки иньших авторів того-ж дистиху.

Раптом страшна думка шибонула в голову Івана Петровича, думка о стілько несподівана, що очи його виявили жах ранійш, ніж він устиг прийняти з обличчя веселий усьміх.

— Боже мій! та се-ж я забув повиншувати Верховоденка!... Але ще не пізно, заспокоїв себе Іван Петрович, задля електричності не має далекого; завтра в ранці моє повиншованнє ще постигне саме в час.

І Іван Петрович миттю заходив ся хутко начеркувати телеграму. Я не зраджу телеграфної тайни і не наведу змісту тієї телеграми, скажу тільки, що в їй пять разів подибувало ся одно таке довге слово, що його приймають на телеграфі за два, навпаки граматичі, що в їй було після точного рахунку 59 слів і що не вважаючи на се вона була е р о ч н а, себ то оплачувана потрійним тарифом; а з сього легко зрозуміти, навіть уявити собі, о скілько адресат був людиною поважною.

Не вважаючи на те, що Івана Петровича потягав уже в свої обійми сон милий, він одважно до-

кінчив своє велике діло, навіть зробив ще більш одважну постанову: „Сам віднесу на телеграф, а то ще льокай, гляди, вступить по дорозі куди небудь і тільки в ранці подасть. До речі буде й про поздоровлення Грандіозову довідатись, чи вже пішло.“

Було двадцять мінут на п'яту, як Москва почала давати деякі ознаки свого існування. (Чорт саме тоді колисався вхопившись руками за кінці перерваного дроту і перепускав через своє тіло сяку-таку електричну течію). Результати сього напів з'явлення зниклого міста вельми красно висловлено в журналі апаратному провода №. за 1 січня; подаємо відтіля кілька уступів перекладом.

4 години 20 мін. Обявилась течія. Кличемо Москву.

4 г. 30 м. Москва з'явила ся. Пробуєм Морзе.

4 г. 35 м. З Москвою непорозумінне. Лаєть ся.

4 г. 40 м. Теж.

4 г. 45 м. Москва лаєть ся непристойно. Щось перешкоджає на лінії.

4 г. 50 м. Москва зникла і не відповідає.

Під остатнім записом намальовано якусь квітку, що зовсім не цікава для нашого оповідання.

Три чверти на п'яту, Іван Петрович з'явився перед касою телеграфічною і подав депешу.

— Дев'ять рублів тридцять копійок, — пробу-бонів похмуро урядовець, але приймаючи гроші пізнав Івана Петровича.

— А, Іване Петровичу, з новим роком. А ваша е р о ч н а запізнить ся, — додав він, ласкаво вебмі-хаючись.

— Як запізнить ся?! — скрикнув Іван Петрович. Його неначе обухом ударило; він волів, нехай би сонце запізнило ся, а ніж його телеграма.

— Сьогодні ми не маємо Москви, — відказав урядовець.

— Не маєте Москви! Себ то як не маєте?

— А так; ожеледь. Богато намерзло, і Москва трохи чи не перервала ся.

— Алеж тривайте! у мене нагальна депеша... Адже можна-б теє... манівцями...

— Себ то в о б х і д? — підкреслив урядовець технічний вираз. — Не можна, Харків теж не має Москви, та й опріч того всюди надто завізно. Проте не турбуйтеся, ми ранішнім потягом усі телеграми спровадимо, — заспокоїв він Івана Петровича.

— Ні, так не годить ся; шукайте Москву! Моя нагальна телеграма!... А друга Грандіозову теж не встигне!... — Іван Петрович був у великому клопоті.

— Проте підіть у апаратну, вам можна... ачей не вигадують там що небудь.

Іван Петрович хутко сягнув по сходах і відчинив двері в апаратну салю. Тріщання юзів, деркотінне морзів і якесь дзижчання зразу його приголомшило, але він хутко оговтав ся і ступив у перед.

— Де Москва? — голосно запитав він.

— Москва тут, але її нема, — відповів розкудовчений телеграфіста з'за одного апарату.

— У мене нагальна телеграма в Москву; отсе зараз подав; десять рублів заплатив! Щож се ви, панове, зі мною робите!... А друга Грандіозову! — волав Іван Петрович.

— І тут стало ся щось фантастичне.

— А, так се через твої дурні повіншовання я тут страждаю стілько годин! — покрикнув один телеграфіста, показуючи кулаки.

— Ага, так се все його повіншовання! — хором скрикнули всі иньші.

Всі обличча прибрали осатанілий вигляд, усі очи страшно вирячилися, усі волося настовбурчилися, усі руки простягли ся по бідолашного Івана Петровича.

— Давай його сюди! Тягни його! Цур його! Волочи! — волали десятки голосів.

— Але дозвольте, панове, — виправляв ся Іван Петрович; — моїх тут тільки п'ятнадцять простих, коротеньких, зовсім коротісїньких телеграм, і тільки дві срочні, і тільки одна довга. До тогож я за свої гроші маю право.

— Що нам із твоїх грошей! Що нам до твого права! — кричали голоси. Іван Петрович трусив ся з переляку.

— Я вже п'ятнадцять років побираю двадцять три рублі на місяць, — підніс ся найдужший голос, — і в протязі сих п'ятнадцяти лїт що-третю ніч не заплющую очий, і вони певно вилізуть раніш, ніж я дослужу ся до пенсійону.

— Так, — озвав ся другий голос, — і я що-третю ніч трачу цілком на сю божевільну роботу, а мої вільні дні припадають по сих безсонних ночах; вертаючись у ранці до дому я маю такий пошарпаний вигляд, що кожний може подумати що я цілу ніч шиячив у шинку.

— Дозвольте, дозвольте, — завважив Іван Петрович, — я сам іноді не сплю в ночі... за картами, і в ранці маю вигляд... утомлений; але я сього не соромлюсь, далєбі не соромлю ся.

— Він кепкує з нас! Він знуцаєть ся з праці! — покрикнули веї в один голос, і залишивши й Москву, й Одесу й Варшаву, і веї иньші городи російської держави, які мали ся в київській конторі телеграфічній, кинули ся до Івана Петровича.

— Хапай його, хапай! — крикнули безліч голосів.

Але раптом розітнув ся голос, перед яким усї знишкли.

— Потривайте! — покрикнув сей голос, і над апаратним столом з'явилась біла постать. То був Морзе. Веї хто бачив його поличчє, пізнали його відразу.

— Зупиніть ся і дайте мені говорити, — сказало привидде; — але спершу дайте ждати всім стаціям, нехай не тріскотять.

Справді, всі стації, покинуті на волю фортуни, пильно тріщали: Київ! Київ! додаючи до сього виклику епітети не занадто шановні для нашого стародавнього міста.

Скоро всі стації вгамували ся і в апаратній настала тиша, Морзе почав свою мову.

Тут я мушу зробити заяву що наводячи в моєму оповіданню сю промову, я скористую ся з загального всіх письменників права перекладати мову своїх героїв чужоземців, а лишати без перекладу тільки слова авторови знайомі, чого саме досить для оказання лінгвістичних відомостей автора і разом для певної кольористости в мові.

— Goddam! — почав Морзе, — як я вигадав телеграф, я думав, що сим зроблю велику прислугу людскости, але я ніколи не гадав, що мій добрий винахід буде причиною страждання стільком шановним джентльменам. Так, джентльмени, я бачу на вашому обличчю печать муки; yes Gentlemen; але се не моя вина; я не покладав собі в голові, що на таких видатних місцях слугування моїй штуці буде о стілько мало джентльменів, що кожному випадатиме не спати що-третьої ночі. О, я поважаю нічний спочин, джентльмени; за моїх часів у ночі всі спали. Нарешті я не думав що моє винайдення служити має не потребі, але чудній примсі людській; я не думав що слугованне сій примсі забере стілько людей, саме в той час як усі інші найбільш радитимуть і втішатимуть ся дарами спокою і свободи. Мене дивує, джентльмени, більш того, мене гидко вражає те сумне становище, в якому я вас бачу.

— Але дозвольте, пане, — спробував Іван Петрович сперечати ся, — дозвольте; і під великі єввята люди мають нагальну потребу подати якусь важливу звістку або вдати ся до когось із екстремним

запитаннєм. Невже-б ви бажали на сі дні зовсім замкнути телеграф?

— Ви зняли річ про потреби, добродію, — от погляньте, — і приступивши до апарата Морзе витяг одну телеграму з під цілої купи інших. — Ось, читайте: „Брат умирає. Приїздить.“ Ся денеша має тільки шість слів; вона проста і коштує тільки сорок п'ять копійок, бо її автор не має спромоги заплатити більш. Її викликала потреба. А як ви гадаєте, хутко вона дійде куди треба? Аджеж на їй лежить сімдесять ще й п'ять поздоровляючих, із двадцятьма п'ятьма телеграфами про відіслання шпешницї, а над ними ще в двадцять поздоровляючих але нагальних; і се, добродію саме в той час як мабуть сам чорт гуляє по дротах. (Правда що остатня невігода за хвилину перед сим перестала істнувати, бо лихий дуже змерз і подав ся собі грїти ся до пекла, де після всіх гіпотез далеко тепліш ніж у Києві та ще й на улицї, до того ще й на Новий Рїк).

Помовчавши хвилинку, Морзе казав далї: Ви завдали менї питаннє, пане, і я мушу вам на його відповідати. Добродію, я не мислю залишати без задовольнення ваших нагальних потреб. Я навіть не маю заміру відібрати вам змогу міняти ся повіншованиями, хоч у їх я бачу мало глузду а ще менше щирости. Але я вимагаю, добродію, щоб ви не вантажили на бідолашних людей стілько надсильної праці в ті дні, що зовсім не їй призначені. Я поручаю вашій обачности так урядити ся, щоб ваші численні повіншования подавали ся принаймні за тиждень до того дня що треба їх передати. Нехай джентльмени збувають їх по троху, по змозї; се не так їм буде важко, і тоді, добродію, на призначені спочинку дні зістанеть ся небогато праці, викликаной справжніми потребами. Тодї можна буде зовсім скасувати обовязкову роботу на сі дні; досить буде кількох осіб, які з доброї волї стануть до роботи за потрібну плату й два-три вільних дні потому.

Зовсім засоромлений Іван Петрович тихо вимовляв: Я невинний, я невинний.

— Ні, добродію, — перехопив Морзе, — ви дуже винні. Правда що ви тільки тепер чули від мене ті умови в яких ви не були-б винні, але гуманне почуття повинно-б вам їх раніш проказати. Так, ви дуже винні, тим що тепер насьміли подати ваші п'ятнадцять повіншовань, саме тоді, як їх (се ви повинні знати) проважатимуть проклони тих, хто над ними працюватиме. Ви цілком винні й заслугуєте карі.

— Скарати його, скарати, — загули голоси.

— Що йому зробити? — запитали інші.

— Зв'язати, — загадав Морзе.

Миттю з усіх апаратів зірвали намотану папірову стяжку (з вибитими на їй повіншованнями) і тією стяжкою обплутали Івана Петровича як сїткою, і дивна річ: легенька, рвачка тая сїтка скрутила Івана Петровича так міцно, що він і пальцем не міг порушити.

— Зміцніть батерию на двісті елементів і включіть його в ланцюг, — звелів Морзе.

— Включити в ланцюг! Боже мій милий! Що се визначає? — скрикнув жахнувши ся Іван Петрович.

— Се визначає, — відказав розкудовчений телеграфіста, — що електричний струмок пяти сот елементів піде крізь ваше тіло і воно буде тим шляхом, яким ітиме відєїля ваша нагальна телеграма.

Кажучи се телеграфіста вхопив Івана Петровича за карк. Щось десь переставили; до рук Іванови Петровичу зблизили якісь дроти.

— Замкніть ланцюг, — почувалась команда. Страшний електричний удар стрепенув усе тіло Івана Петровича; іскри йому з очий сипнули; напружившись він порвав ся вперед і... прокинув ся в кріслі перед своїм робочим столом. Перед ним лежала недописана „срочная.“

— Одначе, яке чортovinня може приверзти ся порядному чоловікови в новорічному настрою, — сказав до себе Іван Петрович.

— А проте, може все се правда, — додав він трохи згодом і на деякий час замислив ся.

У грудні 1897 р.

В. Сивецький.

На ювилей

ІВАНА ФРАНКА.

1.

Веснянка.

Весняная хвиле,
Чом не всім ти мила?
Чом не всім ти людям
Несеш чар, красу?
Лиш кметі і дуки
Затирають руки,
А бідна голота
Гине без часу.

Бо кметям і дукам
Зеленіють ниви,
Набиті галити
За дорогий хліб,
А бідній голоті
При тяжкій роботі
Лиш одно вьсміхаєсь —
Передчасний гріб.

Та кметів і можних
Навіть до могили
При сьпівах набожних
Ведуть і зітхають
І в голос ревуть,
А голоту бідну
І в хвилю послідну
Деруни неситі
Як лишку зідруть.

Весняная хвиле,
Будь хоч раз зичлива,
По великій правді
На всіх око май!
Чаруєш красою, —
Почаруй з бідною!
Щоб голова бідна
Хоч раз була гідна
Радісно сьпівати
Твій чудовий рай!

2.

Гей, хто на сьвітї красшу долю має?

Гей хто на сьвітї красшу долю має,
Як той, що тихо в запічку дримає,
Слівця лихого нікому не скаже,
Язык за зубами, мов німий тримає.
Нехай йому тешуть на голові кіле,
Він усе приймає в найбільшій покорі,
Молитву шепче — на все лихо-зіле,
Най загортають останнє з комори!
Мов віл смирененько карк у ярмо пхає —
Гей хто на сьвітї красшу долю має!

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той, що зник панські пороги лизати!
І душа сита і личко гладеньке.
Хоть люд гонять злидні із рідної хати,
За панську ласку, за свої вигоди
Не лиш край рідний, але всі народи,
Віддав би в неволю, нехай пропадає!
Гей хто на світі красшу долю має!

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той що нарід все зник научати,
Що добро люду лежить лиш в терніях,
Хто терпить не хоче, той буде проклятий;
Велич народу не в борбі, завзято,
Лиш в самодурстві, сльозах та кадилі;
Жити, думати, про світ божий знати,
Тут не для тебе, хибаж у могилі, —
А сам гріш до гроша тихенько стягає, —
Гей хто на світі красшу долю має.

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той, що щиро хоче працювати,
Хоч голод, холод йому докучає,
Тюрма й кайдани! Хто буде збирати
Праць его плоди? Чей хтось колись знайде
В тямущого брата, у безсмертнім слові.
І заніміють всякі лихосуди
І щире спасибіг мов грім залунає.
Гей хто на світі красшу долю має!

1898

Павло Думка

сесянин з Купчиньць, в Тернопільщині.

Угорські Русини, а ювілейний рік 1889.

Історія угорських Русинів, перекази старших людей і мій власний досвід вказують мені, що давнішими часами угорська Русь не була так відрізана духово від галицької Русі, як за останніх 20—25 літ. Не говорячи вже про давно минулі століття, ще і в нашому віці до 70-років богослови з угорської Русі женили ся в Галичині, а галицькі на Угорщині, руська молодіж з Галичини учила ся в Унгварі, Кошицах, Пряшеві, Бардїєві і и., таї таким робом зносили ся з угорсько-руською молодіжю. Також і се відомий факт, що до відкриття залізних шляхів простий, руський народ з Угорщини густо часто бував у Галичині, або фірманкою, або гонячи туди худобу. З тої отже причини угорські Русини давнішими часами більше відали про Львів, Перемишль, а через те і про галицькі діла, як про Пешт, Прешбург, та про угорські діла.

Сьому вьому — виразно тут мушу зазначити — зробила кінець москвофільська праса з Галичини; вона вчинила те, що нині „угорська Русь відрізана духово від галицької більше, чим Австралія від Європи.“ Дивно воно, але й правдиво, що з її підмогою угорські Русини забували про галицьких своїх братів. Аж до найновіших часів ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і пшемство русько-українського народу, бо

на угорській Русі читали ся лише „Слово“, „Пролом“, „Галичанин.“

Коли по 1868 році малярське правительство почало добачувати, що ті „русски“ газети і книжки, які з Галичини приходять на угорську Русь, пахнуть панслярвізмом і москвофільством, гляділо вочком на кожного, що кормив ся сими „духовими плодами.“ От тим то угорські Русини, аби стати в очах правительства „благонадежними“, покинули, відрекли ся зовсім усяких газет і книжок, які діставали з Галичини, та й так зірвали всякі духові зносини з галицькими Русинами.

А що угорські Русини не знали, що се „руска“, а що „русько-українська“ література, та що сеся остання москвофільству ворожа, — то й не могли правительству і малярській прасі показати сеєю ріжницю, яка існує між тими двома літературами не тільки по мові, але й по иньшим прикметам. Так отже твори русько-української літератури замість сьмілого і безпечного розповсюднення натрапили на ріжні ворожі заборони, та безглузді толки.

Не дивно, що угорські Русини лише в останніх двох-трох роках зачали по трохи знайомити ся з мало-руським письменством, та в числі иньших малоруських письменників також сучасним труженником Іваном Франком. За се знайомленє угорських Русинів з малоруським письменством і з Іваном Франком треба подякувати п. Володимирови Гнатюкови, що збираючи етнографічні матеріяли на угорській Русі в рр. 1895 і 1896 намагав ся по змозі знайомити угорських Русинів з народними справами і з літературними відносинами галицьких Русинів.

Завдяки заходам, а по части й материяльним жертвам п. В. Гнатюка зважив ся і я написати для малярської публіки коротку розвідку про малоруське письменство, та перекласти брошулку „Порабощаемый народъ“; завдяки заходам п. В. Гна-

тюка переклав я до тепер на мадярську мову з творів Івана Франка: „В поті чола“, „Учитель“, „Кам'яна душа“, „Украдене щастє“, „Для домашнього огнища.“ Я мабуть не помиляю ся, вірячи, що як д-р Іван Франко буде обходити 50-літний ювілей своєї літературної діяльності, — то не лише вся угорська Русь, але й Мадяри брати-муть живу участь при обході сього ювілею. Щасть Боже!

Стройна (в Угорщині). 1898.

Юрій Житкович.

Поет підчас облоги.

„Грѣшно въ годину слезъ и гора
Красу луны, небесъ и моря,
И ласки милой воспѣвать.“

Девіз „тенденційникъ.“

У місті панує велика тривога.
Туманом окутала вража облога
І голод грозить ся страшною рукою,
Від шлігів ворожих не має спокою.
Збираєть ся в місті за радою рада,
Та згоди не має, панує розрада,
Змагання, непевність і крик: зрада! зрада!
Мов тяжка хвороба так час там пливе,
Та місто не вмерло, воно ще живе.

Он в церкву ідуть молодята до шлюбу,
Он мати колише дитиньку любу.
„Ходімо, — говорить дружина дружині, —
З'єднаємо руки і долю свою,
Як згинуть прийдець ся, — в остатній годині
Побачу край себе дружину мою.

„Спи, — мати сьпіває, — моє немовлятко,
Урожене в люту годину дитятко!
Не будеш ти лиха і голоду знати,
Пока ще на сьвітї живе твоя мати.“

Іде на стрівання хороший вояк,
Віта його мила щаслива.
„Чого зажурив ся, мій любий козак?“
Питає дівчина вродлива.

— Прощатись прийшов я, кохана, з тобою,
От зараз піду з товариством до бою,
Не сила терпіти лихої напасти,
Волю я в широкому полі пропасти,
Ніж тут, немов у турмі погибати!
Тебе тільки, зіронько, жаль покидати...“
Вона подає йому стрільбу грімку,
Чіпляє сама ясну шаблю важку,

Цідує, і пестить, і щастя бажає,
І мов на музики на бій виражає:
„Хай наша зоря тебе, милий, веде!“
І милий на смерть без вагання іде.
А он-де нещасний коханець край брами,
У роспачі голову стиснув руками:
„Найгірша для мене ся люта година!
Не любить мене чарівниця-дівчина.
Подвійний мій роспач, подвійний мій жаль,
Моя нерозважна печаль!...“

Он пісня з високого муру лунає.
По мурах одважний єсвівець похожає.
Поет не боїть ся від ворога смерти,
Бо вільная пісня не може умерти,
Тож він з ворогами і з лихом жартує
І вірші мов лехкої стрілки гартує,
І подає пісню в широкий простор,
Скрізь чутно її, на майдані і в полі,
Юрба перейшла тую пісню, мов хор.
Все бачить єсвівець у широких роздолі
І небо, і море, красу єсвітову,
І людям єсвіває він пісню нову.

Усе одбиваєть ся в пісні, як в морі,
Рожевая зоря і червоная кров,

І темна ненависть і ясна любов,
І племінь пожару і місяць та зорі.

Та пісня, як море, і стогне, й рида,

І барвами грає,

І скелі зриває,

Як чиста, прозора вода.

Всі слухають пісню: нещасний коханець,

Щасливая пара, і мати, й дитина,

Сьпіва тую пісню дружині дружина, —

Те знає і тишить ся музин обранець.

То в день, серед люду, поети мов діти,

Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти,

І вабить їм очі великая слава,

Якої не дасть перемога кривава, —

В надії на неї терновий вінець

Прийма молоденький сьпівець.

Ось день проминув, зник і вечер погожий,

Ніч криє і місто і табор ворожий,

І дивлять ся любо небесні очі.

Поснули уєї до спочивку охочі,

Здрімала ся навіть обочна сторожа,

Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божа,

Корить ся їй все під кінець,

Але не корить ся сьпівець.

Ті проміні горді, ясні золотії

В ньому розбудили і речі, і мрії,

Їх стримати — груди тісні!

І прудко, мов іскри з багаття огнисті,

Мов хвилі гірського потоку сріблісті

Летять голоснії пісні.

І лють ся і лють ся без примусу, вільно,

Недбалі про славу й вінка,

І линуть з північними вітрами спільно

Високо під ясні зірки.

Бренить у них радість, лунає і горе,

Шумить у них спогадів, мрій ціле море,

Навколо них роспач хаосна чорніє,
Над ними веселка надії промінїє.
Не знає поет, чи хто слуха його,
Не стримує серця і сьбіву свого,
Сьпіва серенаду ясній своїй зірці,
Та ночі, та музі своїй винозірці,
Що з ним була в кожній порі...
І пісня чарує облогу ворожу
І будить на мурах обачну сторожу,
Заснуть не дає до зорі!

12/IV 1896.

Леся Українка.

САМОВВИВЕЦЬ.

ОПОВІДАННЯ.

Се було 188* року; я був тоді на третьому курсі московського університету і з своєї хатини у мебльованих горницях на Садовій збирався на останній іспит. Льокай постукав мені у двері і увійшовши подав лист. Я глянув на напис на коверті, рука була незнаєма, або я бачив її давно та забувся. Коли-ж я почав читати листа, першу хвилю я здивувався, але враз дивування заступило болізне, непокійне приголошення.

Ось що було прописане у тому листі:

Любий друже!

Не здивуй тим, що я Тобі писатиму. Жити мені нема більше рації, я не можу і не хочу жити і мабуть коли Ти одержиш сього листа, мене вже не буде!... Однаково! хіба-ж не однаково, коли вмерти, коли перейти у нечуття? Але жити? ух... аж моторошно! Не питайся в мене, як дійшов я до сего переконання, але мене тягне туди... у невідоме... тут усе довкола така нісенітна дрібниця! Прощавай та, як що здолаєш, будь щасливий... Але може я ще зажду... кілька часу; врешті я бажав би ще перед тим побалакати з ким щиро... Ти мені пригадавсь і через те пишу до Тебе. Як що хочеш прибути на здогад може побачимося, може ні, приїзди швидше

Твій щирій

Микола Пятигорець.

З Пятигорцем ми вчили ся у тій самій гімназії і разом, всеж ніколи не були ми близькими друзями; він завше остунав ся того гуртка гімназистів, до якого належав я. Се були гімназисти, що в їх, так мовити, прокидували ся громадські чуття, вони цікавили ся громадськими питаннями, силкували ся поширити свої знаття, зрозуміти так звані прокляті питання. В Пятигорця-ж був свій окремний гурток приятелів, вони бавили ся більше мисливством, танками, часом картами, але проте Микола був щирий товариш, у змаганнях проти начальства не ховав ся за иньшими, читав більше за усіх своїх приятелів і ми частенько з їм розмавляли, змагали ся і були собі, хоч не друзя, та товариші-приятелі.

Через віщо Пятигорець не приставав до нашого гурту, я тоді, бачучи, що і єго цікавило те що і нас, що часом він нудить ся з своїми приятелями та не поважа їх, не міг зрозуміти, але зараз мені здаєть ся, що то з самолюбства. Хоч він і не появляв єго, та був мабуть дуже самолюбний хлопець, невідмінно бажав верховодити і як не міг бути першим у нашому колі, то й притулив ся до иньшого товариства, хоч менше єму цікавого, так слухнянішого.

Так було колись. Минуло вже три роки як ми розїхали ся, не бачили ся та прецінь і не листували ся; якось тільки вже близько року одержав я несподівано від його листа, де писав, що посварив ся з своїм батьком та матірю і відцурав ся їх, що счинив так через те ніби, бо вони страшенні деспоти, не дають єму жити так, як вважає обовязковим і таке далі, але самої okazji, з якої стала ся та розрада, не визначав, а бідкав ся тільки, як тяжко достанеть ся йому, розпещенному з малку, стати на власні ноги та, не скінчивши вчення, самому заробляти.

Памятаю, той лист здивував мене дуже. Я трохи знав Пятигорцевих батьків, тай був певний, що у за-

палі він вимальовує їх загостро. Був він в їх єдиний та дуже укоханий син, старі були люди не злі і не дуже твердої вдачі, то й такого тягара на сина не ладні були покласти. Певно, гадав я, уся річ у тім, що вони не однаково з сином розуміють життя, а бажали-б, щоб дитина їх мала ті-ж погляди і відповідне поводження. Се може бути і дуже неприємно, алеж трапляєть ся чи не у кожній родині і стати на своєму що до обовязків та розумового життя Миколі можно-б, і не обтяжаючи старости своїх батьків невимовно тяжким лихом розради з дитиною.

Так само я і відписав тоді Пятигорцеві.

Незабаром одержав від його відповідь, дякував мені з запалом за мою пораду, писав, що ніхто так по правді не глянув на справу і не казав єму; писав, що помирился з батьками і щасливий від тоді.

Листування наше тоді-ж увірвало ся, але минув рік і нараз я одержав той нещасний лист, що тримав єго у руках.

Лист той надійшов з Чернигівщини, де був маєток Миколиного батька. Повіз на південь відходив з Москви аж в вечорі. Ідучи на іспит, я забіг до канцелярії та помастив трохи канцеляриста, аби виправив мені „отпускъ“ того дня, в інспектора бо годі було клопотатись за „отпускъ“ з так особистої оказії.

У іспитовому залі приятелі здивували ся побачивши моє бліде обличчя, помічаючи нервово напруження, з якого несамохить тремтіли руки, тремтіли хмарні сутіві обличчя, мінячись від непомітних рухів єго мишець.

— Не вже се і ви злякали ся іспиту? — дивували ся вони, знаючи, що я завше спокійний ішов на іспити.

Мені схотіло ся поради, заспокоєння, я показав Пятигорців лист.

— Майте спокій! — іронічно завважив один з приятелів, — не застрілить ся, ані струєть ся.

Мене вразило прикро таке відношення, я розгнівав ся та не схотів розмовляти.

В вечорі я вже рушив на південь, достало ся їхати прецінь двоє суток залізницею та ще верстов з тридцять кіньми. За який час почуття непокою втишило ся, але-ж питання чи побачу ще Миколу, чи здолаю єго обратурвати, заспокоїти ворушили ся без перестану, а часом вибухали дущими хвилями, знов колотячи мої зохлаї від втоми нерви.

На маленькій станції, з якої треба було їхати кіньми, повіз перестоював усеїх дві хвилини, фурманів там не було і я заледве знайшов чоловіка, що погодивсь доправити мене до Пятигорців повощиною парокінь. Хутір їх стояв у лісовій стороні, усею дорогою довело ся їхати пісками, лісом, конята часом ледве тюпичіли. Мені, мешканцеві степової країни з роду не доводило ся стілько бачити, такий час перебувати у лісі. Він своїми тихими, темними вогкими пущами, яскраво осяяними, радісно зеленими прогайловинами, часом суворими, могутними круговидами, коли з якогось сугорба виявляєть ся безкрая, де далі темнійша і темнійша, в кінці аж чорно-синя далечінь лісу, що мов вигинаєть ся своєю кострубатою, шпильастою спиною ось спускаючись у долини, ось знов здіймаючись на узгірря, з початку переймав мене, та трохи згодом я вже втомив ся незвиклими вражіннями, мені робило ся смутно у лісі, а вже надто як набігала і застилала сонце хмарка, а вітрець кужелив зелені лісові шати; знов думки тоді частійше та болізнійше обертали ся туди, куди я їхав: чи побачу-ж, чи ще живий? що, як спізню ся, може на саму маленьку хвилю спізню ся? І мені уявляли ся обличчя старих Пятигорців, їх неосаяне горе, стіл у залі засланий білою скатіркою, воскові свічки блимають серед дня, жовте саяво їх наче три маленькі плями у повітрі, на столі холодне, воцаного коліру тіло, що було колись Миколаю, на лобі патьок застиглої крови, пасмо волося пришло до єго... чути гугнявить дя-

чок, з п'ять бабів позіхають та сякають ся у кутку, — поприходили доглядати душі.

— Чи далеко ще?

— Зараз повернемо поїд ставом, то вже Пятигорців став, там що добрячий... далі через греблю тай у двір.

В мене аж серце затіпало ся.

Залисніло широке плесо, машталір гукнув на коні, ми пустили ся швидше, звернули на греблю густо всажену ставними вербами, нисше греблі стояв вже покинутий та похилений вишняк з обскубаною очеретяною стріхою, ціла зграя воробців весело цвірінькали та метушили ся на їй. На тім боці білїли повітки, кухні, горниці дубові, мазані, покривані очеретом, — то була оселя Пятигорців.

— Панич дома? — спитав ся я невпокоєно дівчини, що відчинила мені двері.

— Дома, зараз вийдуть.

Я трохи заспокоїв ся. — А старі пані?

— Тай старі дома: пан десь у лісі, а пані на вгороді.

На кілька хвиль я лишив ся сам у залі.

Се була звичайна зала, які трафляють ся по горницях українських панів середної заможности — та по троху старосьвітських, не дуже велика, на три невеликих вікна з одного боку і три з другого. Кананка, стілець біля неї та декільки креслів — червоного дерева під однією стінкою, старе фортецяно біля другої коло дверей у дальші покої, — воно трохи припало пилом тай знати давно не відчиняло ся, чи не з того часу, як господарка була панночкою, — поміж вікнами дзеркала такі, що рамців в їх більше як скла, поїд їми стільці до карт, решта гнуті віденьські ослонці тай потім.

Трохи згодом увійшов Микола, але не ханаючись і не дуже зрадлий, скорійше навпаки. Очі єму не дивили ся на мене, а все уникали проворно та нервово бігаючи низом, але найдужше торкнуло мене, що лівиця була єму підчеплена рушником.

Ми почоломкали ся.

— Що се в тебе?

— Ат нічого, так... -- не схотів він казати.

— Голубе! що тобі?... — почав був я про его лист.

Микола помітив се і захватав ся. — Ні не зараз, не зараз, потім, як підемо кудись з дому... ходім, коли хоч, прибери ся з дороги — перехопив він мене. — Я не хочу, щоб чули, — додав пошепки.

Ми пішли до его у хату.

Після прибирання треба було поновити знаємство з старими Пятигорцями, небавом покликали до обіду; Пятигорці обідали рано, се була тільки перша година, по обіді ще пили чай; тимчасом Микола десь задів ся, мати его теж вийшла, я лишив ся в двох з старим. Чогось я був певний, той сам Микола навернув мене на те, не схотівши балакати у горницях, що він не бідкав ся батькам на свою скруту, не появляв свої заміри. Отож силковавсь я провадити звичайну дрібязкову розмову, аби покрити навіщо приїхав, казав між иньшим, що були ми з Миколою приятелі, тай схотіло ся мені его перевідати.

— А хіба він не писав вам... не кликав?

— Ні — нерішучо відновів я.

— А я гадав... та у усякім разі се велике щастя, що ви погодили ся.

Я глянув на его вивіряюче.

— І за віщо таке лихо причепило ся Миколі? — сказав він зрушено. — Бог знає що з їм чинити, одно сумує, нудить ся, каже ні по що жити, нахваляєть ся заповідати собі смерть. — Старий вимовляв через силу, голос не слухав ся, тремтів, уривав ся.

— Чи то-ж може стати ся... воно минеть ся... — не знаючи як заспокоїти, обізвавсь я.

— А хто знає?... Я нічого не розумію, не донойму, що він і за людина така! В усіх діти як діти, наш торік був з нами зовсім посварив ся, так

з доброго дива... ну помиршили якось, раділи, ще знов отсе лихо! Не вгадаю що і робити, як і ратувати?... Вже я за себе не кажу, буде як буде, на все Божа воля, а мати? що з бідною матір'ю робить ся?... — і сльози замружили ся на очах в старого. — А Миколі те наче іграшки, задінеть ся у лісі на цілісїнький день, а то стрільне зненацька біля самих горниць, мати плаче, біжить, шукає, а він несе якусь пташку, або і так іде, ще і сердить ся, щоб не шукали, а як не шукати?... Ет! тай годі! — махнув рукою і відвернувся старий, щоб сховати вид. — Чи то єго вчення так звело? важке єму було занадто, чи що? Як би знав, красше-б не вчив так багато...

— Чом же ви не відберете в єго рушницї? — вихопило ся в мене.

— Що бо ви! хіба він пристане на те? хіба попустить!? Мати якось хотїла в єго випрохати, скілько того крику було! наказав нам тоді і за гнобительство з єго і за свавольство наше, а як би-ж то здумали не дати.

Я хотїв відказати, що Микола недужий, що насильство супроти єго, для єго-ж ратунку, не буде грїхом, в навіть обовязок.

Та старий, наче передчув мою думку, додав: А про те, щоб помогло ся, як би відібрали? міг би втопити ся, завісити ся, отруїти ся, нарешті покинув би нас, десь задїв ся-б тай заподїяв би собі... що надумав, ми-б і не знали.

— А то що єму з рукою? — спитав я після кілько хвиль важкої мовчанки.

— Ет! нічого. Схопила ся тут на селї пожежа, так невелика, кинув ся гасити, наче зрадїв, у саме полумня, хоч і потреби не було жадної, було кому гасити і без єго, ну трохи вдарило єму по руці бантиною, нї навіщо було і глянути... Та завязавсь, вже і загоїло ся, а він носить ся з тією вовкою. — Старому, знати, неприємно було про се розказувати, він був незадоволений з сина.

Ось раптово десь близько полихнув вибух рушницею; луна покотила ся лісом і розбиваючись, відгукувала ся знов і знов в богатях місцях, страхаючи нас.

Пополотнілий порвав ся з місця Миколин батько, зробив два кроки на гук, але враз завагав ся і знов повернув ся до свого ослонця. Спідня губа ему тремтіла, він намагав ся примусити себе сісти, та не сїдав, а невпокоєно топтав ся.

Я схопивсь теж. — Певно се так щось... стривайте, я зараз єго покличу... зовсім не в лад, — ще дуще занепокоюючи старого, промовив я захватившись і кинув ся у гущавину, відкіля почувсь вибух.

— Миколо! гей Миколо! — гукав я.

Жадної відповіді.

— Миколо йди сюди, мені тебе пильно треба!

— Що се ти мене покинув самого? — додав я ще сердито. — Йди сюди!

— Зараз! — почула ся з близьку незадоволена відповідь і за хвилию з куців вийшов Микола, очі бігали єму в ростіч, на виду позначав ся зануджений вираз.

— Що тобі? — спитав він.

Батько єго, що досі, продираючись між куців, поспішав ся за мною занадто прудко на свої роки, побачивши Миколу, пішов мовчки, мов єго і не обходило, але я бачив, що він був роздратований.

Ми з Миколою подали ся лісом. Я мовчав кілька часу, збентежений тим, що мало ся. Самовбивство! Скільки за сією найстрашнішою подією незносімого людського горя, важкого, безмірного! Уявіть бездольну людину, що перед нею встає як страшний ратунок сама тільки смерть! Уявіть ту людину! Смерть для неї не радість, вона любить життя і рада-б, вдатна-б жити повно, радісно, вона чує і побиваєть ся тим лихом, тим невгасимим жалем, яким побе своїх близьких, до останного змагаєть ся вона проти смерти, поки змарніла у боротьбі

воля здолає змагати ся, тоді навіть, коли вже зломлена вона ледви порськаєть ся на останці... Та горе давить не попускаючи, воля завміра, гасне і страшний кінець робить ся неминучий, конечний. Яке страхиття таке життя, така смерть! Який докір з їх на віки може і незароблений та неменше тяжкий, що попустили, не виратували, або не вмiли виратувати!...

Я їхав до Миколи на таке саме лихо, присягаючись, щиро покласти усї сили, щоб поратувати єго. Надія, що здолаю се, часом відживала несміливо, часом завмирала боляче, торгаючи усею мою істоту. Та тепер, коли я побачив Миколу, довідавсь дещо про єго життя та поведження, мені впадало на думку, що єго замір не є наслідком лиха, але нервової болісти і через те я чув себе зовсім знесиленим... Лихо людське ще може можна за довгий час пригасити любовю, спочуттєм, печалованнем, для нервово-недужого потрібні навпаки суворе поведження, глузування, треба придусити недужу волю, висміяти непевні замiри.. Якаж потрібна до того твердість, суворість вдачі, яка відповідальність, коли такі недужі так легко здають ся здоровими...

Усї сї гадки знов заколотили ся мені у голові останної хвилі перед розмовою... Почати її так чи иньше, від сего залежатиме може кінець... життя людське! Я думав, думав і, коли почав балакати, ще і за мить не знав, що казатиму. Нічого не вигадувало ся і врешті у схвильованій голові лишилася одна думка: час вже, час, треба щось казати, треба вдавати спокійнішого.

— Ну, голубе, що тобі, яке в тебе лихо?

— Якого ще тобі лиха треба? — спитав Микола гостро.

Я пильно глянув на єго. — Ти-ж писав про свій замір... непевний. Відкіля-ж він з'явив ся-б, як би не було лиха.

— А хіба само життя не досить велике лихо?

— Слухай! не мороч ні себе ні мене! Коли в тебе нема якогось справді страшного лиха, так нема і скільки будь, не кажу цілком, бо цілком сего нічим не виправиш, виправляючої причини до самовбивства. Зглянься, хоч на своїх батьків, хіба не бачиш, що з їми робить ся? Я сам не помітив як в мене почувсь відголос роздратованности.

Микола почув єго і визвірив ся на мене. — Так я не буду з тобою балакати! — сказав він гостро. — В мене болить душа, а ти замієць відповідно пожалувати, я кажу се слово, бо вимагаю в тебе саме жалоців, налазиш з уразливим гриманням! Ти не хочеш, чи не вмієш відчутти чужому настроєви.

— Але щоб міг тобі відчувати, або хоч розуміти, мусів би ти появили попереду, що саме тебе гнітить, а ти натомієць туманиш тільки мене як і усіх своєю захованою, незрозумілою тугою.

— От ще заходив ся-б виявляти, що мене так тяжко болить, тим, хто не можуть мене зрозуміти. Я сподівав ся, виглядав тебе, але бачу і ти як і усі невдатен до того.

Бачучи, що розмова наша складаєть ся не гаразд, я перемовчав трохи і почав знову: Чи ти думав гаразд, який то страшенно прикрий кінець?

— Так прикрий та ще і страшенно? — спитав Микола глумливо.

— А вжеж прикрий! насамперед для тих, хто тебе любить та до кого маєш обовязки, прикрий для громади і не через те одно, що вона тебе викохала, а через те найбільше, що серед нервових людей твій вчинок розноситиме пошесть байдужости до життя, нарешті прикрий та некористний і для тебе. Вмерти і так доведеть ся і тобі, як усім, зарано.

— Ну, громада мене не обходить і трішечки, обовязки мені обридли гірше гіркої рідьки, а жити так я не можу!

Я аж спинив ся з дивовижі, почувши ту відповідь, і тільки вгадав спитати: Як саме?

— Не можу жити оттим життям, як усї дрібязковим, безколірним, без простору, без гострого хвилювання серця, нидячись над кожною кошійчиною, трусячись кожного вільного руху і то і перед урядом, і перед судом громади, і перед власним сумлінням, що мов та короста воно вчепило ся і ніяк не відчепиш ся від єго...

— І сумління у ту гущу?

— А вжеж! Чи не видно тобі, що се найтяжші кайдани на нашу волю, що через єго ми не вільні скористувати ся ні одними справді придатними до щастя, жалосними радощами, можливими для людей.

— Наприклад?

— Наприклад я хочу кохання справдешного, захоплюючого та і такого, щоб не нависало воно гирою на весь вік, а щоб єго як дістати, так і покинути було легко, а думка, що се нечесно, труїть мені єго радощі. Наприклад ще я прагну якихсь цікавих пригод, обставин, от якоїсь страшної війни або що, щоб серед їх кипіло життя, зринали палкі необмірковані почуття, величні події, а прокляте сумління зрадливо шепоче мені, що війна і все те комусь шкодить; неначе се мусить мене обходити! Я хочу роскошів, можности і, хоч сам не розумію гаразд чи маю право їх брати чи ні, а всеж сумління спинає мене і у сему вільно порядкувати! Деж та воля, деж та поезія життя? Та ось тобі красше приклад, чого бракує мені. — Глянь на єї дві могили, вони євїдки такого життя, яким колись жили, яким варто було-б жити, якого я прагну, та якого вже зараз нема.

Ми стояли під той час на маленькій прогайловинї біля ставу, оточеній високим довічним лісом. Біля самого берегу на їй справді здіймали ся двоє високих бургтів, відрізняючись від яскравої зеленї довкола посохлою тирсою між якою подекуди єїрили ся попилясті лисиння. Я глянув на єї, як мовляв Пятигорець, євїдки давного приемного життя з ці-

кавостю, та вони нічим не задовольнили її, стояли собі бурти, як бурти з колишніх буд або гут.

— Знаєш які се могили? — додав Микола таємничим підкреслюючим голосом. — Тут колись за царя Олексія чи за царя Хведіра мій давний предок виробляв мідяні фальшиві гроші. Тут у лісах, що були тоді справдешніми нетрями, а не нікчемними лаштунками як зараз, сидів він на міцному корені, лив собі гроші на свій пожиток, бо мав до того охоту, ганьбуючи усі накази, усякі погрози. А грозили ся єму не аби чим. Були-б дістали живого, залили-б пельку розтопленою міддю. Недалеко відсі, веретів з пять, є на горі городище, ловка була колись містина, а зараз не варта нічого! Там завше переховувавсь предок з челядниками підчас напасти, мав там гармати, порох і відбивав ся від нападу. Нарешті єго таки встрілено, та товариство відбило ся і зять єго ще кілька років провадив туж справу, поки і в наших місцях не скручено волю і діяльність поодинокі людини!...

— Зрозуміти гаразд, чого тобі треба, не можу, — перепинив я Миколу, — та коли щось розумію, одно вимагаєш від життя поезії, почуття та подій, чогось незвичайного, нещоденного. Чом би і не так? Та вдаєш ся до сего з невдатними засобами. Роскіш, кохання не на всякого долю і від людської волі незалежні; до того кохання більшости, роскіш прецінь усім небрида і не можуть на довго бути окрасою життя, тай поезії в їх зовсім не так вже багато. Поезія розбою, війни, ще чогось, що марить ся та вабить тебе, та не можеш єго уявити собі, все те пурнуло у минулі часи. А вже коли прагнеш завзяття, боротьби, так сучасна громадська діяльність може захоплювати цілком і потребує і величі духу, і міцних волі та почуттів!

— Даруй, будь ласкав! Чув і чув, нудно вже слухати.

— Певнож і війна і розбій не можуть бути для тебе метою самі, а чарують своїми обставинами,

завзятістю, небезпечністю. — Тай мусиш громадську діяльність, хоч рівно з їми цінувати.

Мені здалося Микола мов осьміхнувся, щось наче осьміх засьвітилося йому біля губ, та враз він насупившись відказав:

Ото ще нікчемна звичка усе мов в антиці рахувати на міру та на вагу, розмірковувати і розкопувати все розумом навпаки почуттю. Ну скажи, що справді страшного, що поетичного лишилося у сучасних небезпечностях?!

— Чогож тобі треба? — відказав я, мимоволі регочучись. Шільонського замку з Байрона, в'язничної східної ями з верещагіновських малюнків або розтопленої міді з пригод твого предка? Май на увазі, вони гарні тільки по допису...

— Ні таки справді гарні чаруючі! Тільки такі страхіття, а не бліди сегочасні, я-б і міг перетерпіти; вони бадьорили-б серце, надавали-б натхнення красою...

— Натхнення те витхнулося-б. Та вже, коли се тобі не до вподоби, у сучасному житті є і інші джерела поезії для людей більше сумірної вдачі.

— Які се?! — дразливо спитав Микола роздратований тим, що я мов би вважаю його за сумірну людину.

— Та хоч наука, письменство, хіба в їх?... — почав був я, та Микола не дав мені скінчити.

— От мені смішно з отєх повчаючих простосердостів, так само дурних як колишне святобожество! — гримнув він. — Що мені з твоєї науки? Яка може бути краса у сему засьмічуванні пам'яті нікчемними дрібницями? Радощі науки, то бліді відблиски радощів дійсного життя. В тих, хто бавить ся нею, вона відбірає і сили, і хіть, і час, щоб користувати ся справжнім життям, справжнім щастям!... Се якась забавка для тихобожевільних, не для діяльних людей. А нарешті сучасна наука не має у собі нічого принадного, жадної краси, вона ще нищить красу давних людських мрій!

Се вже і я розсердив ся.

— А коли ти боїш ся громадської діяльності, лінуєш ся працювати наукою, так не вигадуй витребеньок, а живи вже життям звичайної, порядної людини. Се теж поважне життя і поважні люди, як що вони розуміють і виконують свої обовязки, живуть чесно, роблять користне діло. Нічого у такому житті нема сороміцького і ще воно досить хороше, щоб не міняти єго на смерть.

— Ах ти зовсім не розумієш тієї драми, що гнітить мене — докірливо, але лагідно відказав Микола. — Ти не розумієш, що то за страшенна розпука, — враз зняв він високо голос, коли маєш стільки жадання, а чуєш таку несилу, коли серце бентежить неоглядна жага, а ніяк її вдовольнити!..

— Пробач мені, мабуть нема тієї жаги, коли ти не клопочеш ся її вдовольнити.

— Так?! — скрикнув Микола. — Але чим, як її вдовольняти, коли нема жадної вартої мети, а сама людина є якоюсь безсилою, нікчемною іграшкою, чи природи, чи Бога, чи ще когось! — Та за хвилину додав: От тільки часом здаєть ся, що якась далека подорож може могла-б ще трохи мене потішити... Заведено не у західні держави, (що там може бути цікавого?), а у дикі краї, щоб натерпітись непридбностей, небезпечностей, визволяти ся з їх, ставати віч на віч з хижими зьвірами, то що...

— Ну, а навіщо придасть ся твоя подорож, коли нехтуватимеш наукою і не придбаєш знаття? З неї можлива була-б єдино користь — збирання відомостей про природу і людей, а навманя чи теж можно робити?

Пятигорець невтішно сїгнув ся. — Бач, яка я справді нікуди невдатна людина!... Ні, не так, невдатний я тільки до сучасного життя, між сучасних людей та обставин. Так однаково ні обставини, ні людей не зміниш і все те доводить ще більше, що рішениць мій конечний!

— Се зовсім того не доводить, а доводить тільки, що тобі треба покинути химери, розуміти життя, яке воно є, та знати, що праця є єдиною потіхою для людей.

— Годі! — мовив Микола уривчасто, — поїдьмо краще гуляти на човні.

Став у вершині густо уріє лісом і завертав ся коліном, та ще і поза їм потік простяг ся довгою хоч вузкою стежкою наче маленька тиховодна річка; де далі він вуцав, переводив ся на широку водяну конову, що по під берегом вросла яскраво зеленими болотянними рослинами, а стрімке дерево як двоє мурів гнало ся з боків, сплітаючись високо прозорчастими луками. Веселе проміння так і прискало через найдрібніші щілинки поміж листям, а й саме листя наче світило ся з середини любим зеленим сяйвом. Микола з усієї сили налягав на весла, човен прутко біг поміж мов заколиханих тихих зелених нетрів. Серед глибокої тиші часом тільки здорові жаби, злякавшись несподіваного гоття, важко шльопали ся з берега у воду, та ще якась пташина, пурхаючи поперед нами, торочила невгаваючи свою не штучку, куденьку пісню, немов допитуючи, хто ми і навіщо сюди забили ся...

А ми розмовляли про всячину, не згадуючи ні про мету життя, ні про смерть, ні про самовбивство, та зовсім весело. Мені здало ся що і Микола позбув ся смутку і почуває себе навіть радісно.

— Ну і ставина! — обізвавсь я, справді милуючись, — певно у старовину роблений?

— Еге! — мотнув головою Микола, — кажуть той самий предок, що майстрував гроші, виснавив і сю гроблю.

Ми і не помітили як рів зробив ся зовсім вузкий, весла почали черкати ся од берега, а човен часом доставав землі. Їхати було незручно.

— Треба повертати, завважив я.

— Зажди, поїдьмо ще трохи далі.

Та незабаром ми вже нездужали потягти човна, а рів зробився такий вузький, що ніяк було і завернути ся.

— Щож ти нараяв? — засьміявся я. — Самі ми достанемось до дому і пішки, але як видобудемо звідсі човно?

На відповідь Микола скочив на берег і, вхопивши човно за ніс, намагавсь повернути єго на руках, не давши мені ні оглянути ся, ані встати.

— Що ти?! — порвав ся був я допомогти або хоч полегшити єму, та се годі було зробити. Він вже так високо зняв перед човна, що я мусів тільки глядіти, аби не плюхнути ся у воду. Фізично Пятигорець був досить дужий, а проте я не сподівав ся в єго такої сили, бо, хоч напружившись і зачервонів ся, — звичайний колір обличчя був єму попилястий, — а таки зробив, що хотів.

Коли після того глянув я на Миколу, на усій єго постаті позначало ся стілько, хоч захованих, задоволення та погорди, аж мимоволі прокинула ся в мене думка, чи не навмисне для сїєї гімнастики запроторив ся він сюди. — Та враз мені зробило ся сьмішно з моєї вигадки, така здавала ся вона нісенітна.

Вже перед кінцем семої години повертали ся ми до дворища. Сонце стояло ще високо, та проміння падало вже косинною, визолочуючи приємними відблисками увесь краєвид до найдрібнішої комашки на стеблинах високої трави. Микола пристав до берега трохи не там, звідки ми узяли човна і повів мене вузькою стежкою поміж густих та високих бурянів.

— Здержись! тут часом трапляють ся гадюки — завважив він і, припинивши мене, наздогнав та подав ся вперед неначе щоб стати на оборону, дарма, що в мене був ціпок з залізним заступцем.

За хвилию він раптово обернув ся та, не даючи схаменутися, штовхнув мене назад, вихопив з рук

ціпок та прощопотівши: „Гадюки!“ сам кинув ся вперед.

Справді дві досить здорові чорні гадюки, знявши в гору свої головки і не попускаючи з нас своїх ворожих, жовтих, з металічним відблиском очий, тікали з стежки. Микола ввесь вихілившись наперед та відсовуючи назад ноги, аж я здивував ся як він не впав, кинувсь до їх, поперерубував одну і другу та залюбки покрушивши їм голівки, зняв ще тріпочучих гадюк на заступці тай повикидав у бурян.

Знов майнула мені думка, чи не навмисне для сієї боротьби з гадюками повів мене сюдою Микола. Може він уявля себе, засьміяв ся я нишком, ніби то він у пущах середної Африки поборює удави, і щось ся думка не здалась вже мені такою чудною та нісенітною.

Поки перебував я в Пятигорцїв, ми з Миколаю з ранку і до вечеру никали по лісах, він з рушницею про случай, чи не набіжить якої дичини, я голоруч. Зразу днів двоє троє він ще частенько замислював ся, вид єму темнів, на лобі стягали ся грубі зморщкы, ніздрі роздимали ся, потуманілі наче вилинялі очі метляли ся мов миша по пастці. Кожен раз спостерігши в єго той вираз, я дожидав ся прикрої розмови і справді шісля кількох хвиль такого задуму Микола завше заводив про самовбивство. Кожен раз я починав з їм змагати ся з найщирійшими жалощами та спочуттям, силкуючись збудити у єму замиловання до життя та вкінці він мене роздратовував і ми сварили ся. Вже по кілька разів перекидали ми усї можливі доклади про і contra, наші змагання обридли обом прикметно і де далі ми звертали ся до їх рідше. Микола часом, наче забудеть ся, реготавсь, гарював навіть, залюбки, але взагалі почував себе зі мною ніяково, так здавало ся єму обридло вже сумовати, поривало до веселощів, та появили сего він соромив ся.

Микола мабуть бачив се і сам, бо завважив потрібним з'ясувати мені ту зміну, що я міг у єму помітити. Знаєш, обізвав ся він якомсь, я сам не розумію як можу іноді так сьміяти ся, вдавати такого веселого, коли рівночасно, ані на хвилию не відступаючи, панує надімною скажена скрута, а страшний, хоч жаданий кінець загляда у очі? Мене се дратує! се якась нікчемність вдачі.

— А напrawdę тобі треба-б хіба радіти, що почуваш ся краще. Час вже тобі покинути отті нікчемні довбання у собі, з нікчемними думками про смерть! Ти-ж бо і сам виразно чуєш красу життя, тай як її не можна відчувати? поглянь навкруги...

Місцевість довкола справді була на замиловання. Була девята година ранку. Небо яскраве, блакитне, прозоре, мов перемите, глибоке і веселе манило очі, тільки двоє чи троє маленьких білих, білих хмарок неначе полоскали ся у єму і, мов замліваючі від жаги, роспускали ся у блакиті. Ми стояли на прогайловині серед молодого та буйного лісу, щільно вбранного лапатим листям, висока трава у поясе, уся веншана барвистими квітами сладала мов килим. Над осяяну середину прогайловини, гонячись за метеликом, злетіла якась мила пташина, промінь грав біля неї і у прозорчастому повітрі виразно відрізняла ся найменша краплина на її шірцях, видно було як крильця метелика бреньять колірами веселки.

Кажучи свою останню пораду, я був справді зачарований, тай не помітив яке вражіння зробила вона на Миколу, а Микола страшенно роздратований на те, що я спостеріг у єму зачарування життям вигукнув залятовано:

— Добра порода облишити те, що є наслідок усякого почуття, усього розуміння! Але як можу зроби ти ся чимсь, що я не є?! Мене дивує твоя сліпота. Сам ти о стілько сліпий, що вдатен милувати ся усеім оттим дрантям, тай милуйсь, та не начіпай

своє нерозуміння иньшим! І раптово схопивши рушницю він вибухнув на пташину. Безсило згорнулися її крильця, тріпонулися ще раз, вдруге і, чи то так здалося, з таким виглядом мов скаржилася на кривду, вона зсунулася у траву.

Микола був порвався за нею, але враз спинився.

— Навіщо я се зробив? — промовив він докірливо наче сам до себе.

Я глянув на його здивовано.

— Така мізерна, нікчемна вдача! Навіщо і за віщо вбив я отею пташину, вона так мабуть хотіла жити; мені тепер шкода її, сором свого вчинка... А! се знов мізерність! По що маю соромитися, жаліти? Се знов доводить нікчемність вдачі!...

Я нічого не відповів. Тільки і мені і Миколі почувалося тут ніяково і, не помічаючи самі як, ми рушили далі, а небавом вже розбалакалися про щось иньше.

Днів двоє перегадом я подався від Пятигорців. Я бачив, що мушу вже їхати. Микола значно позбувся сумного настрою, мимоволі його обгортали веселощі, бажання жити, моя присутність тільки перешкаджала йому цілком перенятися їми, бо навмисне розпалював свою вже захлялу тугу, аби не здаватися чудним. Я прецінь був певний, що він не зробить собі нічого лихого та для певности відібрав обітницю, щоб не заподіяв собі смерти, не викликавши мене та, що будемо листуватися. Він погодився, але не дуже запрохував мене заждати в його на далі, скорійше був радий, що іду.

Якийсь час ми справді листувалися, та нам ні за віщо було писати одно до одного, або було якось ніяково. Для мене писати Миколі завше був тяжкий обов'язок, я мусів вигадувати чим би сповнити листа. Те саме позначалося і на Миколіних відповідях, де далі наші листи спізнялися, надходили рідше, нарешті, не знаю як, листування перервалося.

Після того мені не доводилося бачити ся з Миколою, чув тільки за него, буцім одержав після далекого родича дуже велику спадщину, на яку ніколи не сподівався, та й оселився у великому місті.

Не що давно вже, їдучи желізницею, стрівсь я з одним товаришем з гімназії, розбалакалися, почали згадувати товариство, хто кого бачив, що поробляють, згадали і Пятигорця.

— А! засміявся товариш, сего часто бачу, мешкаємо у одному місті.

— Що як він зараз, не сумує, не нудить світом?

— Зплюха не вгадаєш. Веселий він не веселий тай не сумтний, так собі, але гірше...

— Що таке?

— Та щож. Ти знаєш Микола зараз дуже пишаний пан, живе у великих роскошах, нічого не робить, та се ще байдуже-б, річ світова — гірше вже трохи, що в єго занадто чудасий і то у всячині: в поводженю, у вбраню, в установі хатній, так наприклад єго кабінет весь втягнутий чорним сукном; через стіну, навкося, нарівню, закрючено зверху вниз, видруковано по писаному золотом: „Мані факел фарес.“ На стільці завішеному чорним оксамитом покладені череп та дві кістки людські, от як малюють на іконах Марії Магдалини; сич запевне не живий, бо живий здох би враз, чатує над дверима; усі меблі, хоч їх не багато, маленькі, японські, такому цибатому як Микола достається мастити ся на їх як сороці на тину, так же се мабуть мусять появляти незначність людську... Темрява, очі болять — і се кабінет. По иньших хатах ще иньші хімери, якісь бліді мов не живі, а воскові печерні рослини, скрізь мов вилялялі коліри, чудні малюнки, не вгадаєш що

на них намальовано; у обстанові нагадує щось майстерню алхіміка, щось вакхічні гульбища, щось чарівництво і таке иньше. Але хай би вже і так, та от що найгірше Микола пустив ся в письменство...

— Ну, щож тут поганого?...

— Ет здавало ся-б що, але глянь, маю від него гостинця, і товариш витяг з сакви невелику книжку з дуже товстого смутно-бузкового коліру паперу. На обгортці намальовано якісь руїни, довкола навіть, здавало ся, поверх їх вода, по за руїнами вона збігаєть ся з хмарами, між хмарами місяць, з боку, наче граючись їм, уся осяяна промінням, якась руда дражливо-вродлива чарівниця, через серпанкове вбрання знадливо сьвітить ся усе її тіло, на руїнах подекуди блищить місячне сяйво, на осяяних місцях посідали як москалі вряд сич, людина з блідим обличчям та заплющеними очима і чорт, з води тягнуть ся якісь химерні, поплутані корчі і не вгадаєш чи то корчі чи лоскотарки... Нисше малюнку надруковано: „Поезії М. Пятигорця“. Я розгорнув сторону навмання, щось писало ся про бузкової масти руки, про те, що хтось, невідомо хто, пише згуками по темряві, про те, що автор не розуміє, чи він на землі, ему здаєть ся, ніби то якась мішанина фарб, якась хвилююча осередність, де щось миготить, товчить ся, рухаєть ся, але як, де, куди ніхто не знає. Я пробував читати з кінця в гору, читало ся так само пловко, розуміло ся однаково не гаразд. Я перегорнув кільки сторін, на одній картці був видрукований здоровенний, але цілком самотний знак питання, ще через кільки сторін на одній одним одна стрічка:

„О моє чудове змарніле обличчя! милую ся твоїми сніговими блищами“.

Ще одна картка поруч була вся закраплена точками.

— Правда, так віршувати не важко, спитав регочучись приятель.

— Мені зробило ся чогось смутно. Дивлячись кудись у далечинь, я відповів не в лад. Микола таки повернув на своє, та скінчив самовбивством.

1898 року, январа 30.

Вол. Левенко.

Колись і нині.

Малим хлопцям вівці пас біленькі
На гір хребтах, над річкою в долині
На теплім серці у природи неньки
І пас би ще й до нині.

І грав би на сонілочці вербовій
Тужливу ту мьелодню без слів,
Що грає вітер в гущі смерековій,
І річка біжуча долів.

І жив би як та квітка, що розцвила
Й зівяла в лузі серед має одна,
Як та комашка, що свій вік прожила
В тіні щілині пня.

І так було-б йому, як пташці божій,
Що радуєсь життю і сонцю і весні;
До нині с пташкою співав би він про розі,
Про цвіті запашні.

Та иньший вітер долетів до нього —
Могучий гамір сьвіта, боротьби,
Змагання духа людського міцного,
І поклик тайної судьби.

І стрепенув ся хлопчик і полинув
На поклик той і овечат відбіг,
Забув про дуг, в траву сопілку кинув,
І йшов, спішив як міг.

Аж опинив ся на жита вершинах,
Де думи родять ся, ідеї мруть,
Серця горять і леть ся кров і стине,
Кишить невпинний труд.

Там ніщо холод і жара за днини,
Не має думці ні стонам постою
І лаври колють душу гірш тернини,
І серце прагне супокою.

І хочеть ся лягти в зеленій полонині,
Глядіти в синій той небесний плай
І на сопілці грать, ягнят лічить в долині
І слухать як шумить потік і гай.

Та ба, прорізав шлях залізний гори
І небо тьмить задимлена машина
І стяті полягли гаї і бори
І геть полинула пташина.

А річку й черце штучна гать спиняє,
В сталевім свисті срібний шент заглух,
А біле стадо з пущі виганяє
Часу модерний дух.

Климентія П. Б.

Кілька заміток про поділ історії руської літератури.

Історія літератури є оповіданє про розвій письменства якогось народу. До письменства належить теоретично однак властиво все, що було написане; та в практиці історик літератури мусить звертати увагу й на спеціальну вартість творів тобто мусить давати першенство ціннішим перед менш цінними. Під тим зглядом може собі кождий історик літератури границі обрати довільно, відповідно до докладности, до якої стремить. Що найменше одначе мусить узгляднити тільки і такі твори, щоб з них був очевидний розвій літератури так квантитативний як і квалітативний, значить, мусить вибрати і зазначити все, що характерне для даного часу в загальнім літературнім розвою.

Література є зверхним обявом духового життя народу. Тому як і решта все, що живе, так і література змінє з ходом часу свій вигляд, а то під впливом тих струй культурних, які проникають народи. Сю неустанну змінність літератури в єї проявах, без згляду на кождохасну скількість творів, називаємо розвитком літератури. При тім історик літератури мусить памятати, що при огляді письменства не лиш треба вважати на те, про що пише ся, але й на те, як пише ся, тобто історик літератури по-

винен дати історію не лиш змісту й духа письменства, але й форми єго, значить, повинен побіч історії думок висловлених в письменстві зазначити також історію розвою мови, стилю і літературних форм народа.

Узглядняючи наведені постуляти і переглядаючи довшу історію літератури якого небудь народу приходимо до пересвідчення, що в кожній історії літератури можна зазначити деякі відрубні стадії розвою або періоди, і то так під зглядом квантитативним, як і квалітативним. І так видимо, що в деяких часах література того самого народу дуже буйна і що до степеня артистичного оброблення високо цінна, в иньших убога і артистично мало вартна. Є то стадії зросту й упадку. З иньшого боку знов видимо ріжницї стадий що до форми оброблення або язика, або провідних ідей писателів і т. д. Тамтой згляд є квантитативний, сей другий квалітативний. Льогіка й авторитетність більшости учених промавляють за сильнішим узглядненєм критерії квалітативної, бо в всіх науках нині лиш внутрішні цїхи служать першорядною підставою научної класифікації. Момент квантитативний може бути помічний лиш при встановлюваню меньших підділів в довших періодах.

Як же супроти наведених моментів ділити нашу руську літературу на періоди і підділи?

Всі до тепер знані факти, ведуть до подїлу нашої літератури на три періоди:

1) Перший період з переважним впливом візантійсько-болгарським.

2) Другий з переважним впливом латинсько-польським і

3) Третий з переважним характером національно-оригінальним.

Початок першої припадає на р. 988. тобто час заведеня християнства на Руси. Початок третьої на р. 1798. тобто час появи перших трьох частин

Енеїди Котляревського. Про дату між першою а другою епохою треба трохи ширше поговорити.

Взагалі при встановлюванню епохальних дат якого небудь історичного розвою треба мати на увазі, що спеціальні дати років мають, немов стовпи граничні на далекій дорозі, лиш орієнтаційне значінє. Поза те живо життя не можна так різко розділити, як мертво тіло ножем анатома. Тим менше такий різкий поділ можливий в літературі, в котрій беруть участь побіч себе різні люди й різні верстви людей з різною освітою, з ріжними впливами посторонними. Є-ж ще й такі у нас люди, що готові битись за болгарське „ъ“ навіть не знаючи того, що воно болгарське; а прецінь ніхто не буде розтягати болгарський період у нас аж до нині. Так само й епоха латинсько-польська вже скінчила ся, хоч ще й багато найдеш у нас людей, що й говорити й писати волять по польськи ніж по свому. Тут вся сила льоїчна поділу містить ся в слові „переважний.“

Подібно й початковий рік нашої літератури (988) лиш чисто орієнтаційний, бо нема сумніву, що Русь і перед тим роком мусіла вже знати письмо, будши вже здавна у всяких культурних зносинах з Царгородом, Заходом (Новгород), Хазарами і т. д. Доказують сего між иньшим також договори руських князів Олега, Ігоря і Святослава з Греками, в рр. 911, 945 і 971, а також повість болгарського монаха Храбра про винайденє славянської азбуки п. з. „О письменехъ.“ Храбр (був учеником сьв. Климентія, що вмер 916 р. по Хр.) каже, що „Словѣне“ вже перед заведенєм славянської азбуки сьв. Кирилом і Методієм уживали в письмі якихесь „черт і різ“, а ошієля грецької або римської азбуки „без устроєння.“ Можна думати, що так було й на Русі, хоч Храбр виразно про Русинів не згадує.

Так отже й дата між першою, а другою епохою мусить і може бути лиш приблизно гранична.

Хоч державний вплив латинсько-польський на Русь розпочав ся вже в р. 1340 і 1386 (злученє

Галичини й Литви з Польщею), але письменська діяльність такого Кириляна або Цамблака абсолютно належить ще до першого періода, а при тім літературний вплив польсько-латинський в руськім письменстві майже зовсім не проявив ся, бо й сам у себе дома (в Польщі) був надто слабкий. Випадає теж завважати, що Галичина доперва р. 1433 (постанова Єдльненська) стала звичайною провінцією Польщі, будши перед тим від р. 1340 осібним руським староством; а послідний удільний руський князь в Києві Семен Олелькович що йно 1471 р. полишив місце своє польському мамісникови Мартинови Гаштолдови.

Унію горodelьську з 1413 р., що вводила політично-соціяльну перевагу елементів польсько-латинських над русько-православними, поновлено, і то в значно зміцненій формі, в р. 1501. Заразом вік XV є часом розцвиту краківської академії, котра мусіла мати свій вплив хоч би йно й посередно, й на духовий стан Руси. Відомо, що унію флорентийську заключено в р. 1439. Тут отже в XV. в. треба шукати другої епохи нашої літератури. На нашу думку дуже легко може нею бути р. 1453. тобто дата упадку Константинаполя, головного центра чужого культурного впливу на Русь в першій добі (Болгарія стає провінцією турецькою р. 1393, Сербія 1459 по давнійшій битві на Косовім поли р. 1389). Перший руський письменник XVI в. Франциск Скорина показує вже виразні сліди впливу западно-европейського, спеціально чесько-польського, як се видно з порівняня его Біблії з Бібліями чеськими і польськими того часу. Вік XV. є заразом віком остаточного обособлення не лиш політичного і церковного, але й літературного або радше взагалі культурного Руси північної (московської) від полудневої (української). Варто також завважати, що коло тогож часу тобто в другій половині XV. в. починає формуватись козаччина з своїми ідеалами й думами під впливом страшених наїздів кримського Менлі-Гірея, що в р. 1480. поміг Москві вибитись на волю

з під кормиги Золотої Орди кипчацкої. Взагалі друга половина віку XV. розпочинає новий період в життю цілої східної Європи, і тому й руську другу духову епоху тут би слід починати. Полишало-б ся ще зазначити дати підділів в обох перших періодах.

На нашу думку можна в першій такою датою положити р. 1240. тобто знищенє давного центра київського Татарами і перенесенє его для Руси полуднево-західної в Галичину і на Литву, а для Руси північної до Володимира над Клязмою. В таким разі малибисьмо до татарьську добу розвитку і потатарьську добу упадку в міру завмираня могучости княжих дворів (роки 1340 і 1386 се хіба спеціальні моменти того самого процесу). В другім періоді треба-б уважати переділом андрусівську умову між Польщею а Москвою в р. 1667, бо від того часу правобічна Україна тоне щораз більше в польськїм морі (аж до р. 1772), а лівобічна з Києвом входить в тісні зносини з Москвою, звідки бере свій початок нове общеруське літературно-культурне обєдиненє. Кажу „нове“, бо воно набирає з часом щораз більше характеру московського, між тим як перше обєдиненє племен руських в добі до-татарьській мало характер визначно полуднево або українсько-русський (київський).

Нинї центр ваги культурної роботи українсько-русської знов в Галичині, як колись було за короля Данила. Сполученє Галичини з Україною буде становити новий переділ сучасної нам третої епохи.

Тернопіль.

Іван Конач.

— 152 —

Н. М. М. А. Б.

SONETTI.

1.

М У З И К И.

Музика, танці, крики, сьпіви, сьміхи;
Від тупоту чобіт аж ходить хата;
Охота до гульнї сліпа завзята;
Хоч скрипка плаче, бас гудить з утіхи.

Все танці йдуть. — А хлоцці як горіхи;
Веселі, чорнобриві дівчата;
Хто в танець не іде, його се й страта;
Хоч скрипка плаче, бас гудить з утіхи.

Ти скрипко плач, ти баче грай з утіхи,
Заводить скрипка тонко — сьмій ся грубо;
Сумна вона, — хоч ти погукуй любо.

Та бач, щось скрипки плач все дуще чути
І жаль її веселі глушить нуті,
Га, скрипко плач; нема мені потіхи.

2.

З А К Л И К.

Браті! вже час! Займаєть ся на сьвіт
Збираймо ся в похід, — нас кличе воля!
Вже рідне тьма; встає вітрець від поля;
Голубий цвіт приймає неба звід;

Прокинув ся росою вмитий квіт
І ранньою молитвою шумить тополя.
У нас в руках лежить народня доля
Браті! Не гайте ся і враз спішіть!

Нам ворог зброю всю в ночі закрав,
З одежі нас обдер, обдер нас з прав;
Лишив нам голі руки до борби.

Та нам не страх ворожої юрби;
Лиш бодро йдім в один злучені ряд
А ворог сам подасть ся вже назад.

Іван Петрушевич.

Чарівний напій.

(Байка).

Темна ніч залягла на землі.

Понад лісом панує тишина, лиш від часу до часу тихий вітерець зашевелить деревами, потрясе галузями, повіє легко по листю. Тай з поблизького ставу озвесь деколи сумний крик жаб, перериваючи хвилево гробову тишину. Синяві огники літають по над берег, здаєть ся, що се душі опирів так нетямущо гуляють.

Нараз загудів сильно вітер, зашуміли гнучкі галузи, посипалось з дерев листє. В воздухі розляг ся крик нічних птахів, а ціла околиця стала якоюсь страшною, таємничою.

В тій хвили розтворилась стояча на краю ліса скала і виліз з неї бородатий карлик. Оглядаючись на круг себе, сів на берег і здавало ся, що він чогось очікував.

Вітер затих, птахи замовкли, кругом знов тишина запанувала.

Зі сходу почав місяць поволі в гору взносити ся. Ёго срібне сьвітло продерлось через густу мракку, затремтіло на півсонних квітках, купалось в каплях роси і заглянуло в тихий, спячий став.

В тоту мить піднялась з води чудова постать жіноча. Її довге, ясне волосє спадало мов плащ на сніжно білі рамена, закривало плечі і тягло ся аж

по воді. На її голові, завітчаній водяними рожами, виднілась сияюча, перлова корона — символ водяної цариці. Ледви ступила на берег, як вже й руками махнула, а на той знак почали з води русалки вилазити. Всі спішили на ясно освічену прогалину, де, побравшись за руки, таночок завели, приспівуючи пісню до місяця.

Займлені своєю забавою русалки не спостерегли, як карлик все ближше, та ближше до них присував ся; аж як його рука на плечах водяної цариці опинила ся, крикнули і хотіли розбігати ся.

„Не тікайте посестри!“ приказала цариця. „Се той збиточник, що мене завше переслідуює, що нам не одну прикрість вже заподіяв. Та тепер він в наших руках; ми йому за все відплатимо ся. Прив'яжім его до дерева і закленім, щоби жаден товариш не зміг его освободити. Аж як який смертельник над ним змилює ся, тогді він вільним стане“.

Русалки зробили по приказу своєї цариці і прив'язали карлика до дерева. Не помогло нічо его пручанє его наріканє і злість, мусів зв'язаний стояти і дивитись, як русалки весело гуляють, насміваючись з него. Его підступ пірвати водяну царицю не вдав ся, ще й до того зробив его немічним назад до дому вернутись. — — — — —

Сонце зійшло і его перші лучі впали на мізерну, бідну, мужицьку постіль, де молода мати з маленькою дитиною лежала. Лице жінки було бліде, вихудле, помарніле, видко було по ній, що вона сама не має чим пожитись, не то ще й немовлятко годувати. Воно прокинулось, лапало ручками, цмокало губками, цицало з голоду, а мати дивилась з розпучкою на него, не маючи спромоги, его голод заспокоїти, бо не ївши вже другий день, не могла ему покарму подати.

Батько дивлячись на них, плакав з горя, що не може їм допомогти, бо й він був хорий, немічний, не годен кавалка хліба заробити. Роблячи при

машині в дворі, стратив там руку і став до праці нездібним. Доки жінка була годна, то на себе й на него заробляла, а тепер як на ню слабість впала, приходило ся хіба торби брати, та за прошенням хлібом йти.

„Піду в ліс та чей хоть трохи грибів назбираю, може хто за них хоть бохонець хліба дасть“, сказав до жінки, взяв капелюх на голову і вийшов з хати.

Ледви став в лісі, як почув легке стогнанє. Думав, що може кому яке нещастє лучило ся і пішов в тоту сторону, відки єго тоті звуки доходили. Як же здивував ся побачивши привязаного до дерева маленького чоловічка з довгою бородою. Карлик нічого не говорив, лиш протяжно стогнав. Мужикови жаль стало; він змилував ся над стогнучим, виймав з за пояса ніж і перерубав єго пута.

Освободжений карлик потряс бородою і сказав:

„Не думав я, що так скоро до уживаня моїх рук і ніг прийду. Що ти за оден? Як називавш ся? Иван. Ну Иване, я тобі сеї прислуги за дурно не схочу. Видко по тобі, що ти бідний. Га? Не правда се? Ходи за мною!“

З тими словами справив ся в ліс, а Иван, що ще не стямив ся був з задивованя, пішов за ним.

За кілька хвиль стали перед високою скалою, карлик прошептав кілька слів, скала розтворилась і оба ввійшли. Иван чув як вони десь в долину спускають ся, але не говорив нічого. Потім перейшли довгий хідник і стали оба в широкім притворі.

Тут дуже дивно уряджено було. На стінах були якісь дивні чарівні знаки понаписувані, що світились мов порошно в ночі. Низше стояли полиці наладовані грубими, великими книжками. На середині притвору стояв великий круглий стіл, на котрім велике число фляшок, фляшчинок і слоївків, находило ся. У всіх щось кипіло, варило ся, а карлик звернув ся до Івана і сказав:

„Ну, вибирай сам, що тобі подобаєсь, се чарівні напої; тут є вічна молодість, краса, довге жите, чесність, правдивість, здоровлє, що хочеш, те тобі дам“.

Бідний мужик не знав довго, що вибирати. Він подумав, що єго жите вже звихнене, і що єму жаден чарівний напій не годен помогти. Разом з тим прийшла єму думка, що дома єго син незавидній будучині в очи дивить ся, і він просив карлика дати єму такого напою, в котрім би всі тоті прикмети скуплялись, котрі чоловіка щасливим зробити можуть.

Карлик сповнив радо єго просьбу. Він приступив до стола і почав шепчучи приготувлювати чарівний напій. За час зварив такий напій, котрий всі найбагороднійші пориви, які коли в людській груди істнували, в собі містив.

Всипав єго в фляцину і казав Іванови, щоби кожного дня по одній кропли немовляти давав.

З сего часу чув ся Іван задоволеним; хоть сам з жінкою бідував і горював, то мав надію, що єго одинокий син, колись щасливим буде. Василь, так Іван свого сина назвав, не буде біди знати, він буде задоволеним, доля буде до него усьміхатись, бо він посідає всі багородні прикмети і свойства, котрі чоловіка щасливим зробити можуть.

Малий Василь виріс на гарного хлопця, а старий поховавши жінку, думав, що може тепер спокійно умерти, бо з єго сина буде добрий, чесний чоловік, котрий зможе собі в сьвітї порадити. Як надійшов Іванови час на другий сьвіт ставитись, то він закликав Василя до себе і оповівши єму свою стрічу з карликом, наказував, щоби син в щастю ніколи на сего добродія не забував.

„Ти дістав від него найліпше добро на землі. Я сам видів, як він той чарівний напій мішав, як в него всі тоті свойства вкладав, котрі чоловіка здоблять і до єго істнованя в сьвітї незабутними суть, як: пильність, ощадність, вдячність, справедливість,

щирість, любов до ближнього, милосердє, привітливість против других, доброту, досить, що ти потрапиш собі серця всіх людей позискати, і будеш щасливим“.

Сказавши сесї слова, старий склонив голову і помер. Василь довго єго оплакував, справив єму гарний похорон, а як якийсь час уплинув, зібрав ся, покинув рідне село, і пішов в євіт щастя шукати.

Минуло кілька літ. Василь знов до рідного села вернув ся, але не так, як сего по чарівнім напою сподіватись було можна. Надії, які єго батько собі роїв, скінчили ся на нічїм. Борючись ненастанно з судьбою, мусїв Василь, завдяки своїм благородним прикметам, завше побідженим зістати, бо він не мав на тїлько сумлїня, щоби на місце других пхатись, не мав такого серця, щоби стати облудним, а всі що видїли, як він з своїми здібностями, з своїм розумом не може кавалка хлїба добитись, насьмівались з него, кпили собі з єго великодушности, називали єго фантастом, марителем, що цілий євіт переиначити хоче. Знеохочений всіми своїми даремними забїгами, з горичию в серцю, повернув Василь до дому, щоби тут кинути від себе те житє, що так мало дотримало тих повних надїї обїтниць, щоби в смерти забути тоті упокорєня, зневаги, той біль і горе, які єго велика, наповнена благородними чутствами душа, перебула.

Був то чудовий весняний ранок, гей навмисне на те зроблений, аби бідному Василеві, розлуку з житєм тяжчою справити. Він йшов в лїс, щоби на тїм місцю, де єго батько з карликом стрїнув ся, житє закїнчити. Гіркий усємїх заграв на єго устах, коли пригадав собі віщованя батька, про славну, повну щастя будучину.

„Отже навіть тоті підземні, чудні істоти можуть замилити ся“, думав єїдаючи на мягку траву, „бо зготовлений ними нашїй, не мїг менї щастя принести“.

Виймив з кишені малу флящину і довго, довго на ню дивився. Їго руки трясалися, а чоло з болю морщилося.

„Може й сей чарівний напій не поділає так як той“, сказав по хвили. „Але ні, сей мується поділати, я сам приготував його, я сам о його силі переконався. Тому можу бути певним, що його сила мене від сего життя, повного мук, освободить“.

Скорим рухом притягнув флящину до уст і випив трутизну. Задоволений положився на траву, очікуючи смерті.

Поволи почала трутизна своє ділати. Їго члени ставали зимні, костенілі, він ними вже рушати не міг. Скляними очима дивився він на галузи дерев, що над ним звисали, його притомність здавалась уходити. Нараз почув якийсь шелест і побачив над собою приємне лице маленького, бородатого чоловічка, що забирався його ратувати, бо подавав йому різні лікарства, почав закростенілі члени натирати. Коли то вже за пізно було. За міцно ймила смерть свою здобич, щоби її видати. Замираючим голосом оповів Василь карликови своє життя і про те чому він сему кінець зробив. Потім замкнув очі на завше.

Мов громом прибитий стояв карлик, бо се був той сам, що тогди Іванови чарівний напій передав.

„То се такий успіх моєї праці, так сей чоловік скінчився, що найбагатішими прикметами на дорогу життя випосажений був. Чи може я до того нашою чого додати забув, що до щастя потрібне було. Ні, ні, се не може бути, я не міг помилитися. Напій був добре приладжений. Хлопець повинен був любимцем богів і людей стати. А тут, от що сталося...“

Карлик попав в глибоку задуму. Але зараз схопився, мов би собі щось пригадав і вдарився рукою по чолі. „Правда се воно й є, як міг я

найважнійше перевидіти, як міг я забути до того напою додати кілька кропель безсумлінності. Бо що сама чесність переможе, се байка, котра вже давно пережила ся. Я на те забув, і тому сей бідний не міг щасливим бути“, сказав сумно вертаючи до свого помешканя назад.

Евгенія Ярошинська.

З недрукованих поезій Данила Млаки.

1.

Хоч морози лютували
І сніжницею мелб,
То весняно в моїм серці
Пречудесно все цвило.
Дівча миле мя любило,
Я щаслив на світі був,
Хоч морози лютували —
Соловія сьпіву чув.

А тепер, о Боже правий,
Хоч кругом веселий май,
Я сумний приголомшений,
Бо пропав мій світлий рай.
Другий дівча пригортає,
В моїм серці лютъ-зима,
Сьпів — не чую, цвіт — не бачу,
Хоч круг мене рай-весна.

2.

Не плакав я, невірна,
Присягу щось зломилла,
Не плакав — як ти з иньшим
Дівчино подружилась;
Лиш як тебе на марах
Вже несли до могили,
Тоді лицем, горохом
Дрібні ся покотили...

Кілька слів про метагеометрию та геометрию загальну.

Написав

Володимир Левинський.

I.

Математики нинішнього століття піддавали критиці головні основи науки про просторонь, так як об'єктивна критика того, що лишили нам наші попередники, є — як каже Гумбольдт — характеристичною ціхою нашої епохи.

Як звісно, ціла наука геометрії опирає ся на аксіомах (постулятах), себ то правдах, для яких доказу годі найти; аксіоми ті зібрав був єще великий математик старинної Греції Евклід в своїх „Елементах.“ Одначе між тими аксіомами є одно твердження, що єго правдивість не є так очевидна, щоби ставити єго між аксіомами; а сей постулят є незвичайно важний, так як на ним опирає ся ціла теория рівнобіжних ліній. Є се пятий постулят Евкліда, а звучить ось так: Дві прості на площі, що творять з поперечною третою по тій самій стороні внутрішні кути, яких сума є менша як два кути прості, сходять ся як раз по тій стороні.

Правдивість того твердження не є так просто очевидна, тому мусіло повстати питання, чи в за-

галі се твердженє дасть ся доказати, а коли ні, чи не дасть ся оно заступити иньшим яким твердженєм, що його правдивість є більше очевидна. І всі математики всіх часів змагали до того, щоби твердженє се доказати на основі тверджень попередно доказаних. Та всі змаганя Птольомея, Прокля, Wallis'a, Saccheri'ого, Taurinus'a, Lambert'a, Legendre'a і и., щоби се доказати були безуспішні, а Taurinus навіть постеріг, що ніколи не дійдем до суперечности, коли приймем, що постулят пятій Евкліда є фальшивий; бо тоді фальшивий є і постулят шестий, що дві прості не можуть замикати просторони, а тоді великі колеса на кулі мають свойства дуже схожі зі свойствами лінії простої. Донерва Gauss (1777—1855), один з найбільших математиків всіх часів, висказав гадку, що сього постуляту ніяк доказати не можна, так як він не містить ся зовсім в понятю простої лінії. Коли сей постулят відкинемо, дістанемо геометрию загальнійшу від геометрії Евкліда, або так звану метагеометрию (пангеометрию), що є зовсім логічна і науково оправдана.

Майже рівночасно математик російський Лобачевський та математик угорський I. Bolyai оголосили около року 1830. короткий начерк сеї геометрії неевклідової, що і нині еще називаєсь геометрією Лобачевського. — В р. 1854. виступив славний математик німецький Riemann з поглядом, що і шестий постулят Евкліда не містить ся в звичайній дефініції простої лінії. Коли сей постулят відкинемо, а лишимо постулят пятій, дістанемо геометрию загальнійшу від евклідової, а иньшу як геометрия Лобачевського; є се геометрия Riemann'a.

Но розправа Riemann'a написана так глибоко та загально, що представляла трудности навіть для тих, що в математиці мали вже достаточну вправу. Тому то погляди его, як і погляди иньшого математика німецького Grassmann'a, задля оригінального та тяжкого способу представлення не могли ся

розновсюднити; доперва ясне та популярне представленє недавно помершого Helmholtz'a, та класична робота Beltrami'ого звернули увагу ширшого круга математиків на ту тему. Праці ті дали товчок до зміни погляду на твердження, що є основою геометрії. І наколи давнійше геометри лишали філософам — як каже математик італійський Loria¹⁾ — журбу рішати, чи правди, які они розважають, є конечні або ні, то нині математики знаючи, що підстава геометрії є чисто емпірична, стремлять до стислого означеня тих фактів, які треба прийняти зі спостереженя зміслового в цілі уґрунтованя науки геометрії. — Женіяльні праці Cayley'a, F. Klein'a та de Filly'ого кинули нове світло на основи геометрії та завдяки їм метагеометрия розвинулась і розвиваєсь незвичайно; досить згадати імена Lindemann'a, Stahl'a, Paolis'a, Voss'a та інших.

Не будемо тут розбирати різних тверджень тих трох геометрій, а лиш перейдем головнійші із них. — Коли іменно в геометрії Евкліда сума кутів в трикутнику є рівна двом кутам простим, то в геометрії Лобачевського є она менша, в геометрії Riemann'a більша, чим два кути прості. Теория ліній рівнобіжних, теория творів подібних, мірене довгости, поверхні та обєму, а також тверденє Пітагора належить виключно до геометрії евклідової.

В геометрії Лобачевського існують дві прості такі, що з поперечною творять кути менші чим два кути прості, а однак не сходять ся; дві прості на площі або сходять ся, або є зглядом себе асимптотичні, або розходять ся без кінця, виходячи від спільної прямої. Поверхня трикутника є в тій геометрії пропорциональна до різниці між двома простими а сумою веїх кутів трикутника; однак два трикутники о рівних кутах є рівні.

¹⁾ Пор.: Loria: Il passato e il presente delle principali teorie geometriche.

Проста в геометрії Riemann'a є лїнією замкненою, по якій можна порушати ся необмежено як на обводі кола; площа утворена через лїнії Riemann'a є поверхнею замкненою поділеною на два обшари через кожду з тих простих; дві лїнії прості перетинають ся в двох противлежачих точках. В тій геометрії два трикутники о рівних кутах є рівні, теорія творів подібних не існує; поверхня трикутника є пропорціональна до різниці між сумою всіх кутів а двома простими.

Насуваєсь тепер питанє, котра з тих трох геометрий ідеальних відповідає свїтови фізичному (внїшньому). В дійсности в сїй часті свїта, яка є для наших помірїв приступна, геометрія є в приближеню евклїдовою. Однак — як се Mansion на дуже простім примірі доказує¹⁾ — є се неможлива річ доказати, що геометрія фізична є евклїдовою навіть тоді, коли нею є в дійсности. Наша уява є в приближеню евклїдовою, но деякі улуди є неевклїдові. Два довгі рівнобіжні ряди дерев дають нам образ асимптотичних лїній Лобачевського, а коли на зводі небесім обсервувати-мем два напрями, що виходять з одної точки овиду, дійдем до противлежачої точки овиду так, мов би ми поступали по лїніям Riemann'a. Reid²⁾ показав, що коли-б чоловік зістав зредукований до ока, та коли-б пізнав, що поверхня має лиш два розміри, і брав за лїнії прості луки великих колес, начеркнених на кулі, якої середоточкою є его око, то трикутники прямокутні мали-б у него два, а навіть три кути прості або тупі, а його геометрія була-б иньша чим наша.

З точки філософїчної метагеометрія є рішучо противна понятю просторони Канта, яко виображеня

¹⁾ Пор.: відчити Mansiona в „Institut supérieur de Philosophie“ в Louvain дня 16. мая et sqts 1895. (Перевід „Wiadomości matem.“ т. I. Варшава).

²⁾ Пор. Ampère: Essai sur la philosophie de sciences; часть I. ст. 64.

конечного а priori, бо метагеометрія потягає за собою можливість творення різних геометрій, а се було-б неможливе, щоби всі ті різні виображення існували рівночасно априорично. — Так само противить ся она поглядови Канта, мов би просторонь існувала дійсно незалежно від предметів, бо в такім системі була-б геометрія наукою чисто емпіричною, проте не могли-б побіч себе існувати три системи. Так само — як справедливо каже Mansion (loc. cit.) — відпадає твердження Канта, що світ виішний є рівночасно скінчений і нескінчений в просторонь, бо коли-б се і було правдою, то просторонь мусіла-б бути евклідовою, що не є доказано; твердження се не має однак зміслу, наколи просторонь є Riemann'овою, бо тоді світ мусів би бути скінчений. Тому то каже Krause,¹⁾ що наколи Helmholtz, яко представитель теорії Riemann'a) має рацію, „dann ist die jahrhundertlange Richtung der deutschen Philosophie eine verfehlt.“

II.

Рівночасно попри метагеометрію розвинулась і розвиваєсь геометрія о n розмірах або теорія множиний (Mannigfaltigkeit) многократно розтяглих (Ausdehnungslehre, як казав згаданий уже Grassmann). Початку сеї теорії треба глядати в представленю деяких творів альгебраїчних способом геометричним. Но поміч, яку альгебрі може дати геометрія, є обмежена з тої причини, що геометрично мож представити лиш форми аналітичні о одній, двох або трох змінних. Но змагань узагальнити всі розсліди наклонило геометрів до зірвання тих оковів, які природа здаєсь накладати на нашу уяву, та наклонило їх зайнятись просторонією о многих розмірах. Геометри не журили ся та не журять ся зо-всім, чи просторонь такі існують або ні; для них

¹⁾ Пор.: Mansion, loc. cit.

важкий лиш спосіб з'ображення (зміслового або надзміслового) дослідів аналізи математичної.

Вже Lagrange висказав погляд, що механіку можна уважати за геометрію о чотирох розмірах, де четвертою сорядною є час, а славний Plücker дав доказ,¹⁾ що для нашої просторони мож визначити таке число розмірів, яке хочемо, наколи відповідно виберем елемент, з якого поветає просторонь; так іменно просторонь буде мала три розміри, наколи за сей елемент возьмемо точку або площу, чотири, наколи возьмем просту або кулю, девять, наколи возьмем поверхню другого степеня і т. д.

Но попри сей погляд, що лиш нашу просторонь представляє з ріжної точки, розвинулась і загальна геометрія о n розмірах. Перші досліді в сій квестії вийшли від Riemann'a та Helmholtz'a; сей послідний показав, що основою всіх правд якої небудь геометрії є ось сї постуляти: 1°. в просторони о n розмірах положенє каждой точки є визначене через n змінних незалежних (розміри). 2°. каждая точка може на тяглій дорозі перейти до иньшої точки (свобідний рух). 3°. форма тіла сталого не залежить від обороту. Рівночасно італійський математик Beltrami викрив звязь між геометрією неевклідовою а теорією поверхні на основі загальної геометрії. Не можемо ту розбирати всіх поглядів, які в тій квестії появились, згадати однак мусимо Klein'a та норвегського математика Lie, яких імена остануть так довго окрасою науки, як довго розеліди математичні будуть займати уми людей; так само згадати мусимо праці Killing'a, праці з царини механіки аналітичної о n розмірах (н. пр. праці Frahm'a та Schering'a), праці Lipschitz'a, Veronese'a та Halphen'a.

Побіч сих розелідів чисто аналітичних починає ся рівночасно ряд праць синтетично-конструкційних, а хоч очевидна річ, що конструкціям в просторони

---

¹⁾ Пор. н. пр. розправу Klein'a в „Mathemat. Annalen“ т. 43.

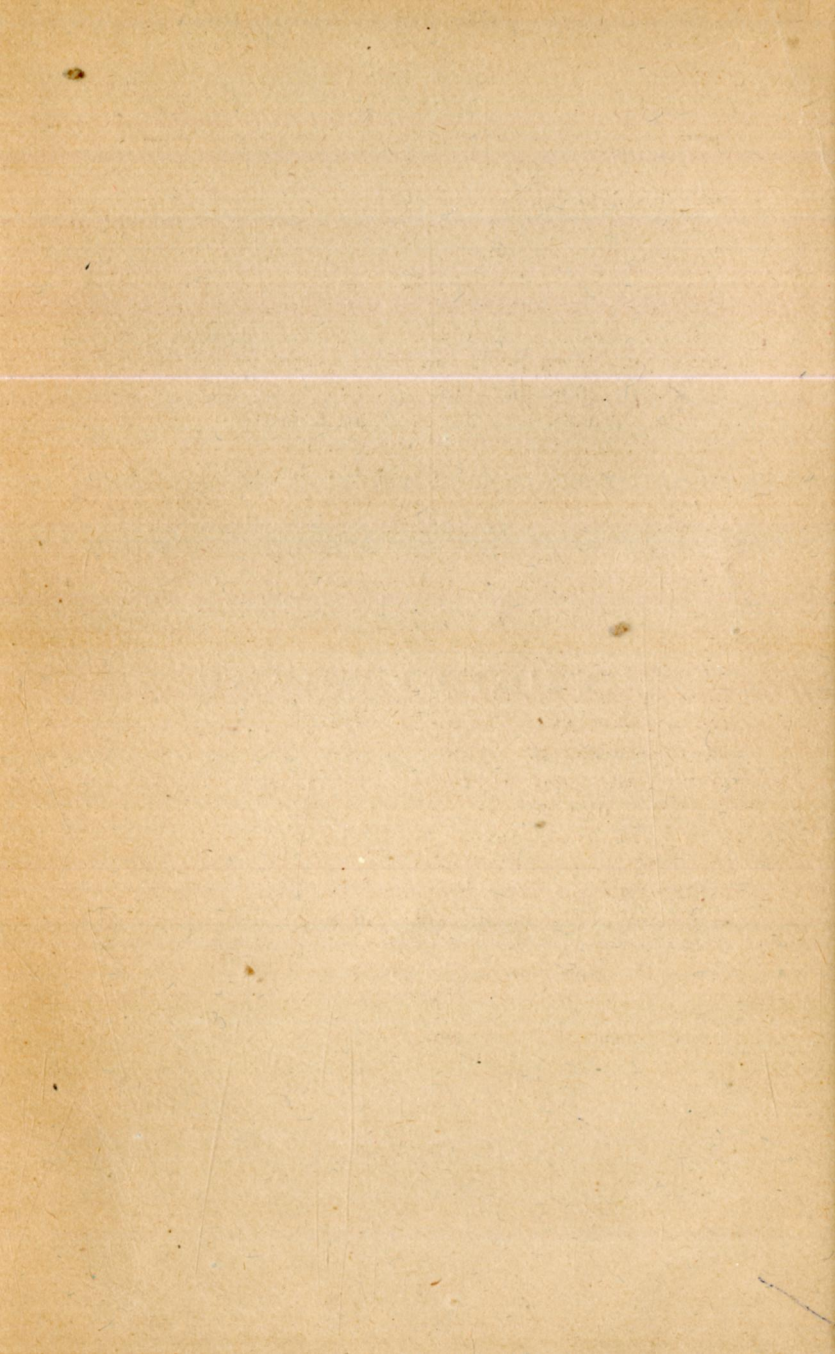
о *n* розмірах годі приписати істноване конкретне, то однак такі розсліди не є безуспішні, бо они кидають ярке світло на права та прояви просторони о трох розмірах, подібно як розсліди стереометричні пояснюють з загального становища твердження пляніметричні. Ту треба віднести праці Норре'го, Сох'а та Schlegel'a над теорами форемними в просторони о *n* розмірах. — Інтересні є змаганя геометрів, щоб представити твори о чотирох розмірах при помочи їх метів (проєкцій) на просторонь о трох розмірах. І так Schlegel побудовав моделі метів о трох розмірах шістьох творів форемних в просторони о чотирох розмірах; їх границями є відповідно 5,16,100 чотиростінників, 8 шестистінників, 24 осьмистінників та 126 дванайцятистінників.

Всі ті розсліди мають очевидно вартість лиш чисто формально; математики ніяк не журять ся сим, чи того рода просторони існують або ні, они не гають часу на се, щоби за приміром Zöllnera та других спіритистів доказувати не то істноване самої просторони о чотирох розмірах, але навіть і творів живих о стілько розмірах. Математика яко наука чисто формальна старає ся, висліди одержані первісно лиш дорогою чистої емпірії, узагальнити, так як се є прикметою ума людського, але ніколи не вільно їй виходити по за ті границі і дорогою уяви доходити до якихсь вислідів, яких формально не можна-б доказати. Бо сила кожної науки взагалі, а математики спеціально, почиває не в тім, щоби підняти якусь квестию, але почиває як раз в тім, щоби її підняти в відповідний спосіб.

Тернопіль, 17. падолиста 1897.

B-2505

Ціна 1 зр. 20 кр. В оправі 1 зр. 70 кр.

